

สารบัญ

	หน้า
คำปรารภ	ก
คำนำ	ง
พระพุทธเจ้า	๑
บทที่ ๑	
เจตนาคติของชาวพุทธ	๓
- กาลามสูตร	๕
- ความสงสัย	๖
- ขันติธรรม	๘
- พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาหรือปรัชญา	๙
- ณ โรงช่างหม้อ	๑๑
- ศรัทธา	๑๒
- วิธีรักษาสังขะ	๑๕
- ทรงอุปมาธรรมเหมือนกับแพ	๑๖
- ทรงเปรียบธรรมะกับใบไม้ในกำมือ	๑๗
- ปัญหาอภิปรัชญา	๑๘
บทที่ ๒	
อริยสังข์ ๔	๒๒
- อริยสังข์ข้อที่ ๑ : ทุกข์	๒๒
- ชั้น ๕	๒๗
บทที่ ๓	
อริยสังข์ข้อที่ ๒	๓๕
บทที่ ๔	
อริยสังข์ข้อที่ ๓	๔๒
- คำนิยามของนิพพาน	๔๓
- แนวทางสู่นิพพาน	๔๕
- ความจริงที่โหนเหนือเหตุผล	๔๗

	หน้า
- ปัญหาที่เราชอบถาม	๔๘
- อภิปราย	๕๐
- ตายก่อนตายเป็นสุขอย่างยิ่ง	๕๑
- ไม่มีอะไรในนิพพาน	๕๑
บทที่ ๕	
อริยสัจ ๔ ข้อที่ ๔	๕๓
- ความสมดุลงแห่งจิตภาพ	๕๕
- แนวทางพ้นผิด	๕๕
- สัมมปธาน ๔ ประยุกต์	๕๖
- พื้นฐานที่ถูกต้อง	๕๘
- สรุพอริยสัจ	๕๙
บทที่ ๖	
หลักคำสอนว่าด้วยความไม่มีตัวตน	๖๑
- วิเคราะห์เบญจขันธ์	๖๓
- วงจรแห่งวิภูฏะ	๖๔
- สัจจะ ๒ ประการ	๖๕
- ผู้แสวงหา	๖๖
- ผู้หลงโลก	๖๗
- ความหมายที่แท้จริง	๖๘
- มหาปรินิพพานสูตร	๗๑
- วิธีปฏิบัติตนต่อคำถาม	๗๔
- ปัญหาที่นำไปสู่เป้าหมาย	๗๕
- ความจริงที่ไม่อาจทำลาย	๗๖
บทที่ ๗	
กรรมฐานหรือการฝึกฝนปลูกฝัง	๗๘
- การเจริญกรรมฐาน	๗๙
- ประเภทของกรรมฐาน	๗๙
- สติปัฏฐานสูตร	๘๐
- การเจริญอานาปานสติกัมมฐาน	๘๑

- ปฏิบัติในทุกๆ อริยาบถ	๘๓
- หญ้าสดในทะเลทราย	๘๔
- ตัวกู ของกู	๘๔
- วิธีดับความโกรธ	๘๖
- เครื่องสกดกั้นทางใจ	๘๗

บทที่ ๘

พระพุทธศาสนากับโลกปัจจุบัน	๘๙
- ธรรมะกับการครองเรือน	๘๙
- สายสัมพันธ์ของสังคม	๙๑
- มนุษยธรรมของชาวพุทธ	๙๔
- สังคมและเศรษฐกิจของชาวพุทธ	๙๕
- หัวใจเศรษฐกิจ	๙๗
- สงครามกับสันติภาพ	๙๙
- หัวใจของข้าราชการ	๑๐๐
- ผู้ชนะที่ยิ่งใหญ่	๑๐๒
- ธรรมพิชัยยุทธ	๑๐๔
- ทางแห่งสันติ	๑๐๕

ผู้แปล

๑. พระราชวรมุนี ป.ธ. ๙., พ.ม., พธ.บ. (เกียรตินิยมอันดับ ๑)

- รองเลขาธิการมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- อาจารย์บรรยายพิเศษวิชาพุทธศาสนา, วัฒนธรรมประเพณีไทย และวิชาภาษาบาลี
Swarthmore College มหาวิทยาลัย Pennsylvania (บทที่ ๑)

๒. พระมหาณรงค์ จิตตโสภโณ ป.ธ. ๗., พ.ม., พธ.บ., M.A.

- รักษาการผู้อำนวยการ วิทยาลัยครูศาสนศึกษา ม.จ.ร.
- อาจารย์บรรยายในมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- ประธานจัดทำนิตยสาร พุทธจักร (บทที่ ๒, ๘)

๓. พระมหาเสถียร ธีรภาณ ป.ธ. ๙., พ.ม., พธ.บ., M.A.

- อาจารย์บรรยายในมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- เจ้าหน้าที่ประจำกองวิชาการ (คำนำ คำปรารภ)

๔. พระมหาโชน ธนปณโณ ป.ธ. ๔., พ.ม., พธ.บ., M.A.

- เลขานุการคณบดี คณะครุศาสตร์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- อาจารย์บรรยายในมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (บทที่ ๓, ๗)

๕. อาจารย์เสฐียร พันธรังษี M.A.

- อาจารย์บรรยาย ในมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (บทที่ ๔, ๕)

๖. พระมหาบรรจบ คุณจारी

- นิสิตคณะครุศาสตร์ปีที่ ๓ มหาจุฬาฯ (บทที่ ๖)

ถ้อยแถลง

หนังสือพระพุทธเจ้าสอนอะไร นับว่าเป็นหนังสือที่ดีเป็นที่นิยมของท่านนิสิตนักศึกษา
นักเรียน และผู้สนใจธรรมทั้งหลาย แผนกวิชาการ คณะกรรมการนิสิตได้จัดพิมพ์ครั้งหนึ่งแล้ว แต่
ไม่เพียงพอกับความต้องการ

ดังนั้น แผนกวิชาการคณะกรรมการนิสิต ปี ๒๕๒๑ จึงได้มีมติให้พิมพ์ขึ้นอีก เพื่อเป็นการ
เผยแพร่วิชาการของทางมหาวิทยาลัย ในการจัดพิมพ์ครั้งนี้ได้รับความเมตตาอนุเคราะห์จาก
อาจารย์ พระมหาณรงค์ จิตฺตโสภโณ ป.ธ. ๘, พ.ม., พธ.บ., M.A. ได้ตรวจชำระแก้ไข และทำ
ฟุตโน้ตที่อ้างอิงพระไตรปิฎกให้ด้วย จึงกล่าวได้ว่า หนังสือเล่มนี้สมบูรณ์แบบที่สุด

แผนกวิชาการคณะกรรมการนิสิต จึงขอกราบขอบพระคุณอาจารย์ไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย
และสิ่งใดที่มีความบกพร่อง ทางแผนกวิชาการคณะกรรมการนิสิตขออภัยไว้ด้วยความเต็มใจ

คณะผู้จัดทำ

๒๖ ก.พ. ๒๒

คำปรารภ

โดย Paul Demieville

สมาชิกของสถาบัน de France

ศาสตราจารย์ในมหาวิทยาลัย de France

ผู้อำนวยการการศึกษาค้นคว้าทางพุทธศาสนาในโรงเรียน

แห่งสถาบันค้นคว้าชั้นสูง

นี่เป็นคำอธิบายพระพุทธรูปศาสนาแนวใหม่ที่สุด ของผู้แทนพุทธศาสนาท่านหนึ่งที่มีความรู้
ที่สุดในพุทธศาสนา พระ ดร. ตับลิว ราหุลเถระ ได้รับการศึกษาอบรมตามแบบอย่างของ
พระภิกษุในประเทศศรีลังกา และได้รับตำแหน่งสำคัญหลายตำแหน่งในสถาบันการศึกษาชั้นนำ
ของสงฆ์แห่งหนึ่งในประเทศศรีลังกา ซึ่งพระพุทธรูปศาสนาเจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่สมัยของพระเจ้า
อโศก จนกระทั่งทุกวันนี้ เพราะได้รับอบรมสั่งสมทางโบราณประเพณีมา ท่านจึงได้ตัดสินใจเผชิญ
ต่อความคิด และวิธีแห่งการเรียนทางวิทยาศาสตร์นานาชาติ ในขณะที่โบราณประเพณีกำลังเป็นที่
สงสัยกัน ท่านได้เข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยศรีลังกา ได้รับปริญญาตรีเกียรตินิยม
(ลอนดอน) และได้รับปริญญาเอกทางปรัชญาจากมหาวิทยาลัยศรีลังกา โดยทำ
วิทยานิพนธ์เรื่อง “ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในศรีลังกา” เมื่อได้ทำงานร่วมกับพวก
ศาสตราจารย์ที่มีชื่อเสียงในมหาวิทยาลัยกัลกัตตา และได้ร่วมงานกับผู้เชี่ยวชาญฝ่ายมหายาน
ซึ่งแพร่หลายครอบคลุมตั้งแต่ทิเบตจนถึงตะวันออกไกล ท่านจึงได้ตัดสินใจศึกษาค้นคว้าคัมภีร์
ทิเบตและจีน เพื่อความเข้าใจลึกซึ้งกว้างขวาง และท่านได้ให้เกียรติแก่พวกเรา โดยมาเยี่ยม
มหาวิทยาลัยปารีส (โซบง) เพื่อเตรียมการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับ “อสังคะ” (Asanga) ซึ่งเป็นนัก
ปรัชญาที่เด่นมากของมหายาน ผลงานสำคัญของต้นฉบับเดิมภาษาสันสกฤตของท่านอสังคะได้
สูญหายไป และหาอ่านได้แต่ในภาษาที่เป็นทิเบตและจีนเท่านั้น นับเป็นเวลา ๘ ปีแล้วตั้งแต่
ดร. ราหุล อยู่กับพวกเรา ท่านห่มจีวรสีเหลืองคลุกคลีอยู่กับบรรยากาศแบบตะวันตก
เสาะค้นหาแสงสากลแห่งศาสนาของท่านจากกระจกที่เก่าแก่คร่ำคร่าของเรา

หนังสือที่ท่านได้กรุณาให้ข้าพเจ้าเสนอต่อชาวตะวันตกนั้นเหมาะแก่ทุกคน เป็นเรื่องที่แจ่ม
แจ้งมากกว่าด้วย หลักขั้นพื้นฐานของพระพุทธรูปศาสนาจากคัมภีร์อันเก่าแก่ที่สุดภาษาสันสกฤต
(มหายาน) เรียก “อาคม” (Āgama) ในภาษาบาลี (หินยาน) เรียก “นิกาย” (Nikāya) ดร. ราหุล ซึ่ง
รอบรู้ในคัมภีร์เหล่านี้ไม่มีใครเสมอเหมือน ได้อ้างถึงคัมภีร์เหล่านี้บ่อย และแทบจะไม่เอ่ยถึง

ำราเหล่านี้เป็นที่ยอมรับของทุก

ที่จริงความหมายมีมากมายหลายประการแตกต่างกัน เพราะการขยายตัวของ
พระพุทธศาสนาตลอดเวลาหลายศตวรรษในสถานที่ต่างๆ และหลักธรรมก็มีความหมายมากกว่า
หนึ่งความหมาย ดร. ราहुล เป็นนักมานุษยวิทยา, นักเหตุผล, นักปรัชญาแบบโสเครตีสใน
บางประการและในแง่อื่นๆ เป็นนักศาสนาแบบคริสต์จำพวก Evangel (เน้นศรัทธาในพระ
เยซูคริสต์ และเห็นว่าพิธีกรรมในโบสถ์มีความสำคัญน้อยมาก) หรืออีกอย่างหนึ่งเกือบจะ
เป็นนักวิทยาศาสตร์เลยทีเดียว ความหมายของพุทธศาสนาที่ ดร. ราहुลเสนอในที่นี้ มีหลักฐาน
ทางคัมภีร์ที่เชื่อถือได้มากมายสนับสนุน และหลักฐานเหล่านี้ท่านเพียงแสดงตามข้อเท็จจริงของมัน
เท่านั้น

คำอธิบายที่ท่านให้ไว้ต่อจากข้อความที่ท่านคัดออกมา ซึ่งท่านแปลความหมายถูกต้อง
แม่นยำเสมอ เป็นคำอธิบายที่แจ่มแจ้งง่ายๆ ตรงไปตรงมาและไม่แสดงถึงการอวดรู้ใดๆ ใน
คำอธิบายเหล่านี้ บางอย่างอาจนำไปสู่การโต้เถียงวิพากษ์วิจารณ์ เช่นเมื่อท่าน (ราहुล) ประารถนา
จะกลับมาค้นคว้าธรรมฝ่ายมหายานทั้งหมดในหลักฐานทางฝ่ายบาลี (คัมภีร์ต่างๆ ฝ่ายเถรวาท)
แต่การที่ท่านซ้ำของในหลักฐานเหล่านั้น ทำให้ท่านอธิบายแนวใหม่ๆ ได้อย่างแจ่มชัด ท่าน
แสดงผลงานของท่านต่อคนสมัยใหม่โดยเฉพาะ แต่ท่านก็มีได้ย้ำที่การเปรียบเทียบกับ
แนวความคิดใหม่ร่วมสมัย คือ สังคมนิยม, อเทวนิยม, ลัทธิชีวนิยม, จิตวิทยาวิเคราะห์ ท่าน
เพียงแต่เสนอแนะการเปรียบเทียบไว้ในที่ต่างๆ เท่านั้น

ผู้อ่านจะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า ธรรมที่ท่านแสดงในหนังสืออันทรงค่าทางวิชาการนี้ยังเป็น
ของใหม่ สามารถดัดแปลงนำมาใช้ได้กับโลกสมัยใหม่

คำนำ

ทุกวันนี้ทั่วโลกกำลังสนใจพุทธศาสนาขึ้นเรื่อยๆ สังคมและกลุ่มการศึกษาได้เกิดขึ้นจำนวนมาก หนังสือที่เกี่ยวกับธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าก็เพิ่มจำนวนมากขึ้น แต่ก็เป็นที่น่าเสียดายที่หนังสือเหล่านั้นเขียนขึ้นโดยผู้ที่ไม่มีความรู้ความสามารถจริงๆ หรือไม่ก็นำเสนอผลงานอันมีแนวความคิดที่มาจากศาสนาอื่น ซึ่งจะต้องตีความหมายผิดๆ และแสดงออกผิดๆ เมื่อเร็วๆ นี้ ศาสตราจารย์ทางศาสนาเปรียบเทียบท่านหนึ่ง เขียนหนังสือเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ไม่รู้แม้กระทั่งว่าพระอานนท์พุทธอุปัฏฐากเป็นพระภิกษุ ก็คิดว่าท่านเป็นฆราวาส ความรู้เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาที่เผยแพร่ในหนังสือประเภทนี้ ก็ยังคงเหลือในจินตนาการของผู้อ่าน

ประการแรกข้าพเจ้าพยายามผลิตหนังสือเล็กๆ นี้เพื่อผู้อ่านทั่วไปซึ่งได้รับการศึกษา มีปัญญา แต่ไม่ได้ศึกษาในวิชานี้ ผู้อยากรู้ว่าพระพุทธเจ้าทรงสอนอะไร เพื่อประโยชน์ของผู้อ่านประเภทนี้ ข้าพเจ้าจึงมุ่งเสนอเรื่องราวที่แน่นอนเชื่อถือได้ อย่างย่อๆ ตรงไปตรงมาและง่ายที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ เรื่องราวนี้เป็นพุทธพจน์จริงๆ ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสแสดงตามที่พบได้คัมภีร์พระไตรปิฎกบาลีต้นฉบับเดิม ซึ่งนักปราชญ์ยอมรับกันทั่วไปว่าเป็นบันทึกคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เก่าแก่ที่สุดเท่าที่เหลืออยู่ วัตถุที่ใช้และข้อความที่คัดลอกมาในหนังสือนี้ เามาจากต้นฉบับเดิมโดยตรง มีน้อยแห่งที่ข้าพเจ้าอ้างถึงผลงานบางอย่างในยุคหลังๆ ด้วยเหมือนกัน

ข้าพเจ้าได้คำนึงเหมือนกัน ถึงผู้อ่านซึ่งมีความรู้บ้างแล้วเกี่ยวกับพระพุทธพจน์ และต้องการศึกษาค้นคว้าต่อไป ข้าพเจ้าจึงได้ให้คำบาลีซึ่งส่วนมากเท่ากับเป็นคำนำค้นคว้า และได้ให้หลักฐานอ้างอิงถึงคัมภีร์ต้นฉบับเดิมไว้ที่เชิงอรรถ และบรรณานุกรมที่คัดเลือกมา งานของข้าพเจ้ามีความลำบากหลายประการ ตลอดทั้งเล่มข้าพเจ้าได้พยายามเชื่อมประสานระหว่างสิ่งที่ยังไม่รู้ ไม่คุ้นเคยกับสิ่งที่รู้กันแพร่หลายแล้วให้เข้ากันได้ ทั้งนี้เพื่อให้ผู้อ่านภาษาอังกฤษปัจจุบันได้รับบางสิ่งบางอย่างที่เขาสามารถจะเข้าใจ และซาบซึ้งได้โดยไม่ต้องเสียเนื้อหาและรูปแบบแห่งเทศนาของพระพุทธเจ้าเมื่อเขียนหนังสือนี้ ข้าพเจ้าได้แต่นึกถึงคัมภีร์เก่าๆ ดังนั้นข้าพเจ้าจึงได้พิถีพิถันรักษาคำที่เป็นไวยากรณ์และซ้ำกัน อันเป็นส่วนหนึ่งของพระพุทธานุศาสน์ ซึ่งตกทอดมาถึงพวกเราโดยมุขปาฐะ เพื่อให้ผู้อ่านมีความเข้าใจรูปแบบพระพุทธเจ้าทรงใช้ ข้าพเจ้าพยายามให้ใกล้เคียงต้นฉบับเดิมที่สุดเท่าที่สามารถจะทำได้และพยายามแปลง่ายๆ น่าอ่าน

แต่มีอยู่อย่างหนึ่งคือถ้าไม่ทิ้งความหมายเดิมที่พระพุทธเจ้าทรงประสงค์บ้าง ก็ยากที่จะได้ความคิดมาแปลงง่าย ๆ ได้ เนื่องจากหนังสือนี้มีชื่อว่า “**พระพุทธเจ้าทรงสอนอะไร**” ดังนั้นข้าพเจ้ารู้สึกว่าจะเป็นการผิดไปถ้าหากไม่นำพุทธพจน์หรือรูปแบบที่พระพุทธองค์ทรงใช้มาแสดงในหนังสือนี้ โดยแปลความหมายที่อาจจะเข้าใจได้ง่าย ถึงจะเสี่ยงต่อการสูญเสียความหมายเดิมก็ตาม

ข้าพเจ้าพูดในหนังสือเล่มนี้เกือบทุกสิ่งทุกอย่าง ซึ่งยอมรับโดยทั่วไปว่าเป็นคำสอนที่สำคัญขั้นพื้นฐานของพระพุทธเจ้า คือคำสอนที่เรียกว่าอริยสัจ ๔ ประการ มรรคมีองค์ ๘ ชั้น ๕ กรรม การเกิดใหม่ ปฏิจسامุขปาท อนัตตา สติปัฏฐาน โดยปกติในการพูดในเรื่องนี้จะไม่ค่อยคุ้นหูผู้อ่านที่เป็นชาวตะวันตกนัก ถ้าเขาสนใจข้าพเจ้าขอแนะนำว่าในการอ่านครั้งแรกควรอ่านบทแรกแล้วต่อไปยังบทที่ ๕ ที่ ๗ และที่ ๘ แล้วกลับมายังบทที่ ๒, ๓, ๔ และบทที่ ๖ เมื่อความรู้เข้าใจแจ่มแจ้งชัดเจนแล้ว เป็นไปไม่ได้ที่จะเขียนหนังสือเกี่ยวกับพุทธธรรมโดยปราศจากการเกี่ยวข้องกับ กัมมวิชา หรือเรื่องราวซึ่งพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท และมหายานยอมรับเป็นข้อมูลพื้นฐานในระบบแห่งความคิดของเขา

คำว่า “เถรวาท” (คำว่า หินยาน หรือยานเล็ก ไม่ได้เรียกต่อไปอีกแล้วในวงการที่ยอมรับและเชื่อถือได้) อาจแปลได้ว่านิกายของพระเถระ (เถรวาท) และมหายาน แปลว่ายานใหญ่ ทั้งสองนี้เป็นนิกายใหญ่ของพระพุทธศาสนาที่แพร่ในปัจจุบัน เถรวาทเป็นคำสอนดั้งเดิมของพุทธศาสนาแพร่หลายอยู่ในลังกา พม่า ไทย เขมร ลาว และจิตตะกองในปากีสถานตะวันออก มหายานซึ่งเจริญขึ้นในชั้นหลัง แพร่หลายในประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาอื่น ๆ เช่น จีน ญี่ปุ่น ธิเบต มองโกเลีย เป็นต้น ระหว่างนิกายทั้งสองนี้มีความแตกต่างกันบางอย่างส่วนใหญ่อะไรเกี่ยวกับการประพฤติปฏิบัติ แต่ในคำสอนที่สำคัญที่สุดของพระพุทธเจ้า เช่นที่อธิบายไว้ในที่นี้ เถรวาทแลมหายานมีความเห็นลงรอยกัน

ข้าพเจ้าใคร่ขอขอบคุณ **ท่านศาสตราจารย์ E.F.C. Ludowyk (ผู้อาราธนาข้าพเจ้าให้เขียนหนังสือนี้)** ในการที่ท่านให้ความช่วยเหลือทุกอย่างให้ความสนใจ เสนอแนะ และอ่านต้นฉบับจนตลอด และขอขอบคุณนาง Marianne Mohn ด้วย ที่ได้ช่วยตรวจต้นฉบับ ให้คำแนะนำอันมีค่า ในที่สุดนี้ใคร่ขอขอบคุณท่านศาสตราจารย์ Paul Demieville อาจารย์ของข้าพเจ้าที่กรุงปารีสที่ได้กรุณาเขียนคำปรารภให้

W Rohula

ปารีส

กรกฎาคม ๒๕๐๑

พระพุทธเจ้า (THE BUDDHA)

พระพุทธเจ้าทรงมีพระนามเดิมว่า **สิทธัตถะ** (สันสกฤตว่า สิทธารถะ) และพระนามโดยโคตรว่า **โคตมะ** (ส. ว่า เคตมะ) พระองค์ดำรงพระชนม์ชีพอยู่ในอินเดียตอนเหนือราวศตวรรษที่ ๖ ก่อนคริสต์ศักราช พระบิดาของพระองค์พระนามว่า **สุทโธทนะ** เป็นกษัตริย์ปกครองอาณาจักรแห่งชาวศากยะ (ในเนปาลปัจจุบัน) พระมารดาของพระองค์พระนามว่าพระราชินีมายา ตามประเพณีในสมัยนั้น พระองค์ได้ได้อภิเษกสมรสตั้งแต่อายุยังพระเยาว์ทีเดียว คือเมื่อพระชนม์ได้ ๑๖ พรรษา กับเจ้าหญิงผู้เลอโฉมและจงรักภักดี ซึ่งมีพระนามว่ายโสธรา เจ้าชายหนุ่มประทับอยู่ในพระราชวังของพระองค์พร้อมด้วยสิ่งอำนวยความสะดวกสบายนานัปการตามที่พระทัยปรารถนา แต่โดยไม่คาดคิด เจ้าชายก็ได้ทรงพบเห็นความเป็นจริงของชีวิต และความทุกข์ของมนุษยชาติ จึงตัดสินใจที่จะหาทางแก้ กล่าวคือหนทางพ้นไปจากความทุกข์อันมีอยู่ทั่วไปในสากลนี้ เมื่อพระชนม์ได้ ๒๙ พรรษา ภายหลังการประสูติพระโอรสพระองค์เดียว คือเจ้าชายราหุลไม่นานนัก พระองค์ก็เสด็จจากอาณาจักรของพระองค์ไป และได้ทรงผนวชเป็นนักบวช (ฤาษี) **เพื่อแสวงหาทางแก้ไข (ทุกข์) นั้น**

นับเป็นเวลาถึง ๖ ปี พระฤาษีโคตมะได้เสด็จจาริกเรื่อยไปในแถบลุ่มแม่น้ำคงคาได้ทรงพบกับอาจารย์สอนศาสนาที่มีชื่อเสียง พระองค์ได้ทรงศึกษาและปฏิบัติตามระบบการและวิธีการของอาจารย์เหล่านั้น และได้ยอมลดพระองค์ลงรับข้อปฏิบัติแบบทุกกรกิริยาอันหนักยิ่ง แต่ข้อปฏิบัติแห่งหลักการและระบบศาสนาเหล่านั้นทั้งปวงไม่ทำให้พระองค์ทรงพอพระทัยเลย ดังนั้น พระองค์จึงได้ทรงละทิ้งศาสนาที่มีมาแต่เดิมทั้งหมด พร้อมทั้งวิธีการของศาสนาเหล่านั้นเสีย แล้วดำเนินไปตามวิถีทางของพระองค์เอง เรื่องก็เป็นมาอย่างนี้แหละจนกระทั่งราตรีวันหนึ่ง เมื่อพระองค์ประทับนั่งอยู่ที่ภายใต้ต้นไม้ต้นหนึ่ง (แต่นั้นมาก็รู้จักกันโดยชื่อว่า ต้นโพธิ์ หรือต้นไม้ตรัสรู้) ณ ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชราที่พุทธคยา (ใกล้ตำบลคยาในรัฐพิหารปัจจุบัน) เมื่อพระชนม์ได้ ๓๕ พรรษาพระโคตมะก็ได้**บรรลุพระโพธิญาณ** ซึ่งภายหลังจากการบรรลุโพธิญาณนั้นแล้ว พระองค์ก็เป็นที่รู้จักกันในพระนามว่า**พระพุทธเจ้า** หรือ **ท่านผู้ตรัสรู้**

หลังจากการตรัสรู้ของพระองค์แล้ว พระโคตมะพุทธเจ้าก็ได้ทรง **ประทานปฐมเทศนาแก่เบญจวัคคีย์** ซึ่งเป็นผู้ร่วมปฏิบัติธรรมมาแต่แรกของพระองค์ ณ สวนกลางที่ป่าอิสิปตนะ (สารนาถ) ใกล้เมืองพาราณสี นับแต่วันนั้นเป็นต้นมาเป็นเวลา ๔๕ พรรษา **พระองค์ก็ได้ทรงสั่งสอนมนุษย์ชายหญิงทุกชั้น กล่าวคือ ทั้งกษัตริย์ ชาวนา พราหมณ์ จัณฑาล ทั้งคฤหบดี และขอทาน ทั้งนักบวชและพวกโจร โดยมีได้ทรงทำการแบ่งแยกชนชั้นศักดิ์เดียวในหมู่เหล่านั้น พระองค์มิได้ทรงยอมรับความแตกต่างกันแห่งวรรณะ หรือการแบ่งกลุ่มชนในสังคมเลย บรรดาที่พระองค์ทรงสั่งสอนนั้นก็ทรงเปิดรับมนุษย์ชายหญิงทุกคนผู้พร้อมที่จะเข้าใจ และปฏิบัติตาม เมื่อพระชนม์ได้ ๘๐ พรรษา พระพุทธเจ้าก็เสด็จดับขันธปรินิพพานที่ **เมืองกุสินารา** (ซึ่งอยู่ในเขตอุตรประเทศในอินเดียปัจจุบัน)**

ปัจจุบันนี้ พระพุทธศาสนามีปรากฏอยู่ในประเทศ **ศรีลังกา พม่า ไทย เขมร ลาว เวียดนาม ทิเบต จีน ญี่ปุ่น มงโกเลีย เกาหลี ไต้หวัน** และในบางส่วนของประเทศอินเดีย ปากีสถาน และเนปาล กับทั้งในสภาพโซเวียตด้วย ประชากรชาวพุทธทั่วโลกมีจำนวนเกินกว่า ๕๐๐ ล้านคน

บทที่ ๑

เจตนาคติของชาวพุทธ

(THE BUDDAIST ATTITUDE OF MIND)

ในบรรดาศาสนาแห่งศาสนาทั้งหลายเหล่านั้น พระพุทธเจ้า (ถ้ายอมให้เราเรียกพระองค์ว่าเป็นศาสดาผู้ตั้งศาสนาตามความหมายของศัพท์ที่เข้าใจกัน) ก็เป็นศาสดาพระองค์เดียวเท่านั้นที่ไม่ได้ทรงอ้างพระองค์ว่าเป็นอะไรอื่นนอกจากมนุษย์ธรรมดาแท้ๆ ส่วนศาสดาทั้งหลายอื่นนั้นไม่เป็นพระเจ้าเสียเอง ก็เป็นอวตารของพระเจ้าในรูปแบบต่างๆ หรือมิฉะนั้นก็ได้รับความบันดาลใจจากพระเจ้า พระพุทธเจ้าไม่ใช่เป็นแต่เพียงมนุษย์ธรรมดาเท่านั้น พระองค์ยังมีได้ทรงอ้างการดลใจจากเทพเจ้า หรืออำนาจภายนอกแต่อย่างใดทั้งสิ้นอีกด้วย **พระองค์ถือว่าการตรัสรู้ การบรรลุธรรม และความสำเร็จของพระองค์ทั้งหมดเป็นความพยายามของมนุษย์ และเป็นสติปัญญาของมนุษย์** มนุษย์และเฉพาะมนุษย์เท่านั้นสามารถจะเป็นพระพุทธเจ้าได้ มนุษย์ทุกคนมี มีศักยภาพ (ความสามารถในตัวเอง) ในการเป็นพระพุทธเจ้าอยู่ในตัวเอง ถ้าหากเขาปรารถนาอย่างนั้น และทำความเพียรพยายาม เราจะเรียกพระพุทธเจ้าว่าเป็นมนุษย์ผู้ยอดเยี่ยมก็ได้ พระพุทธเจ้านั้นทรงมีความเป็นมนุษย์อยู่ในพระองค์เสียจนกระทั่งว่า พระองค์ได้รับการนับถือต่อมาแบบศาสนาของชาวบ้าน ดังหนึ่งว่าเป็นผู้เหนือมนุษย์ (super-human)

ตามหลักของพระพุทธศาสนาแล้ว **ฐานะของมนุษย์เป็นฐานะที่สูงที่สุด มนุษย์เป็นนายของตนเอง และไม่มีอำนาจวิเศษหรือกำลังอื่นใดที่จะมาพิจารณาตัดสินชี้ขาดชะตากรรมของมนุษย์ได้**

พระพุทธองค์ตรัสว่า “**ตนเป็นที่พึ่งของตน ใครอื่นจะสามารถเป็นที่พึ่ง (ของเรา) ได้เล่า**”^๑ พระองค์ได้ประทานโอวาทแก่สาวกทั้งหลายของพระองค์ให้เป็นที่พึ่งแก่ตนเอง และไม่ยอม

^๑ ชุ.ธ. ๒๕/๒๒/๓๖ คาถาที่ ๑๖๐

ให้แสวงหาที่พึ่ง หรือความช่วยเหลือจากบุคคลอื่นได้อีก พระองค์ได้ตรัสสอน ส่งเสริมและกระตุ้นเตือนให้บุคคลแต่ละคนได้พัฒนาตนเอง และทำความหลุดพ้นของตนให้สำเร็จ เพราะมนุษย์มีพลังที่จะปลดปล่อยตนเองจากสังโยชน์ด้วยอาศัยความเพียรและสติปัญญาอันเป็นส่วนเฉพาะตัวได้ พระพุทธองค์ตรัสว่า “ท่านทั้งหลายพึงทำกิจของตนเอง เพราะว่าตถาคตทั้งหลายเพียงแต่บอกทางให้”^๒ ถ้าหากพระพุทธเจ้าได้รับพระนามว่า พระผู้ไถ่บาป (พระมหาไถ่) ได้บ้างแล้วไซ้รั้มันก็เป็นได้เฉพาะความหมายที่ว่า พระองค์ได้ทรงค้นพบและทรง ชี้มรรคาไปสู่ความหลุดพ้น (นิพพาน) เท่านั้น แต่เราจะต้องปฏิบัติตามมรรคานั้นด้วยตัวของเราเอง

โดยหลักการแห่งความรับผิดชอบของบุคคลแต่ละคนนี้แหละ พระพุทธเจ้าได้ทรงประทานอิสรภาพแห่งความคิดแก่สาวกของพระองค์ ในมหาปริณีพพานสูตร^๓ พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “พระองค์ไม่เคยดำริถึงการบังคับควบคุมคณะสงฆ์เลย และพระองค์ไม่ต้องการที่จะให้คณะสงฆ์ต้องมาคอยพึ่งพาอาศัยอยู่เรื่อยไป (ไม่กุ่มอำนาจแต่ผู้เดียว)” พระองค์ตรัสว่า “ไม่มีหลักธรรมวงใน (จำกัดเฉพาะ) ในคำสั่งสอนของพระองค์ ไม่มีสิ่งใดที่ซ่อนไว้ในกำปั้นของอาจารย์ (อาจารย์มุกฺขิ)” หรือพูดอีกอย่างหนึ่งว่า “ไม่มีสิ่งใดซ่อนไว้ในแขนเสื้อ (ไม่มีอะไรปิดบัง)”

เสรีภาพแห่งความคิดที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตไว้นี้ เป็นสิ่งที่ไม่เคยมีใครได้เคยรู้จักมาก่อนในที่อื่นใดในประวัติศาสตร์แห่งศาสนาทั้งหลาย เสรีภาพอันนี้เป็นสิ่งจำเป็น เพราะเหตุว่า ตามที่พระพุทธองค์ตรัสสอนไว้ ความหลุดพ้นของมนุษย์ต้องอาศัยการทำให้แจ้งสังขารด้วยตนเอง มิได้อาศัยการอุปถัมภ์ที่โปรดปรานของพระเจ้าหรืออำนาจภายนอกใดๆ ให้เป็นรางวัลสำหรับความประพฤติที่ดีงาม และเชื่อฟังต่อพระองค์

^๒ ชุ.ธ. ๒๕/๓๐/๕๑ คาถาที่ ๒๗๖

^๓ ที.ธ. ๑๐/๙๓/๑๑๘

กาลามสูตร

สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าเสด็จไปเยือนนิคมแห่งหนึ่ง เรียกชื่อว่า เกสปุตตะ^๑ ในแคว้นโกศล ชาวนิคมนี้รู้จักกันโดยชื่อสามัญว่า กาลามะ เมื่อพวกกาลามะเหล่านั้นได้สดับว่า พระพุทธเจ้าประทับอยู่ในนิคมของตนชาวกาลามะทั้งหลายจึงได้มาเฝ้าพระองค์แล้วกราบทูลพระองค์ว่า :-

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ มีสมณะและพราหมณ์บางพวกที่มาเยี่ยมเยือนเกสปุตตะนิคม สมณพราหมณ์เหล่านั้นอธิบายและยกย่องคำสอนของตนเองฝ่ายเดียวเท่านั้น และดูถูก ประณามเหยียดหยามหลักธรรมของสมณพราหมณ์เหล่าอื่น ต่อมาก็มีสมณพราหมณ์เหล่าอื่นมาอีก สมณพราหมณ์เหล่านั้นก็เช่นเดียวกันเมื่อถึงที่ของตนบ้างก็อธิบายและเชิดชูแต่คำสอนของตนฝ่ายเดียว และดูถูกประณามเหยียดหยามคำสอนของสมณพราหมณ์เหล่าอื่น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สำหรับพวกข้าพระองค์นั้น พวกข้าพระองค์มีความสงสัยและคลางแคลงใจอยู่เสมอในข้อที่ว่า **“ในบรรดาสมณพราหมณ์ผู้นำเคารพเหล่านี้ ใครกันหนอกล่าวคำสัตย์จริง และพวกไหนกล่าวคำเท็จ”**

ลำดับนั้น พระพุทธองค์ได้ทรงประทานคำแนะนำอันเป็นคำแนะนำที่ยอดเยี่ยมในประวัติศาสตร์ศาสนาทั้งหลาย แก่กาลามะชนเหล่านั้นว่า “ถูกแล้วกาลามะทั้งหลาย เป็นการสมควรที่เธอทั้งหลายมีความสงสัย มีความคลางแคลงใจ เพราะว่าเป็นเรื่องที่ต้องแก่ว่าความสงสัยของชาวกาลามะที่นี่ พวกท่านจงพิจารณาอย่างนี้ว่า : พวกเธอ

๑. Do not be led by reports.

- จงอย่าเชื่อโดยการบอกเล่า

๒. Do not be led by tradition.

- จงอย่าเชื่อโดยการนำสืบๆ กันมา

๓. Do not be led hearsay.

- จงอย่าเชื่อโดยการเล่าลือ

๔. Do not be led by authority of Religious texts.

- จงอย่าเชื่อโดยการอ้างคัมภีร์ (ตำรา)

^๑ อัง. ตีก. ๒๐/๕๐๕/๒๔๑.

๕. Nor by mere logic.

- จงอย่าเชื่อโดยตรรก

๖. Or inference.

- จงอย่าเชื่อโดยอนุมานตามนัยะ

๗. Nor by considering appearances.

- จงอย่าเชื่อโดยเพียงเห็นกิริยาอาการภายนอก

๘. Nor by the delight in speculative opinions.

- จงอย่าเชื่อโดยความชอบใจในความคิดเห็นของตน

๙. Nor by seeming possibilities.

- จงอย่าเชื่อโดยเห็นว่าความน่าจะเป็นไปได้

๑๐. Nor by the idea : This is our teacher.

- จงอย่าเชื่อโดยคิดว่าเป็นครู อาจารย์ของเรา

ดูกรกาลามะชนทั้งหลาย แต่เมื่อใดท่านทั้งหลายรู้จักด้วยตนเองว่าธรรมทั้งหลายเหล่าใดเหล่าหนึ่งเป็นอกุศล ผิดพลาด ชั่วร้าย เมื่อนั้นจงละทิ้งธรรมเหล่านั้นเสีย และเมื่อใดท่านทั้งหลายรู้จักด้วยตนเองว่า ธรรมทั้งหลายเหล่าใดเหล่าหนึ่งเป็นกุศล ดีงาม เมื่อนั้นจงยอมรับเอาและปฏิบัติตามธรรมเหล่านั้นเถิด

พระพุทธเจ้ายังตรัสยิ่งไปกว่านั้นอีก คือพระองค์ตรัสบอกแก่ภิกษุทั้งหลายว่า “สาวกควรพิจารณาตรวจสอบแม้แต่องค์พระตถาคตเอง เพื่อว่าสาวกจะได้มีความมั่นใจโดยสมบูรณ์ในคุณค่าที่แท้จริง ของศาสดาที่ตนประพตปฏิบัติปฏิบัติตาม”^๑

ความสงสัย (DOUBT)

ตามคำสอนของพระพุทธเจ้า ความสงสัย (วิจิกิจฉา) เป็นข้อหนึ่งในนิวรรณ์ ๕ ประการที่ขัดขวางต่อความเข้าใจธรรมและขัดขวางต่อความก้าวหน้าทางจิตใจ (ด้วยเหตุนี้จึงขัดขวางความก้าวหน้าใดๆ ทั้งสิ้น) อย่างไรก็ตามความสงสัยมิใช่ (บาปในศาสนาคริสต์) เพราะไม่มีความเชื่ออย่าง

^๑ ม.ม. ๑๒/๕๓๕-๙/๕๗๖-๕๘๐.

มงภายในพระพุทธรูปตามที่เป็นจริงไม่มีในพระพุทธรูปเลย เหมือนอย่างที่เราเข้าใจกันในด้านวิทยาศาสตร์ รากเหง้าของความชั่วร้ายทั้งปวงก็คือ **อวิชชา และมิจฉาทิฎฐิ** แต่ก็ไม่อาจปฏิเสธข้อเท็จจริงที่ว่า ตราบใดที่ยังมีความสงสัยความคลงแคลงใจลึกลงอยู่ ตราบนั้นความก้าวหนาก็ไม่เป็นบาป (Sin) และก็เป็นความจริงที่ไม่อาจปฏิเสธได้เท่ากันว่า จะต้องมีความสงสัยอยู่ตราบเท่าที่บุคคลยังไม่เข้าอย่างแจ่มแจ้ง แต่ในการที่จะก้าวหน้าต่อไปได้นั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องกำจัดความสงสัยเสีย การที่จะกำจัดความสงสัยเสียได้นั้นบุคคลจะต้องมองเห็นได้อย่างชัดเจน

เป็นการเลื่อนลอยในการที่จะพูดว่า **“บุคคลไม่ควรสงสัย”** หรือ **“บุคคลควรเชื่อ”** การเพียงแต่พูดว่า **“ฉันเชื่อ”** ไม่ได้หมายความว่าท่านเข้าใจและมองเห็นแล้ว (เหมือน) เมื่อนักเรียนกำลังคิดแก้ปัญหาคณิตศาสตร์ข้อหนึ่ง เขาจะมาถึงขั้นตอนหนึ่งซึ่งเขาไม่รู้ว่าจะก้าวเลยต่อไปจากนั้นได้อย่างไร และเป็นขั้นตอนที่เขาเกิดความสงสัย คลงแคลงใจเสียด้วย ตราบใดที่เขายังมี ความสงสัยอยู่ เขาจะไม่ก้าวหน้าไปได้เลย ถ้าเขาอยากก้าวหน้าต่อไปก็จะต้องกำจัดความสงสัยนี้เสียก่อน และวิถีทางในการขจัดความสงสัยนั้นก็มียุ (หลายวิธี) การเพียงแต่พูดว่า **“ฉันเชื่อ”** หรือ **“ฉันไม่สงสัย”** จะแก้ปัญหาไม่ได้แน่นอน การบังคับตนให้เชื่อและยอมรับเอาสิ่งใดสิ่งหนึ่งโดยปราศจากความเข้าใจนั้น ก็คือการเสแสร้ง (การเมือง) ไม่ใช่เรื่องของจิตใจหรือสติปัญญาเลย

พระพุทธเจ้าทรงมีพระทัยปรารถนาอย่างแรงกล้าอยู่เสมอที่จะกำจัดความสงสัย (จะเห็นได้) แม้เพียงแต่ ๒-๓ นาที ก่อนการปรินิพพานของพระองค์ พระองค์ได้ทรงขอร้องให้สาวกของพระองค์ ตั้งหลายครั้งให้ทูลถาม (ข้อสงสัย) กะพระองค์เสีย ถ้าหากว่าสาวกเหล่านั้นมีความสงสัยใดๆ เกี่ยวกับคำสอนของพระองค์อยู่ และเพื่อมิให้เกิดความรู้สึกเสียใจในภายหลังว่าตนไม่สามารถแก้ไขความสงสัยเหล่านั้นให้แจ่มแจ้งได้ แต่พระสาวกทั้งหลายก็นิ่งเงียบ พระดำรัสที่พระองค์ได้ตรัสในครั้งนั้นเป็นคำพูดที่จับใจ คือพระองค์ตรัสว่า **“ถ้าหากเป็นเพราะอาศัยความเคารพในองค์พระศาสดาจึงทำให้เธอไม่กล้าถามสิ่งใดๆ แล้วละก็ ก็ขอให้ผู้หนึ่งในบรรดาพวกเธอ บอกรู้แก่เพื่อนของเธอ (เพื่อถามแทนตน) เถิด”** (ขอให้ภิกษุรูปหนึ่งบอกแก่เพื่อนของตน เพื่อให้ถามปัญหาแทนตน)

° ที-ม. ๑๐/๑๔๒/๑๗๙.

ขันติธรรม (TOLERANCE)

ไม่เฉพาะแต่อิสรภาพทางความคิดเท่านั้น แม้ความใจกว้างที่พระพุทธเจ้าทรงประทานไว้ก็ทำให้เกิดความพิศวง (ประหลาดใจ) แก่นักศึกษาประวัติศาสตร์ศาสนาทั้งหลายเช่นเดียวกัน สมัยหนึ่ง^๒ ณ เมืองนาลันทา คฤหบดีผู้โด่งดังมั่งคั่งท่านหนึ่งมีนามว่า อุบาสี เป็นสาวกฝ่ายคฤหัสถ์ที่มีชื่อเสียงของนิครนนาฏบุตร (ไชนะ มหาวีระ) ซึ่งพระมหาวีระส่งไปอย่างมีแผนให้ไปพบกับพระพุทธเจ้า และให้เอาชนะ (ปราบ) พระพุทธเจ้าด้วยการโต้เถียงในประเด็นบางประเด็นใน**ทฤษฎีเรื่องกรรม** เพราะเหตุว่า ทศนะของพระพุทธเจ้าในเรื่องกรรมนั้นแตกต่างไปจากทศนะของมหาวีระ ตรงข้ามจากความคาคหมายของเขาที่เดียวในการอธิบายกัน อุบาสีเกิดความเชื่อมั่นว่าทศนะของพระพุทธเจ้านั้นถูกต้อง ทศนะของอาจารย์ของตนนั้นผิดพลาด ดังนั้นอุบาสีจึงได้ทูลขอร้องพระพุทธรองศ์ให้รับตนเป็นอุบาสกผู้หนึ่งในบรรดาอุบาสกทั้งหลาย แต่พระพุทธเจ้าได้ทรงขอให้อุบาสีนั้นพิจารณาการกระทำนั้นใหม่ และมีให้โดยเร่งร้อน เพราะว่า “**การพิจารณาโดยรอบคอบเป็นการดี สำหรับคนผู้มีชื่อเสียงเช่นท่าน**” เมื่ออุบาสีได้แสดงความปรารถนาของตนอีกครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าก็ได้ทรงขอร้องให้อุบาสีนั้นทำการเคารพอุปัถุม์อาจารย์ทางศาสนาเก่าของตนต่อไปอีกอย่างที่ท่านเคยทำมาแล้ว

ในศตวรรษที่ ๓ ก่อนคริสต์ศักราช **พระเจ้าจักรพรรดิอโศก** ซึ่งเป็นชาวพุทธที่ยิ่งใหญ่ของอินเดียเมื่อทรงดำเนินตามตัวอย่างอันประเสริฐแห่งขันติธรรม และการมีความเข้าใจดีต่อกันนี้ได้ทรงยกย่องและอุปถัมภ์บำรุงศาสนาอื่นๆ ทั้งปวงในจักรพรรดิอันไพศาลของพระองค์ ในประกาศพระราชโองการฉบับหนึ่งของพระองค์ ซึ่งได้แกะสลักไว้บนแผ่นดินก็ยังมีต้นฉบับที่บุคคลจะอ่านได้ แม้จนกระทั่งทุกวันนี้พระเจ้าจักรพรรดิได้ทรงประกาศไว้ดังนี้ :

บุคคลไม่ควรจะยกย่องเฉพาะแต่ศาสนาของตนเองฝ่ายเดียว และประณามศาสนาของชนเหล่าอื่น แต่บุคคลควรยกย่องศาสนาของชนเหล่าอื่นด้วย โดยเหตุผลอย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อทำอย่างนี้บุคคลย่อมชื่อว่าช่วยศาสนาของชนเหล่าอื่นด้วย เมื่อทำโดยประการอื่นก็ชื่อว่าเป็นการขุดหลุมฝังศพให้แก่ศาสนาของตนเอง และชื่อว่าทำอันตรายแก่ศาสนาอื่นด้วย บุคคลใดก็ตามมายกย่องศาสนาของตนและประณามศาสนาอื่น ๆ บุคคลที่ทำอย่างนั้นก็เพราะอาศัยความจงรักภักดีต่อศาสนาของตนเองโดยแท้ ด้วยคิดว่า

^๒ ม.ม. ๑๓/๖๒-๗๒/๕๔-๖๖.

“ข้าพเจ้าจะเชิดชูศาสนาของเรา” แต่ตรงกันข้าม ด้วยการทำอย่างนั้นเขาเชื่อว่าทำร้ายศาสนาของตนเองให้หนักเข้าไปอีก ดังนั้นความปรองดองกันนั้นแหละเป็นการดี ขอให้ทุกคนจงรับฟังและจงเป็นผู้เต็มใจที่จะฟังธรรมะที่คนอื่นเขานับถือด้วย^๑

เราควรจะกล่าวเพิ่มเติมไว้ในที่นี้ว่า น้ำใจแห่งความเห็นอกเห็นใจที่เข้าใจกันนี้ ควรจะได้นำมาใช้ในทุกวันนี้ ไม่เฉพาะแต่หลักธรรมในทางศาสนาเท่านั้น แต่ควรถูกใช้ในกรณีอื่นๆ ด้วยเช่นกัน

น้ำใจแห่งความมีขันติธรรมและความเข้าใจนี้ได้เป็นข้อหนึ่งในบรรดาอุดมคติที่ได้รับการปฏิบัติอย่างดีที่สุดในวัฒนธรรมและอารยธรรมของพุทธศาสนา นั้นแหละคือเหตุผลว่า ทำไมจึงไม่มีตัวอย่างสักเรื่องเดียวในการกดขี่ข่มเหง หรือการหลังเลียดสักหยดเดียวในการกลับใจประชาชนให้หันมานับถือพุทธศาสนา หรือในการเผยแพร่พุทธศาสนาในประวัติศาสตร์อันยาวนานตั้ง ๒๕๐๐ ปี พระพุทธศาสนาได้เผยแพร่ไปอย่างสันติไม่ว่าทั้งผืนแผ่นดินใหญ่ของทวีปเอเชีย โดยมีศาสนิกชนในปัจจุบันนี้เกินกว่า ๕๐๐ ล้านคน การใช้วิธีรุนแรง (หিংสธรรม) ในรูปแบบใดๆ ภายใต้อำนาจใดๆ ก็ตามย่อมเป็นการฝ่าฝืนต่อคำสอนของพระพุทธเจ้าโดยสิ้นเชิง

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาหรือปรัชญา?

ได้มีผู้ถามเสมอๆ ว่า : **พระพุทธศาสนาเป็นศาสนา (Religion) หรือปรัชญา (Philosophy)** มันไม่สำคัญหรอกที่ท่านจะเรียกมันว่าอะไร พระพุทธศาสนาก็ยังเป็นสิ่งที่มันเป็นไม่ว่าท่านจะใส่ป้ายชื่ออะไรให้มันก็ตามป้ายชื่อก็มีใช้สิ่งสักสำคัญอะไรเลย แม้แต่ป้ายชื่อว่า (พระพุทธศาสนา) “ที่เราได้ให้แก่คำสอนของพระพุทธเจ้า ก็มีความสำคัญเล็กน้อยเหลือเกิน ชื่อที่บุคคลให้แก่มันเป็นชื่อที่ไม่มีแก่นสาร (ไม่สำคัญ)

ชื่อนั้นสำคัญไฉน สิ่งที่เราเรียกว่าเป็นดอกกุหลาบ
ก็จะมีกลิ่นหอมเท่ากัน ไม่ว่าจะโดยชื่ออื่นใดก็ตาม

^๑ จารึกศิลา ฉบับที่ ๑๒

ในการทำงานเดียวกัน **สัจธรรมก็ไม่จำเป็นต้องมีป้ายชื่อ** สัจธรรมนั้นไม่ใช่ของพุทธ ไม่ใช่ของคริสต์ ไม่ใช่ของฮินดู ไม่ใช่ของมุสลิม มันไม่ใช่เรื่องผูกขาดของผู้ใดผู้หนึ่ง ป้ายแบ่งแยกพวกนี้เป็นอุปสรรคต่อการเข้าใจโดยอิสระ แต่ก่อให้เกิดอคติอันเป็นอันตรายต่อจิตใจของมนุษย์ (เป็นอย่างยิ่ง)

ข้อที่ว่ามานี้เป็นความจริงไม่เฉพาะแต่ในเรื่องสติปัญญาและทางจิตใจเท่านั้น แต่เป็นความจริงในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกันเช่นกัน ขอยกตัวอย่างเช่น เมื่อเราพบคนสักคนหนึ่ง เราไม่ได้มองดูเขาในฐานะที่เป็นมนุษย์คนหนึ่งเท่านั้น แต่เรายังใส่ป้ายชื่อให้เขาด้วย เช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน อเมริกัน หรือยิว และมีความรู้สึกต่อเขาชนิดที่เต็มไปด้วยอคติทั้งหลายทั้งปวงที่พ่วงมาด้วยกันกับป้ายชื่อชิ้นในจิตใจของเรา แต่กระนั้นเขาอาจจะเป็นผู้ปราศจากลักษณะทั้งหลายเหล่านั้นที่เราใส่ให้เขาโดยสิ้นเชิงก็ได้

คนทั้งหลายชอบป้ายชื่อสำหรับแบ่งแยกพรรคพวกกันเสียจนกระทั่งว่าพวกเขาไปไกลถึงขนาดที่ว่า เอาป้ายเหล่านั้นมาใส่ให้แก่คุณสมบัติและอารมณ์ของมนุษย์อันเป็นของสามัญสำหรับคนทุกคนทีเดียว ดังนั้นจึงพูดกันถึงทนายี่ห้อยต่าง ๆ ดังจะยกตัวอย่างเช่นการบำเพ็ญทานแบบพุทธหรือการบำเพ็ญทานแบบคริสต์ แล้วก็ดูถูกการบำเพ็ญทานยี่ห้อยอื่น ๆ แต่การบำเพ็ญทานนั้น มิใช่ของนิกายอื่นใดเลย การบำเพ็ญทานไม่ใช่ของคริสต์ ของพุทธฮินดู หรือมุสลิม ความรักของมารดาที่มีต่อบุตรของตนก็ไม่ใช่ของพุทธหรือคริสต์เถียน มันเป็นความรักของมารดานั่นเอง คุณลักษณะและอารมณ์ของมนุษย์เช่น **ความรัก ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เมตตา ขันติธรรม ความอดทน ไม่ตรีจิต ความปรารถนา ความเกลียดชัง ความพยายาม อวิชา มานะ เป็นต้น** ไม่ต้องการมีป้ายชื่อ (เพราะ) มันไม่ได้สังกัดในศาสนาใดศาสนาหนึ่งโดยเฉพาะเลย

สำหรับผู้แสวงหาสัจธรรม มันไม่สำคัญหรือกว่าหลักความคิดอันใดอันหนึ่งนั้นมาจากไหน แหล่งและการพัฒนาการด้านความคิดเป็นเรื่องของนักวิชาการ โดยที่แท้แล้วในการที่จะเข้าใจถึงสัจธรรมมันไม่จำเป็นแม้จะรู้สักว่า คำสอนนั้นมาจากพระพุทธเจ้าหรือบุคคลอื่นใดหรือไม่ สิ่งที่เป็นสาระสำคัญก็คือการเห็นสิ่งนั้นและเข้าใจสิ่งนั้น มีเรื่องสำคัญเรื่องหนึ่งในมัชฌิมนิกาย^๑ (สูตรที่ ๑๔๐) ซึ่งเป็นตัวอย่างประกอบการอธิบายในเรื่องนี้

^๑ ม.ธ. ๑๔/๖๗๓/๔๓๕

ณ โรงช่างหม้อ

สมัยหนึ่งพระพุทธเจ้าเสด็จประทับค้างแรมในโรงของช่างหม้อ ในโรงของช่างหม้อด้วยกันนั้น ได้มีสมณะหนุ่มผู้หนึ่งได้มาถึง ณ ที่นั้นก่อนกว่าพระองค์ ทั้ง ๒ ท่านไม่รู้จักซึ่งกันและกัน พระพุทธองค์ทรงสังเกตเห็นสมณะรูปนั้นแล้ว ดำริกับพระองค์เองว่า ลักษณะท่าทางของชายหนุ่มผู้นี้เป็นที่น่าพอใจอยู่คงจะเป็นการดีหากเราจะฟังถามเรื่องเกี่ยวกับตัวเขาบ้าง ดังนั้นพระพุทธองค์จึงตรัสถามเขาไปว่าคุณกรภิกษุ ท่านได้ออกจากเรือนบวชในนามของผู้ใด หรือว่าใครเป็นอาจารย์ของท่าน หรือว่าท่านชอบใจธรรมของผู้ใด

บุรุษหนุ่มนั้นทูลตอบว่า คุณกรท่านผู้มีอายุ มีสมณะโคดมผู้เป็นเชื้อสายศากยะ ซึ่งได้ออกจากศากยะตระกูลมาบวชเป็นสมณะ มีกิตติศัพท์ระลือขจรฟุ้งออกไปจากพระองค์ว่า พระองค์เป็นพระอรหันต์ เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในนามของพระผู้มีพระภาคนั้นแหละ ข้าพเจ้าจึงได้บวชพระองค์เป็นศาสดาของข้าพเจ้า และข้าพเจ้าก็ซบใจลัทธิ (ธรรม) ของพระองค์

พระพุทธองค์ตรัสถามว่า “พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น บัดนี้ประทับอยู่ที่ไหนเล่า?” ชายหนุ่มกราบทูลว่า “คุณกรท่านผู้มีอายุ ในดินแดนตอนเหนือโน้นมีนครหนึ่งชื่อว่าสาวัตถี ณ ที่นั้นแหละพระผู้มีพระภาคผู้เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ ที่นั้น” พระองค์จึงถามต่อไปอีกว่า “ท่านได้เคยเห็นพระพุทธองค์บ้างไหม? ท่านจะจำพระองค์ได้ไหมถ้าท่านพบพระองค์” ชายหนุ่มตอบ “ข้าพเจ้าไม่เคยเห็นเลยและข้าพเจ้าก็คงจำพระองค์ไม่ได้ถ้าข้าพเจ้าพบพระองค์”

พระพุทธเจ้าได้ตระหนักในพระทัยว่า ในนามของพระองค์เองนี้แหละที่ชายหนุ่มผู้ไม่ปรากฏนามได้ออกบวชเป็นสมณะ โดยที่มิได้ทรงเปิดเผยความเป็นบุคคลเดียวกันของพระองค์เอง พระองค์ก็ได้ตรัสว่า “คุณกรภิกษุ เราจะแสดงธรรมแก่ท่าน จงฟังและตั้งใจฟังเถิดเราจะกล่าวต่อไป” ชายหนุ่มนั้นทูลรับคำว่า “แสดงเถิดท่านผู้มีอายุ” ลำดับนั้นพระพุทธองค์ได้ทรงประทานพระสูตรอันแสดงสังฆธรรมที่เด่นที่สุดสูตรหนึ่งแก่ชายหนุ่มผู้นี้ (ใจความของพระสูตรนี้จะได้แสดงข้างหน้า)

ต่อเมื่อจบพระสูตรนั้น สมณะหนุ่มนั้นผู้มีนามว่าปุ๊กกุสาติจึงรู้แจ้งใจตนเองว่าบุคคลผู้ที่พูดกับตนก็คือพระพุทธเจ้านั่นเอง ดังนั้นเขาจึงลุกขึ้นแล้วเข้ามาหาพระพุทธเจ้า แล้วหมอบกราบลง ณ เบื้องบาทของศาสดา ทูลขอขมาโทษในกรที่เรียกพระองค์ว่า อาวุโส โดยมีได้รู้ตัว ลำดับนั้นเขาก็ทูลขอให้พรพุทธองค์ให้การอุปสมบทแก่เขา และยอมรับเขาเข้าอยู่ในคณะสงฆ์

พระพุทธองค์ตรัสถามเขาต่อไปว่า “มีบาตรจีวรพร้อมอยู่แล้วหรือไม่ (พระภิกษุจะต้องมีไตรจีวรและบาตรขออาหาร) เมื่อนายปุกกุสาติได้ทูลตอบด้วยคำปฏิเสธ พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า “ตถาคตจะไม่ให้การอุปสมบทแก่บุคคลใด เว้นแต่ว่าเขาจะมีบาตรและจีวรพร้อมอยู่แล้วเท่านั้น” ดังนั้นนายปุกกุสาติจึงได้ออกไปข้างนอกเพื่อจะแสวงหาบาตรและจีวร แต่เป็นคราวเคราะห์ร้ายเขาได้ถูกโคขวิดตาย

ต่อมาเมื่อข่าวอันน่าเศร้าใจมาถึงพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าองค์ทรงประกาศว่า ปุกกุสาติได้เป็นบัณฑิต ได้เห็นสังขารแล้ว และได้บรรลุ (ธรรม) ชั้นรองสูงสุด (อนาคามี) ในการกระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานและทรงประกาศว่า ปุกกุสาตินั้นได้บังเกิดแล้วในภพซึ่งเขาจะได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ (ต่อไป) และในที่สุดเขาก็จะนิพพานและไม่กลับมาสู่โลกนี้อีกเลย

จากเรื่องนี้ก็เป็นที่ชัดเจนเหลือเกินว่า เมื่อปุกกุสาติฟังพระพุทธองค์ตรัส และเข้าใจคำสอนของพระพุทธองค์นั้น (ได้ดี) เขาไม่ว่าใครกำลังพูดกับเขาหรือมันเป็นคำสอนของใคร แต่เขาก็ได้เห็นความจริงแล้ว ถ้ายาตีโรคก็หาย ไม่จำเป็นต้องรู้ว่าใครปรุงยานั้น หรือยานั้นมาจากไหน

ศรัทธา (FAITH)

ศาสนาแทบทุกศาสนาสร้างขึ้นมาจากศรัทธา ดูเหมือนจะเป็นศรัทธาแบบงมงายเสียมากกว่า สำหรับพระพุทธศาสนาท่านเน้นในเรื่องการเห็น การรู้ การเข้าใจ และหาได้เน้นในเรื่อง **ศรัทธาหรือความเชื่อ** ในคัมภีร์พุทธศาสนามีคำว่า “**สัทธา**” (สังสกฤตว่า ศรัทธา) ซึ่งตามปกติแปลกันว่า Faith หรือ Belief แต่ศรัทธาไม่ใช่ Faith อย่างนั้นศรัทธานั้นได้แก่ความมั่นใจอันเกิดจาก**ความเชื่ออย่างแน่วแน่** เสียมากกว่า ในพระพุทธศาสนาแบบชาวบ้านและในการใช้ตามธรรมเนียมสามัญในคัมภีร์ต่างๆ จะต้องยอมรับเหมือนกันว่า คำว่า **ศรัทธา** นี้มีส่วนเป็น Faith อยู่เหมือนกันในความหมายที่ว่า คำว่า **ศรัทธา** นั้นแสดงถึงความจงรักภักดีต่อพระพุทธเจ้า ต่อพระธรรม (คำสอน) และต่อพระสงฆ์

ว่าตามนัย**ท่านอสังคะ** นักปรัชญาฝ่ายพุทธศาสนาผู้ยิ่งใหญ่แห่งศตวรรษที่ ๔ ของคริสต์ศักราช (A.C) ศรัทธามีลักษณะ ๓ ประการคือ :-

๑. Full and firm conviction that a thing is

- ความเชื่อแน่วแน่ออย่างเต็มเปี่ยมและมั่นคงว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งที่อยู่เป็นอยู่จริง

๒. Serene joy at good qualities

- ความอิมใจ (ชื่นใจ) ในคุณสมบัติที่ดีงาม

๓. Aspiration or wish to achieve an object in view

- ความใฝ่ฝันหรือความปรารถนาที่จะทำวัตถุประสงค์ที่ตนมองเห็นนั้นให้สำเร็จ

ท่านจะว่าอย่างไรก็ตาม ศรัทธาหรือความเชื่อที่เข้าใจกันโดยมากทางศาสนานั้น มีส่วนเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาน้อยเหลือเกิน

ปัญหาเรื่องความเชื่อเกิดขึ้นในเมื่อไม่มีการเห็น คือการเห็นในความหมายทุกนัยของศัพท์ (The word) ในทันทีที่ท่านเห็นปัญหาเรื่องความเชื่อก็หมดสิ้นไป ถ้าข้าพเจ้าบอกท่านว่า ข้าพเจ้ามีแก้วมณีเม็ดหนึ่งซ่อนอยู่ในกำมือของข้าพเจ้า ปัญหาเรื่องความเชื่อจะเกิดขึ้น เพราะท่านไม่ได้มองเห็นแก้วมณีเม็ดนั้นด้วยตาของท่านเอง แต่ข้าพเจ้าแบกำมือออกและแสดงแก้วมณีแก่ท่าน ที่นั่นท่านก็จะเห็นได้ด้วยตาตนเอง ปัญหาเรื่องความเชื่อก็ไม่เกิดขึ้น ดังข้อความในคัมภีร์พุทธศาสนาแต่เดิมซึ่งมีความว่า “เห็นแจ้งเหมือนดังบุคคลมองเห็นแก้วมณี (หรือผลมะขามป้อม) ในฝ่ามือ”

สาวกรูปหนึ่งของพระพุทธเจ้ามีนามว่า มุสีละ (Musila)^๑ บอกแก่ภิกษุรูปอื่นว่า “คุณกร ท่านสวิตตะ (Savittha) โดยไม่ต้องมีความภักดี ศรัทธาหรือความเชื่อ, โดยไม่ต้องมีความชอบใจหรือความเอนเอียงในใจ, โดยไม่ต้องบอกกล่าวเล่าลือ หรือนำสืบต่อกันมา, โดยไม่ต้องพิจารณาเหตุผลที่ปรากฏ, โดยไม่ต้องมีความพอใจในความคิดเห็นที่คาดคะเนเอาเลย ผมก็รู้และทราบถึงความดับไปแห่งภพคือนิพพาน (Niryāna)

พระพุทธเจ้าตรัสว่า “คุณกรภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวว่า การกำจัดกิเลสและอาสวะได้ เป็นที่มุ่งหมายสำหรับบุคคลผู้รู้และผู้เห็น หาได้มุ่งหมายไว้สำหรับบุคคลผู้ไม่รู้ไม่เห็นไม่”

^๑ ส.น. ๑๖/๒๖๙-๒๗๕/๑๔๐-๑๔๔

มันเป็นปัญหาเรื่องการรู้การเห็นอยู่เสมอไป หาใช่ปัญหาเรื่องการเชื่อไม่ คำสอนของ พระพุทธเจ้ามีลักษณะพิเศษ คือเป็น **เอหิพัสสิโก (Ehipassiko)** แปลว่า **เชิญทำให้มาดูและดูเสีย แต่ไม่ใช่ให้มาและเชื่อ**

ข้อความที่ท่านใช้ทั่วทุกหนทุกแห่งในคัมภีร์พุทธศาสนา เมื่อเอ่ยอ้างถึงบุคคลผู้กระทำให้แจ้ง ซึ่งสังขารจะมีดังนี้ว่า **ดวงตาเห็นธรรม** (ธมฺมจกฺขุ) อันปราศจากะลี และปราศจากมลทินได้ เกิดขึ้นแล้ว เขาได้เห็นแล้วซึ่งสังขาร ได้บรรลุซึ่งสังขาร ได้รู้สังขารได้แทงตลอดแล้วซึ่งสังขาร ได้ข้ามพ้นความสงสัย เป็นผู้ปราศจากความคลางแคลงใจ เขามองเห็นมันตามความเป็นจริง (ยถาภูตํ) ด้วยปัญญาชอบอย่างนี้ เมื่อตรัสถึงการตรัสรู้ของพระองค์เอง พระพุทธเจ้าตรัสว่า จักษุเกิดขึ้นแล้ว ญาณเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว วิชชาเกิดขึ้นแล้ว แสงสว่าง (อาโลกะ) เกิดขึ้นแล้ว มันเป็นเรื่องการมองเห็นด้วยอาศัยญาณหรือปัญญา (ญาณทสฺสน) เสมอไป หาใช่ ความเชื่อด้วยอาศัยศรัทธาไม่

ความที่วามานี้เป็นเรื่องที่จะมองให้เห็นคุณค่าให้มากยิ่งขึ้นไปอีก ในสมัยเมื่อลัทธิที่สอนให้ ยึดถือในหลักคำสอนอันมีมาแต่เดิมพวกพราหมณ์ ได้คอยเร่งเร้าอย่างขาดขันติธรรมให้เชื่อ และ ยอมรับสิ่งที่ถือปฏิบัติสืบๆ กันมา และอำนาจชี้ขาดศรัทธาของพสกพราหมณ์ว่า เป็นสังขารเพียง อย่างเดียวโดยไม่ต้องสงสัยใด สมัยหนึ่งพราหมณ์ผู้คงแก่เรียนและมีชื่อเสียงคนหนึ่งได้ไปเฝ้า พระพุทธเจ้าและได้สนทนาโต้ถามกับพระพุทธเจ้าอย่างยืดเยื้อ คนหนึ่งในกลุ่มนั้นเป็นมาณพอายุ ๑๖ ปี มีนามว่า กาลปฏิกะ (kâpathiha) ได้รับการพิจารณาจากพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมดว่าเป็นคน มีสมองที่เฉียบแหลมอย่างหาผู้เปรียบไม่ได้ ได้ตั้งคำถามขึ้นทูลถามพระพุทธเจ้าว่า

ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ มีคัมภีร์อันศักดิ์สิทธิ์ของพราหมณ์แต่โบราณที่น่าสืบๆ กันมาตาม สายโดยมุขบาฐะ โดยไม่ขาดตอนเลย เกี่ยวกับคัมภีร์เหล่านั้น พวกพราหมณ์ได้ลงมติเป็นเด็ดขาด ว่านี่อย่างเดียวกันเท่านั้นจริง อย่างอื่นเท็จทั้งนั้น แล้วท่านพระโคตมผู้เจริญเล่าจะว่าอย่างไรเกี่ยวกับ เรื่องนี้

พระพุทธเจ้าทรงย้อนถามว่า ในบรรดาพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นมีพราหมณ์สักคนใดคน หนึ่งบ้างไหมที่อ้างตนได้ว่า เขารู้และเห็นเป็นประจักษ์แก่ตนเองว่า นี่อย่างเดียวกันเท่านั้นจริง อย่าง อื่นเท็จทั้งนั้น มาณพนั้นซึ่งเป็นคนเปิดเผยจึงกราบทูลตอบว่า “ไม่มี” พระพุทธองค์ตรัสถามต่อไป อีกว่า “แล้วมีไหม อาจารย์สักคนหนึ่ง หรืออาจารย์ของอาจารย์ของพราหมณ์นั้นย้อนหลังไปถึง ๗ ชั่วโคตร หรือแม้แต่ผู้ใดผู้หนึ่งบรรดาผู้รณาคัมภีร์เหล่านั้นแต่ตั้งเดิมที่อวดอ้างตนว่า เขารู้และเห็น

ลำดับนั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงประทานคำแนะนำซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งยวดแก่พราหมณ์คนนั้นว่า “เป็นการไม่สมควรสำหรับบัณฑิต หรือผู้ร่ำรังสัจจะ (ปกป้อง) ที่จะตัดสินใจลงไปว่า “นี่อย่างเดียวนั้นจริง อย่างอื่นเท็จทั้งสิ้น”

วิธีรักษาสัจจะ

เมื่อมาณพนั้นทูลขอรับรองให้อธิบายหลักความคิดในการดำรงหรือรักษาสัจจะนั้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า “บุคคลผู้หนึ่งมีความเชื่อถืออยู่อย่างหนึ่ง” ถ้าเขากล่าวว่า “นี่เป็นความเชื่อถือของข้าพเจ้า” เพียงเท่านั้นก็ถือว่าเขายังรักษาความสัตย์อยู่ แต่ด้วยความเชื่อนั้น เขาไม่สามารถก้าวไปถึงขั้นลงข้อสรุปเป็นเด็ดขาดว่า นี่เท่านั้นจริง ส่วนอื่นเท็จทั้งนั้น กล่าวอีกนัยหนึ่ง บุคคลอาจจะเชื่อสิ่งที่เขาอยากเชื่อ และเขาอาจจะกล่าวได้อีกว่า ข้าพเจ้าเชื่ออย่างนี้เพียงเท่านั้นเขาก็ยังถือว่าเคารพสัจจะอยู่ แต่เพราะเหตุแห่งความเชื่อหรือศรัทธาของเขา เขาไม่ควรพูดว่าสิ่งที่เขาเชื่อเท่านั้นจริง และสิ่งอื่นเท็จทั้งนั้น”^๑

พระพุทธเจ้าตรัสว่า “การยึดมั่นถือมั่นในความเห็น (ทิฏฐิมัน) และดูหมิ่นเหยียดหยามทิฏฐิเหล่าอื่น (ทิฏฐิวุ) ว่าเป็นของต่ำทราม การกระทำเช่นนี้บัณฑิตเรียกว่าเป็นสังโยชน์อย่างหนึ่ง”

* ดู เติวชชสูตรเพิ่มเติม ที.สี. ๙/๓๖๕/๒๙๕

^๑ ม.ม ๑๓/๖๕๕-๖/๖๐๑-๒

ทรงอุปมาธรรมเหมือนกันแพ

สมัยหนึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงอธิบายหลักแห่งเหตุและผลแก่สาวกของพระองค์ และสาวกเหล่านั้นได้กราบทูลว่า ได้เข้าใจ ได้เห็นหลักเหตุผลนั้นอย่างชัดเจน คราวนั้นพระพุทธองค์ได้ตรัสถามว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย แม้ทิวสนี่ซึ่งบริสุทธิ์และชัดเจนถึงปานนี้ ถ้าเธอทั้งหลายยังยึดมั่นทิวสนี่อยู่น่า ยังปล่อยใจให้ผูกพันอยู่ ยังเห็นว่าเป็นสิ่งที่มีค่าอยู่ ยังติดใจมันอยู่แล้วละก็ เธอทั้งหลายก็จะไม่เข้าใจเลยว่า พระธรรมนั้นเป็นเสมือนกับแพซึ่งเป็นของฝากสำหรับใช้ข้ามฟาก และมีใช้สำหรับยึดถือเอาไว้”^๑

ในที่อื่นอีก พระพุทธองค์ได้ทรงอธิบายอุปมาอันมีชื่อเสียงนี้ ซึ่งในข้ออุปมาอันนี้ คำสอนของพระพุทธเจ้าก็เปรียบเทียบกับแพ ซึ่งใช้สำหรับข้ามฟาก มีใช้สำหรับยึดถือเอาไว้แล้วแบกขึ้นหลังไป

ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุรุษผู้หนึ่งกำลังเดินทางอยู่ เขาได้เดินทางมาถึงลำน้ำที่กว้างใหญ่ ณ ฟากข้างนี้ ฝั่งน้ำมากด้วยอันตราย แต่อีกฟากข้างหนึ่งปลอดภัยไร้อันตราย และก็ไม่มีสะพานใดๆ สำหรับข้ามด้วย เขาจึงกล่าวกับตัวเองว่า ฝั่งน้ำนี้ใหญ่หลวงนัก และฟากฝั่งนี้ก็เต็มไปด้วยอันตราย แต่ที่ว่าฟากฝั่งข้างโน้นปลอดภัย และไร้อันตราย ไม่มีเรื่องที่จะข้ามไปฝั่งข้างโน้น และไม่มีสะพานที่จะข้ามไปยังฝั่งข้างโน้น เพราะเหตุนี้คงเป็นการดีถ้าเราจะเก็บรวบรวม หญาไม้ กิ่งไม้ แปะใบไม้ เพื่อจะมาสสร้างแพ และอาศัยแพ ก็จะข้ามไปยังฝั่งข้างโน้นได้โดยปลอดภัย จะต้องทำ ความพยายามด้วยมือและเท้าของเราเอง ดูกรภิกษุทั้งหลาย และแล้วบุรุษนั้นก็ได้เก็บรวบรวม หญาไม้ กิ่งไม้ และใบไม้ และได้สร้างแพ และด้วยอาศัยแพนั้นเขาจึงได้ข้ามไปยังฝั่งข้างโน้นโดย ปลอดภัย โดยอาศัยมือและเท้าของเขาเอง เมื่อได้ข้ามไปและถึงฝั่งข้างโน้นแล้ว เขาคิดว่า แพนี้มี อุปการะมากแก่เรา โดยอาศัยแพเราจึงข้ามมาโดยปลอดภัย โดยมือและเท้าของเราเอง มันคงเป็น การดีถ้าเราจะพึ่งเอาแพนี้ทวนศิวะหรือแบกไปในที่ๆ เราไป

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เธอคิดอย่างไรถ้าเขาทำโดยทำนองนี้ บุรุษนั้นจะชื่อว่าปฏิบัติสมควร เกี่ยวกับเรื่องแพนั้นหรือไม่ เมื่อพวกภิกษุทูลว่า ไม่พระเจ้าข้า แล้วพระองค์ก็ตรัสว่า แล้วก็โดยวิธี ไหนเล่าที่เขาจะปฏิบัติโดยสมควรในเรื่องเกี่ยวกับแพ เมื่อได้ข้ามและไปถึงฝั่งข้างโน้นแล้ว สมมติว่า บุรุษนั้นจะคิดว่า แพนี้มีอุปการะมากกว่าเรา โดยอาศัยแพเราจึงข้ามมาถึงฝั่งข้างนี้โดยปลอดภัย ด้วยการ

^๑ ม.ม. ๑๒/๒๗๙/๒๗๐

พยายามด้วยมือและเท้าของเรา คงจะเป็นการดีถ้าเราจะเอาแพนี้เกยฝั่งไว้ หรือ ผูกไว้กับหลักแล้ว ปลอยให้ลอยน้ำไว้ แล้วไปตามทางของเราไม่ว่าจะเป็นที่ใดก็ตาม โดยการกระทำโดยวิธีนี้ บุรุษนั้น ชื่อว่ากระทำโดยสมควรในเรื่องเกี่ยวกับแพ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ในทำนองเดียวกัน เราได้สอนหลักธรรมคล้ายกับแพ กล่าวคือเป็นเครื่อง สำหรับใช้ข้าม ไม่ใช่สำหรับถือไป (โดยพญานาคว่ายึดถือเอา) ดูกรภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายก็ เข้าใจแล้วว่า ธรรมะคำสอนคล้ายกับแพ ควรจะละแม้กระทั่งกุศลธรรม (ธมม) จะกล่าวไปใยในการ เลิกละอกุศลธรรมเล่า

จากนิทานเปรียบเทียบเรื่องนี้ ก็เป็นที่ชัดเจนแจ่มแจ้งว่า คำสอนของพระพุทธเจ้าท่าน ท่านมุ่ง ที่จะนำมนุษย์ไปสู่ ความสุข สงบ อุดม และ การบรรลุซึ่งพระนิพพาน พระธรรมทั้งหมดทั้งสิ้นที่ พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนย่อมนำไปสู่จุดหมายอันนี้ทั้งสิ้น พระพุทธองค์มิได้ตรัสสั่งทั้งหลายเพียงเพื่อ จะสนองความอยากรู้อยากเห็นของมนุษย์เท่านั้น พระพุทธเจ้าทรงเป็นศาสดาที่เป็นนักปฏิบัติ และ ทรงสั่งสอนจำเพาะแต่สิ่งทั้งหลายที่จะนำมาเฉพาะซึ่ง สันติ และความสุขแก่มนุษย์

ทรงเปรียบเทียบธรรมะกับใบไม้ในกำมือ

สมัยหนึ่งพระพุทธเจ้าเสด็จประทับป่าไม้สีเขียว^๑ เมืองโกสัมพี (Kosambi) (ใกล้เมืองอาละ หะบัด) (Allahabad) พระพุทธองค์ทรงหยิบใบไม้สองสามใบมาไว้ในมือของพระองค์ แล้วตรัสถาม พระสาวกว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย “เธอทั้งหลายคิดเห็นประการใด อันไหนจะมากกว่ากัน ใบไม้ ๑-๓ ใบในมือของเรา หรือใบไม้ในป่าโน้น”

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ใบไม้ในพระหัตถ์ของพระองค์น้อยอย่างยิ่ง ก็แต่ว่าใบไม้ทั้งหลายใน ป่าสีเขียวนี้มีมากมายกว่า”

ภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน ในบรรดาสิ่งที่เราได้รู้แล้วนั้นเราได้บอกแก่เธอทั้งหลายเพียง เล็กน้อยเท่านั้น สิ่งที่เรายังไม่ได้บอกแก่เธอทั้งหลายมีอีกมากมาย ก็เพราะเหตุใดเล่าเราจึงไม่ได้บอก

^๑ สัมมา. ๑๙/๑๗๑๒/๕๔๘

เป็นการไร้ประโยชน์สำหรับพวกเขาทั้งหลาย ที่จะมาคิดเดาเอาว่าในเรื่องอะไรที่พระพุทธเจ้า ทรงรู้แล้ว ไม่ตรัสบอกแก่เรา เหมือนอย่างที่นักปราชญ์บางท่านทำมาแล้ว แต่ยังไม่สำเร็จผล

พระพุทธเจ้าไม่ทรงสนพระทัยในการอธิบายปัญหาทางอภิปรัชญาที่ไม่จำเป็น ซึ่งล้วนแต่ เป็นเรื่องการคิดเดาเอาแท้ๆ และยิ่งก่อให้เกิดปัญหาการคิดฟุ้งซ่านอีกด้วย พระพุทธองค์ทรงถือว่า ปัญหาอภิปรัชญาเหล่านั้นเป็นรอกซ์แห่งทิวติ ดูเหมือนว่าจะได้มีบางท่านในหมู่พระสาวกของ พระองค์ผู้ไม่เข้าใจซาบซึ้งในท่าที่อันนี้ของพระพุทธองค์เลย เพราะว่าเราได้พบตัวอย่างของท่านผู้ หนึ่งในบรรดาสาวกซึ่งมีชื่อว่ามาลุงกยบุตร^๑ (Malunkyaputta) ซึ่งได้ตั้งคำถามชนิดที่เป็นแบบ ฉบับที่รู้จักกัน มี ๑๐ ข้อเกี่ยวกับปัญหาอภิปรัชญา ทูลถามพระพุทธเจ้าแล้วเรียกร้องคำตอบ

ปัญหาอภิปรัชญา

วันหนึ่ง ท่านมาลุงกยบุตร ออกจากการเข้ากัมมัฏฐานในตอนบ่ายแล้ว ได้เข้าไปเฝ้า พระพุทธเจ้า ถวายอภิวาทต่อพระศาสดา นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้วจึงกราบทูลว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อข้าพระองค์นั่งพิจารณาอยู่แต่ผู้เดียวนั้น ความดำริอันนี้ได้เกิดขึ้น แก่ข้าพระองค์ว่า มีปัญหาเหล่านี้อันพระผู้มีพระภาคได้ทรงอธิบายแล้ว ทรงปฏิเสธแล้ว ทรงสลัดทิ้ง แล้วกล่าวคือ :

๑. Is the universe eternal
- โลกเที่ยงหรือ
๒. Is it not eternal
- โลกไม่เที่ยง

^๑ ม.ม. ๑๓/๑๔๗/๑๔๓

๓. Is the universe finite or

- โลกมีที่สิ้นสุดหรือ

๔. Is it infinite

- โลกไม่มีที่สิ้นสุด

๕. Is soul the same as body or

- ซีวิตจะเป็นอันเดียวกับสรีระหรือ

๖. Is soul one thing and body another thing

- ซีวิตก็อันหนึ่ง สรีระก็อันหนึ่ง

๗. Does the tathagata exist after death or

- พระตถาคตมีอยู่ หลังจากตายแล้วหรือ

๘. Does he not exist after death, or

- พระตถาคตไม่มีอยู่ หลังจากตายแล้ว

๙. Does he both (At the same time) exist and not exist after death or,

- พระตถาคตนั้นทั้งมีอยู่หรือไม่มีอยู่ หลังจากตายพร้อมในเวลาเดียวกัน

๑๐. Does he both (At the some time) not exist and not exist

- พระตถาคตนั้นทั้งมีอยู่ก็ไม่ใช่ ทั้งไม่มีอยู่ก็ไม่ใช่ในเวลาเดียวกัน

ปัญหาเหล่านี้ พระพุทธเจ้าไม่ทรงอธิบายแก่เรา ทำที่อื่นนี้ไม่ทำให้เราพอใจ เราไม่ตั้งในทำที่อื่นนี้ เราจะไปเฝ้าพระพุทธองค์แล้วทูลถามพระองค์เกี่ยวกับเรื่องนี้ ถ้าหากพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอธิบายความคิดอันนี้แก่เราแล้วละก็ เราก็จะปฏิบัติตามพรหมจรรย์อยู่กับพระองค์ต่อไป ถ้าหากพระองค์ไม่ทรงอธิบายปัญหาเหล่านี้ เราก็จะสึกแล้วก็จะหนีไปเสีย ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบโลกนี้ว่ามันเที่ยง ก็ขอให้พระองค์ทรงอธิบายแก่เราตามความจริงอันนั้น ถ้าทรงทราบว่าโลกไม่เที่ยง ก็ขอให้พระองค์ทรงอธิบายตามความเป็นจริงนั้น ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่าโลกนี้ไม่เที่ยงเป็นต้น แล้วละก็ สำหรับผู้ไม่รู้ก็เป็นการชื้อตรงที่จะพูดว่า “ข้าพเจ้าไม่รู้ ข้าพเจ้าไม่เห็น”

คำตอบของพระพุทธเจ้าแก่พระมาลุงกยบุตรนั้น ควรจะเป็นประโยชน์ให้แก่คนหลายล้านคนในโลกนี้ ผู้ซึ่งกำลังทำเวลาอันมีค่าของตนให้หมดไปกับปัญหาทางอภิปรัชญาเช่นนั้นแล้ว ก็กำลังทำเวลาก่อนความสงบแห่งจิตใจของตนโดยไม่จำเป็น

ดูกรมาลุงกยบุตร เราเคยบอกแก่เธอบ้างไหมว่า ท่านมาสิ มาลุงกยบุตร มาประพฤติพรหมจรรย์อยู่กับเราเถิด เราจะอธิบายปัญหาเหล่านี้แก่เธอ เขากราบทูลว่า ไม่เคยพระเจ้าข้า

เอาละทีนี้ มาดูกยบุตร แม่เธอก็เถอะ เธอเคยบอกแก่เราบ้างไหมว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จะประพฤติพรหมจรรย์อยู่กับพระผู้มีพระภาค และพระผู้มีพระภาคเดาก็จะอธิบายปัญหาเหล่านี้แก่ข้าพระองค์ เขาทูลรับว่า ไม่เคยพระเจ้าข้า

ดูกรมาลุงกยบุตร แมแต่ในขณะนี้ มาชิมาลุงกยบุตร มาประพฤติพรหมจรรย์อยู่กับเรา และเราก็จะอธิบายปัญหาเหล่านี้แก่เธอ และเธอก็ไม่ได้บอกเราอีกเหมือนกันว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จะประพฤติพรหมจรรย์อยู่กับพระผู้มีพระภาคเจ้า และขอพระผู้มีพระภาคเจ้าอธิบายปัญหาเหล่านี้แก่ข้าพระองค์ โดยเหตุผลแวดล้อมเช่นนี้ เธอเป็นโสมนัสบุรุษ ใครปฏิเสถกัณเภา?

ดูกรมาลุงกยบุตร ถ้าบุคคลผู้ใดผู้หนึ่งจะกล่าวว่า เราจะไม่ประพฤติพรหมจรรย์อยู่กับพระผู้มีพระภาคเจ้า จนกว่าพระองค์จะทรงอธิบายปัญหาเหล่านี้ บุคคลผู้นั้นก็คงจะตายเสียทั้งที่พระตถาคตเจ้ายังไม่ได้ตอบปัญหาเหล่านี้เลย

ดูกรมาลุงกยบุตร สมมุติว่า บุรุษผู้หนึ่งถูกยิงบาดเจ็บด้วยลูกศรอาบยาพิษ และญาติมิตรสหายของเขาจะพึงพาเขาไปหาศัลยแพทย์ สมมุติว่าครานั้นบุรุษนั้นพึงกล่าวว่า ข้าพเจ้าไม่พึงยอมให้ลูกศรนั้นถูกถอน (ไม่ยอมให้ถอนลูกศรออก) ไปเสียจนกว่าจะรู้ว่าใครยิงข้าพเจ้า บุคคลนั้นจะเป็นกษัตริย์ (หรือวรรณนักรบ) หรือ วรรณพราหมณ์ (วรรณนักรบ) หรือ แพศย์ (วรรณค้าขาย หรือเกษตรกรรม) หรือพวก ศูทร (พวกวรรณต่ำ) ชื่อและโคตรของเขาว่าอย่างไร เขาเป็นคนสูง เตี้ย หรือสันทัดปานกลาง ผิวพรรณของเจาดำคล้ำหรือว่าเหลือง บุรุษนี้มาจากหมู่บ้านหรือนิคมนใด ข้าพเจ้าจะไม่ยอมให้ลูกศรนี้ถูกถอนออกไปจนกว่าข้าพเจ้าจะรู้จักชนิดของลูกศรที่ใช้ยิงข้าพเจ้า และก็ชนิดของสายธนูที่ใช้และชนิดของลูกศรชนิดของชนนกดัดปลายลูกศรที่ใช้ติดลูกศรนั้นเป็นชนิดใด หัวลูกศรทำด้วยวัสดุชนิดใด ดูกรมาลุงกยบุตร บุรุษนั้นก็คงจะตายเสียโดยที่ไม่รู้สิ่งเหล่านี้ ฉะนั้นเหมือนกัน ถ้าบุคคลผู้หนึ่งกล่าวว่าข้าพเจ้าจะไม่ประพฤติพรหมจรรย์อยู่กับพระผู้มีพระภาคเจ้าจนกว่าพระองค์จะตอบปัญหาเหล่านี้ เช่นว่า **โลกเที่ยง หรือไม่** เป็นต้น เขาก็คงจะตายเสียโดยที่พระตถาคตยังไม่ได้ตอบปัญหาเหล่านี้เลย

ลำดับนั้น พระพุทธองค์ทรงอธิบายแก่มาลุงกยบุตรนี้ว่า ชีวิตพรหมจรรย์ไม่ได้ขึ้นอยู่กับทฤษฎีเหล่านี้ ไม่ว่าบุคคลจะมีความคิดเห็นประการใดก็ตาม เกี่ยวกับปัญหาเหล่านี้ก็ยังมี **ชาติ ชรา พยาธิ มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาส** ซึ่งความดับสิ้นไปแห่งสิ่งเหล่านี้ทั้งหมดกล่าวคือพระนิพพาน เราประกาศในชาติปัจจุบันนี้ทีเดียว เพราะฉะนั้น มาลุงกยบุตรจงจำไว้ว่า สิ่งที่เราอธิบายแล้วก็เป็นอันอธิบายและสิ่งที่เราไม่ได้อธิบายก็เป็นสิ่งที่ไม่ได้อธิบาย อะไรคือสิ่ง

ดูกรมอลุงกยบุตร ก็อะไรเล่าที่เราได้อธิบาย เราอธิบายถึงเรื่องทุกข์ การเกิดขึ้นของทุกข์ การ
สิ้นไปแห่งทุกข์ ดูกรมอลุงกยบุตร ทำไมเราจึงอธิบายปัญหาเหล่านี้ เพราะว่ามันเป็นสิ่งที่
ประโยชน์เกี่ยวข้องกันโดยพื้นฐานกับชีวิตพรหมจรรย์ในด้านจิตใจเป็นไปเพื่อ **นิพพิทา วิราคะ นิ
โรธะ อุปสมะ อภิญญา สัมโพธิะ และพระนิพพาน** เพราะฉะนั้นเราจึงได้อธิบายปัญหาเหล่านี้

ขอให้เรามาพิจารณาถึงอริยสัจ ๔ ที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่ท่านมาลุงกยบุตร ซึ่งพระพุทธองค์
ได้ตรัสอธิบายไว้.

บทที่ ๒

อริยสัจ ๔

อริยสัจข้อที่ ๑ : ทุกข์

หัวใจคำสอนของพระพุทธเจ้าอยู่ที่อริยสัจ ๔ ประการ (จตุตถาริ อริยสัจจานิ) ซึ่งพระองค์ทรงแสดงไว้อย่างชัดเจนในปฐมเทศนาแก่เบญจวัคคีย์ สหายเก่าของพระองค์ ที่ป่าอิสิปตนะ (ปัจจุบันเรียกว่าสารนาถ) ใกล้เมืองพาราณสี พระธรรมเทศนากัณฑ์นี้ ดังที่เรามีหลักฐานในบาลีพระไตรปิฎก ได้ให้หลักฐานเกี่ยวกับอริยสัจ ๔ ประการนี้เพียงสั้นๆ แต่ในคัมภีร์ทางพุทธศาสนา รุ่นแรกๆ มีหลายแห่งที่ได้อธิบายอริยสัจ ๔ ประการนี้ซ้ำแล้วซ้ำอีก พร้อมด้วยรายละเอียดมากยิ่งขึ้นและหลายแง่หลายทาง ถ้าศึกษาอริยสัจ ๔ โดยอาศัยหลักฐานอ้างอิงและคำอธิบาย (จากคัมภีร์) เหล่านี้ เราจะค้นพบความดีงามและข้อความที่แน่ชัดแห่งคำสอนอันเป็นแก่นของพระพุทธองค์ต่อจากพระบาลีเดิม.

อริยสัจ ๔ ประการ คือ

๑. ทุกข์
๒. สมุทัย, การเกิดขึ้นหรือต้นเหตุแห่งทุกข์
๓. นิโรธ, ความดับทุกข์
๔. มรรค, ทางที่นำไปสู่ความดับทุกข์

อริยสัจข้อที่ ๑ : ทุกข์

อริยสัจข้อที่ ๑ (ทุกข์อริยสัจ) โดยทั่วไปนักปราชญ์ส่วนมากแปลกันว่า “ความจริงอันประเสริฐเกี่ยวกับความทุกข์ทรมาน” และมักจะตีความหมายว่า ชีวิตตามทัศนะของพุทธศาสนาไม่มีอะไรอื่นนอกจากความทุกข์ และความทรมาน ทั้งการแปลและการตีความหมาย (ดังกล่าว) เป็นสิ่งที่ไม่น่าพึงพอใจเป็นอย่างมากและนำไปสู่ความเข้าใจผิด เป็นเพราะการแปลที่จำกัด, ไม่มีหลัก,

ก่อนอื่น (ควรเข้าใจเสียก่อนว่า) พุทธศาสนาไม่เป็นทั้งทุนิยมหรือสุขนิยม (Optimistic การมองโลกในแง่ดี). ถ้าจะให้เป็นอะไรสักอย่างหนึ่งแล้ว พุทธศาสนาก็เป็นสัจนิยม. เพราะพุทธศาสนามุ่งถึงทัศนคติที่เป็นจริงของชีวิตและโลก. พุทธศาสนาให้มองทุกสิ่งทุกอย่างตามความเป็นจริง. ไม่กล่อมให้ท่านมีชีวิตอยู่อย่างผิดๆ ในลักษณะของการฝันถึงสวรรค์วิมานของคนใจ ทั้งไม่ทำให้ท่านตกใจ และเกิดความทุกข์ร้อนจากความกลัว และบาปที่คิดนึกเอาเองชนิดต่างๆ พุทธศาสนาสอนท่านอย่างตรงไปตรงมาและตามความเป็นจริงว่า ท่านเป็นอะไร และโลกรอบๆ คืออะไร และแสดงหนทางแห่งเสรีภาพ สันติภาพ ความสงบ และความสุขอันสมบูรณ์แก่ท่าน

นายแพทย์ผู้ฉลาด

นายแพทย์คนหนึ่งอาจจะทำให้คนเห็นว่า โรคภัยเป็นสิ่งที่ร้ายแรงอย่างเหลือเกินและทำให้หมดความหวังไปด้วย แพทย์อีกคนหนึ่งอาจจะประกาศอย่างปราศจากความรู้อะไร ไม่มีโรคภัยใดๆ และไม่จำเป็นต้องรักษา เมื่อเป็นดังนั้นก็ทำให้คนเข้าใจผิดด้วยการปลอบใจแบบผิดๆ อาจจะเรียกแพทย์ประเภทแรกว่าพวก Pessimistic และประเภทสองว่า Optimistic ทั้งสองประเภทเป็นอันตรายนอกๆ กัน แต่แพทย์ประเภทที่สามพิจารณาอุณภูมิ (อาการ) อย่างถูกต้อง เข้าใจสาเหตุและธรรมชาติของโรคเห็นอย่างชัดว่า โรคอาจจะเยียวยาได้ วางวิธีการรักษาอย่างแน่นนอนเด็ดขาดด้วยวิธีการอย่างนี้จะช่วยคนไข้ปลอดภัย พระพุทธองค์เปรียบเทียบกับพระคุณนายแพทย์ประเภทสุดท้าย พระองค์เป็นนายแพทย์ผู้ฉลาด และมีระบบการรักษาโรค ของชาวโลก (โกลด์กะหรือโกลด์ชยะ-คุรุ)

จริงอยู่คำบาลีว่า ทุกฺข (หรือสังสกฤต ว่าทุกข์) ในความหมายที่ใช้กันแบบพื้นๆ หมายถึงความทุกข์ทรมาน ความเจ็บปวด ความโศก ความเศร้า ซึ่งตรงกันข้ามกับคำว่า สุข ซึ่งหมายความว่า ความสุข ความสะดวกหรือความสบาย แต่ศัพท์ว่า ทุกฺข ในฐานะเป็นอริยสังข์ข้อที่ ๑ ซึ่งแฝงทัศนคติทางพุทธเกี่ยวกับชีวิตและโลก มีความหมายทางปรัชญาที่ลึกซึ้งกว่า และมีข้อสังเกตด้านเนื้อหาในความหมายที่กว้างกว่านั้น. เป็นที่ยอมรับกันว่าคำว่าทุกข์ ในอริยสังข์ข้อที่หนึ่งเห็นได้ชัดที่เดียวว่ารวมเอาความหมายตามปกติธรรมดาว่า ความทุกข์ทรมานเข้าไว้ แต่อีกนัยหนึ่ง คำนี้ได้

ดังนั้นจึงเป็นการยากที่จะหาคำเพียงคำเดียวที่รวมเอาความหมายทั้งหมดของคำว่า ทุกข์ ในฐานะที่เป็นอริยสัจข้อที่ ๑ ไว้ได้ ดังนั้นการคงศัพท์นี้ไว้โดยไม่ต้องแปลดีกว่าการให้ความหมายที่ไม่เพียงพอและความคิดที่ผิดต่อคำนี้โดยการแปลอย่างง่าย ๆ ว่า Suffering หรือ Pain

พระพุทธเจ้าไม่ทรงปฏิเสธความสุขในชีวิตเมื่อพระองค์ตรัสว่า มีความทุกข์ ทรงข้ามทรวงยอมรับความสุขแบบต่างๆ ทั้งความสุขทางวัตถุและทางจิตใจ ทั้งของคฤหัสถ์และของพระ ในอสังคตตรีนิกาย หนึ่งในบรรดานิกายดั้งเดิม ๕ นิกายที่รวบรวม (บรรจุ) พระสูตรต่างๆ ของพระพุทธเจ้าไว้มีการแจกแจงความสุขไว้หลายชนิด (สุขานิ) ตัวอย่างเช่น ความสุขในการครองเรือนและมีความสุขในชีวิตของนักพรต ความสุขทางอายตนะ ความสุขในการออกบวช ความสุขที่อิงอามิส ความสุขที่ไม่อิงอามิส (วิเวกสุข) ความสุขทางกายและมีความสุขทางใจ เป็นต้น แต่ความสุขเหล่านี้รวมอยู่ในคำว่า ทุกข์

อิสรภาพเหนืออิสรภาพ

แม้สภาพแห่งจิตของผู้บรรลุนิพพาน (หรือความสงบ) ที่บริสุทธิ์ บรรลุได้ด้วยการศึกษาปฏิบัติสมาธิขั้นสูง อีสรจากเงาแห่งความทุกข์ในความหมายที่ใช้กันก็ดี สภาพซึ่งอาจกล่าวได้ว่า เป็นสภาพที่ไม่เจือด้วยอามิสก็ดี สภาพแห่งธยาน (ฌาณ) ซึ่งปลอดจากเวทนาทั้งที่เป็นสุขและทุกข์เวทนาเหลือเฉพาะอุเบกขาและเอกัคคตาก็ดี แม้สภาพแห่งจิตที่สูงอย่างนี้ยังรวมอยู่ในคำว่า ทุกข์ พระสูตรในบรรดาสูตรทั้งมัชฌิมนิกาย (ซึ่งเป็นหนึ่งในนิกาย ๕) หลักจากได้ทรงยกย่องความสุขทางจิตอันเกิดจากฌาณเหล่านี้ พระองค์ตรัสว่า ฌาณเหล่านี้เป็นธรรมชาติที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา จงสังเกตด้วยว่า ทรงใช้คำว่า ทุกข์อย่างชัดเจน นั่นคือ ทุกข์ นี้แหละไม่ใช่เพราะความเจ็บปวดในความหมายทั่วไปของคำนี้ แต่เพราะว่า **สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นคือทุกข์**^๑ (ยัม อนิจจัง ตัม ทุกขัง)

^๑ อนัตตลักขณสูตร และ ส.ข. ๑๗/๑๒๗/๘๒

พระพุทธองค์ทรงเป็นนักสังขนิมและนักมองสิ่งต่าง ๆ ตามที่มันเป็นจริง เมื่อเอ่ยถึงชีวิต และความเพลิดเพลินยินดีของอายตนะ พระองค์ตรัสว่า บุคคลควรเข้าใจชัด ๓ ชั้น คือ

๑. อัสสาทะ คือ ความเพลิดเพลินหรือยินดี

๒. อาทีนวะ คือ โทษ, อันตราย หรือความไม่น่าพึงพอใจ

๓. นิสสรณะ คือ การหลุดพ้น การสลัดออกไป^๑

เมื่อเห็นคนที่น่ารัก น่าพึงใจ ท่านจะชอบเขา (หรือหลง) พึงใจเพลิดเพลินใจกับการเห็นบุคคลนั้นซ้ำแล้วซ้ำอีก ท่านรู้สึกยินดีและปรีดาจากบุคคลนั้น นี่คือ ความเพลิดเพลิน (อัสสาทะ) เป็นข้อเท็จจริงแห่งประสบการณ์ แต่ความเพลิดเพลินนี้ไม่ยั่งยืน กล่าวคือ ทั้งบุคคล (ผู้เพลิดเพลิน) และความพอใจของเขา (หรือของหลง) เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยงทั้งนั้น เมื่อเวลาที่สถานการณ์เปลี่ยนก็ดี เมื่อท่านไม่สามารถเห็นบุคคล (ที่น่ารัก) ก็ดี เมื่อท่านถูกพรากจากความพอใจนี้ก็ดี ท่านจะรู้สึกเศร้า อาจะกลายเป็นคนไม่มีเหตุผลและไม่มีคุณธรรม ท่านอาจจะทำอะไรอย่างโง่ๆ ก็ได้ นี่คือโทษ, ความไม่น่าพอใจ และแง่อันตรายของภาพ (อาทีนวะ) นี่ก็เป็นข้อเท็จจริงที่พบได้

บัดนี้ ถ้าท่านไม่มีความพึงพอใจกับบุคคลนั้น ถ้าท่านระงับความพอใจได้อย่างสิ้นเชิง นั่นคือ อิศรภาพ ความพ้นออกไป (นิสสรณะ) ทั้ง ๓ สิ่งนี้เป็นความจริงเกี่ยวกับความเพลิดเพลินทั้งหมดในชีวิต

ในแง่ที่เป็นจริง

จากความจริง เป็นข้อยืนยันว่า ไม่มีข้อสงสัยเกี่ยวกับการมองในแง่ร้าย หรือ มองในแง่ดี (ของพุทธศาสนา) แต่ยืนยันว่า เราจะต้องรู้ทั่วถึงความเพลิดเพลินแห่งชีวิต ความทรมานและความเศร้าโศกและความหลุดพ้นจากสภาพเหล่านั้น เพื่อที่จะเข้าใจชีวิตอย่างสมบูรณ์และตามความเป็นจริง โดยวิธีนี้เท่านั้น อิศรภาพอย่างแท้จริงจึงจะเกิดมีได้

^๑ อัง.ติก. ๒๐/๕๔๔/๓๓๓

ต่อปัญหานี้ พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด หากไม่เข้าใจตามความเป็นจริงอย่างนี้คือ ความเพลิดเพลินในกามคุณว่าเป็นความเพลิดเพลิน ความไม่เพลิดเพลินว่าเป็นความไม่เพลิดเพลิน ความสลัดออกจากความเพลิดเพลินว่าเป็นความสลัดออก เมื่อนั้นเป็นไปไม่ได้ที่สมณะและพราหมณ์เหล่านั้นจะเข้าใจและแจ้งชัดด้วยตนเองซึ่งกามตัณหาอย่างสมบูรณ์ หรือเป็นไปไม่ได้ที่สมณะและพราหมณ์เหล่านั้นจะสามารถสอนคนอื่นไปสู่จุดหมายนั้น หรือเป็นไปไม่ได้ที่บุคคลผู้ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของสมณะและพราหมณ์ดังกล่าวอยู่จะเข้าใจชัดแจ้งในกามตัณหา แต่ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย หากสมณะและพราหมณ์เหล่าใดเข้าใจตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า ความเพลิดเพลินว่าเป็นความเพลิดเพลิน ความไม่เพลิดเพลินโดยความเป็นสิ่งไม่เพลิดเพลิน ความสลัดออกจากความเพลิดเพลินโดยเป็นความสลัดออก เมื่อนั้น เป็นไปได้ที่สมณพราหมณ์เหล่านั้นจะเข้าใจกามตัณหาด้วยตนเองอย่างสมบูรณ์ชัดเจน และเป็นไปได้ที่สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นจะสามารถสอนคนอื่นไปสู่จุดหมายนั้น และเป็นไปได้ที่สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นจะสามารถสอนคนอื่นไปสู่จุดหมายนั้น และเป็นไปได้ที่ผู้ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของสมณะพราหมณ์เหล่านั้นอยู่จะเข้าใจกามตัณหาอย่างสมบูรณ์”

ทักษะเกี่ยวกับทุกข์อาจแยกแยะแสดงได้เป็น ๓ ลักษณะ คือ

๑. **ทุกข์ ในฐานะที่เป็นความทุกข์ธรรมดาตามธรรมดา (ทุกข์-ทุกข์)**
๒. **ทุกข์ ในฐานะที่เกิดขึ้นจากความเปลี่ยนแปลง (วิปริณาม-ทุกข์)**
๓. **ทุกข์ ในฐานะที่เป็นสภาพที่มีเหตุปัจจัยเกี่ยวเนื่องกัน (สังขารทุกข์)**

ทุกข์ทุกข์อย่างในชีวิตเช่น ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความที่ต้องเกี่ยวข้องกับตน หรือสิ่งแวดล้อมที่ไม่น่าพอใจ การพลัดพรากจากบุคคลที่ตนรักหรือสิ่งของที่ตนรัก ความปรารถนาสิ่งใดแต่ไม่ได้สิ่งนั้นตามที่ยอยากได้ ความโศก ความพิโรธรำพัน ความแค้นใจ-ความทุกข์ทั้งทางร่างกายและจิตใจทุกรูปแบบ ซึ่งยอมรับกันโดยทั่วไปว่าเป็นความทุกข์ธรรมดาหรือความลำบาก ล้วนรวมอยู่ทุกข์ในฐานะที่เป็นทุกข์ธรรมดา (ทุกข์-ทุกข์)

ความรู้สึกที่เป็นสุข ปัจจัยที่เป็นสุขในชีวิต เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน มันเปลี่ยนเร็วบ้างช้าบ้าง เมื่อมันเปลี่ยนก็ก่อให้เกิดความทุกข์ ความไม่มีความสุข ความแปรปรวนจะนี้รวมอยู่ในทุกข์ในฐานะที่เกิดขึ้นเพราะการเปลี่ยนแปลง (วิปริณามทุกข์)

การที่จะเข้าใจความทุกข์ทั้ง ๒ รูปแบบดังกล่าวเป็นของง่าย ไม่มีใครปฏิเสธความทุกข์เหล่านั้น แง่นี้ของอริยสังขันธ์ที่ ๑ เป็นสิ่งที่รู้จักกันแพร่หลายมาก เพราะมันง่ายต่อการเข้าใจ เป็น

ตามทัศนะทางพุทธศาสนา สิ่งที่เราเรียกว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน เป็นเพียงการรวมกันเข้าแห่งกำลังหรือพลังงานทั้งทางร่างกายและทางจิตใจที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอซึ่งอาจแบ่งได้เป็น ๕ กลุ่มหรือ ๕ กอง (ปัญจขันธ์) พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า โดยย่อ อุปาทาน ขันธ์ ๕ เป็นทุกข์ อีกแห่งหนึ่งพระองค์ทรงจำกัดความคำว่าทุกข์ว่าหมายถึงขันธ์ ๕ ไว้อย่างชัดเจนดังนี้ “ดูกรภิกษุทั้งหลาย อะไรคือทุกข์? ควรที่จะกล่าวได้เลยว่า อุปาทาน ขันธ์ ๕ นั่นเอง (คือทุกข์)”

ควรที่จะเข้าใจให้ชัดเสียที่นี้ว่า ทุกข์และขันธ์ ๕ ไม่ใช่สิ่งที่แตกต่างกัน ๒ อย่าง ขันธ์ ๕ นั้นเองเป็นตัวทุกข์ เมื่อเรามีข้อสังเกตบางอย่างเกี่ยวกับขันธ์ ๕ ซึ่งก่อให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า สัตว์ เราจะเข้าใจจุดนี้ชัดเจนขึ้น บัดนี้ก็มีปัญหาว่า ขันธ์ ๕ ขันธ์นี้คืออะไรบ้าง

ขันธ์ ๕

ขันธ์แรกคือ รูปขันธ์ คำว่า รูปขันธ์นี้รวมเอาทั้งธาตุ ๔ ที่เป็นของเดิม (จตุตตาริ มหาภูตานิ) กล่าวคือ ดิน น้ำ ไฟ และลม รูปที่อาศัย (อุปาทายรูป) ธาตุทั้ง ๔ นี้ อินทรีย์วัตถุ ๕ อย่างของเราอันได้แก่ จักขุนทรีย์ โสตินทรีย์ สมานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ และกายอินทรีย์ ก็ดี วัตถุอันเป็นที่ตอบสนองอินทรีย์เหล่านั้นในภายนอกกล่าวคือ รูปที่เห็นได้ เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ก็ดี ความคิด ความเห็น หรือทัศนะ ซึ่งอยู่ในข่ายแห่งความคิดนึกทางใจ (ธัมมาตนะ) บางประการก็ดี รวมอยู่ในคำว่า “อุปาทายรูป อันอาศัยมหาภูตรูปทั้ง ๔ เกิดขึ้น” ด้วยอาการอย่างนี้ รูปทุกชนิดทั้งที่เป็นภายใน และภายนอกรวมอยู่ในรูปขันธ์

ขันธ์กลุ่มที่ ๒ คือ เวทนาขันธ์ กลุ่มนี้รวมเอาเวทนาของเราทั้งหมดทั้งที่เป็นสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือ อุเบกขาเวทนา อันเกิดขึ้นโดยอาศัยการกระทบระหว่างอายตนะภายใน (ทั้งทางรูปและนาม) กับอายตนะภายนอก เวทนาเหล่านี้มี ๖ ชนิดคือ เวทนาที่เกิดขึ้นจากการกระทบระหว่างตากับรูป, หูกับเสียง, จมูกกับกลิ่น, ลิ้นกับรส, กายกับโผฏฐัพพะอารมณ์ และใจ (ซึ่งเป็นอินทรีย์ที่ ๖ ในทางพุทธศาสนา) กับอารมณ์ที่เกิดกับใจ หรือความคิดความเห็น เวทนาทั้งหมด ทั้งที่เกิดทางประสาทสัมผัสและทางใจ รวมอยู่ในขันธ์นี้

การพูดถึงสิ่งที่มีความหมายว่า ใจ (มนัส) ในทัศนะทางพระพุทธศาสนา อาจจะเป็น ประโยชน์ในที่นี่ควรที่จะเข้าใจให้ชัดว่า ใจไม่ใช่ตัววิญญาณ (ภูตปีศาจ) อันตรงข้ามกับวัตถุและ ควรจะจำไว้ด้วยว่า **พุทธศาสนาไม่ยอมรับตัววิญญาณที่ตรงข้ามกับวัตถุ ดังที่ระบบปรัชญา และศาสนาอื่น ๆ ทั้งหมดยอมรับกัน** มโน (ใจ) เป็นเพียงอินทรีย์หรืออายตนะเหมือนกับตาหรือ หู ใจนี้สามารถจะรักษาและพัฒนาได้เหมือนกับอินทรีย์อื่นๆ และพระพุทธรูปองค์ได้ทรงตรัส คุณประโยชน์ไว้บ่อยครั้งที่เดียวของการรักษา คຸ່ມครองและการควบคุมอินทรีย์ทั้ง ๖ นี้ ข้อแตกต่าง ระหว่างตา กับใจ ในฐานะเป็นอินทรีย์ก็คือว่า ตารับรู้สภาพของสีและรูปที่เห็นได้ ในขณะที่ใจ รับรู้ สภาพของความคิด ความเห็น และอัมมารมณทั้งหลาย เราสามารถจะรับรู้สภาพต่างๆ ของสิ่ง ภายนอกด้วยประสาทที่แตกต่างกัน เราไม่สามารถจะได้ยินสี แต่เราเห็นสีเหล่านั้นได้ เราไม่ สามารถจะเห็นเสียง แต่เราสามารถได้ยินเสียงด้วยประสาทรูป ๕ อย่างของเรา คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย เราสามารถรับรู้เพียงโลกแห่งรูป เสียง กลิ่น รส และโณภูรัฐพารมณด้วยประการฉะนี้ แต่ รูป เสียง กลิ่น รส และโณภูรัฐพะเหล่านี้สะท้อนให้เราเห็นเพียงบางส่วนของโลกเท่านั้น ไม่ใช่โลก ทั้งหมด (สภาพทั้งหมด) อะไรเป็นโลกของความคิด ความนึกต่างๆ ทั้งทัศนะและความคิดเห็นก็เป็น ส่วนหนึ่งของโลกเช่นกัน แต่ความคิดเหล่านั้นไม่สามารถจะรับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัส ๕ (อื่น) คือ ไม่สามารถจะเกิดขึ้นทางอินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น หรือกาย ถึงกระนั้น มันก็อาจจะเกิดขึ้นได้ทาง อินทรีย์อื่นนั่นคือ ใจ (มโน, มนัส)

ที่นี้ ความคิด ความเห็น ก็ไม่ได้แยกขาดจากสภาพที่รับรู้ได้ด้วยประสาทอินทรีย์ทั้ง ๕ แท้ที่จริง ความคิด ความนึกเหล่านั้นอาศัยและมีความรู้ทางประสาทอินทรีย์นั้นเป็นปัจจัย จะเห็นได้จาก คนที่ตาบอดมาแต่กำเนิด ไม่สามารถจะมีความคิดเกี่ยวกับสีได้ ยกเว้น โดยการเปรียบเทียบกับ เสียงหรือด้วยสิ่งอื่นๆ ที่เขาสามารถรู้ได้ด้วยอินทรีย์อื่นๆ ของเขา ความคิด ความเห็น ซึ่งสร้างส่วน หนึ่งของโลกเกิดขึ้นจากประสาทสัมผัส มีประสาทสัมผัสเป็นปัจจัยให้เกิดขึ้น และเกิดขึ้นทางใจ ดังนั้น ใจ (มนัส) จึงได้รับการพิจารณาว่าเป็นอินทรีย์อันหนึ่งเหมือนตาหรือหู

ขั้นที่ ๓ คือ สัญญาขั้นนี้ เหมือนเวทนาในแง่ที่สัญญาแบ่งเป็น ๖ ประเภทด้วย อัน สัมพันธ์กันระหว่างอินทรีย์ภายใน ๖ กับ วัตถุภายนอก ๖ อย่าง ที่เกี่ยวข้องกัน สัญญาเหล่านี้ก็ เหมือนเวทนาคือ เกิดขึ้นโดยกระทบระหว่างอายตนะภายในกับภายนอก ตัวสัญญานี้เองซึ่งจำสิ่ง ต่างๆ ที่เป็นรูปและนามได้

ขั้นที่ ๔ ได้แก่ สังขารขั้นนี้ ในขั้นนี้รวมได้รวมเอาการกระทำที่ส่อเจตนาทั้งหมด ทั้งดีและไม่ดี สิ่งที่เรา รู้จักกันว่า กรรม ก็อยู่ในขั้นนี้ ควรจะได้จำคำจำกัดความที่พระพุทธรูปเอง

ขั้นที่ ๕ คือ วิญญาณชั้น วิญญาณ (ความรู้แจ้งในอารมณ์) เป็นผลหรือการตอบสนองซึ่งมีอินทรีย์ ๖ อย่างใดอย่างหนึ่ง (ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ) เป็นปทัฏฐาน และมีประสบการณ์ภายนอกที่สัมพันธ์กัน ๖ ประการอย่างใดอย่างหนึ่ง (รูปที่เห็นได้ เสียง กลิ่น รส สิ่งที่สัมผัสได้ และรัสมารมณฺ์ กล่าวคือ ความนึกคิด) เป็นวัตถุเครื่องรองรับ (เป็นอารมณ์)

ตัวอย่างเช่น จักขุวิญญาณมี ตา เป็นฐานและมีรูปเป็นวัตถุรองรับ มโนวิญญาณมีใจ (มนัส) เป็นฐาน มีรัสมารมณฺ์เป็นวัตถุเครื่องรองรับ (อารมณ์) ดังนั้น วิญญาณจึงเกี่ยวข้องกับอินทรีย์ (หรืออายตนะ) อื่นๆ ด้วยประการฉะนี้ วิญญาณก็เหมือนกับเวทนา สัญญาและสังขารคือ มี ๖ ประการ ซึ่งสัมพันธ์ระหว่างอายตนะภายใน ๖ กับอารมณ์ภายนอก ๖

ควรที่จะเข้าใจให้ชัดว่า **วิญญาณไม่ได้จำวัตถุ (อารมณ์) วิญญาณเป็นเพียงความรู้ชัดชนิดหนึ่ง** คือรู้ชัดความมีอยู่ของอารมณ์ เมื่อ ตากระทบกับสี เช่น สีน้ำเงิน จักขุวิญญาณเกิดขึ้น ซึ่งเป็นเพียงการรู้ชัดความมีอยู่ของสี แต่วิญญาณไม่ได้จำว่า มันเป็นสีน้ำเงินไม่มีการจำได้ในขั้นนี้ ตัวสัญญา (ขั้นที่ ๓ ดังกล่าวมาแล้ว) ต่างหากซึ่งจำได้ว่า มันเป็นสีน้ำเงิน คำว่า จักขุวิญญาณ เป็นการแสดงออกทางทัศนะที่กำหนดความคิดอันเดียวกัน ดังที่เราทราบตามภาษาธรรมดาว่า “การเห็น” การเห็นโดยได้หมายความว่า การจำได้ ดังนั้นจึงมีชนิดของวิญญาณแบบอื่นๆ อีก

ต้องย้ำไว้ตรงนี้ (สักนิดว่า) ว่า ตามทัศนะทางพุทธศาสนา ไม่มีสิ่งที่เที่ยงแท้ วิญญาณไม่เปลี่ยนแปลง ซึ่งเรียกว่า Self, Soul หรือ Ego ซึ่งตรงกันข้ามกับวัตถุรูป และอีกอย่างหนึ่ง **ไม่ควรถือว่าวิญญาณเป็นดุษฎีพิศาง** ในสภาพที่ตรงข้ามกับรูปวัตถุ จุดนี้ควรจะย้ำเป็นพิเศษ เพราะ

พระบรมศาสดาทรงค้ำว่า “ดูกรโมฆบุรุษ เธอได้ฟังเราประกาศธรรมทำนองนี้แก่ใคร? เรา (ตถาคต) ได้อธิบายด้วยนัยเป็นเอนกมิใช่หรือ **วิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยปัจจัย (และว่า) การเกิดขึ้นของวิญญาณที่ปราศจากปัจจัยไม่มีเลย**” จากนั้นพระพุทธองค์ได้ทรงดำเนินการอธิบายวิญญาณในรายละเอียดว่า “วิญญาณมีชื่อ ตามปัจจัยที่มันอาศัยเกิดขึ้นกล่าวคือ อาศัยตา และรูปวิญญาณเกิดขึ้น และวิญญาณก็มีชื่อว่า จักขุวิญญาณ อาศัยหูกับเสียง วิญญาณเกิดขึ้น วิญญาณนี้มีชื่อว่า โสตวิญาณ อาศัยจมูกและกลิ่น วิญญาณเกิดขึ้น เราเรียกวิญญาณนี้ว่า ฆาน วิญญาณ อาศัยลิ้นกับรส วิญญาณเกิดขึ้น เราเรียกวิญญาณนี้ว่า ชิวหาวิญญาณ อาศัยร่างกาย และไฟที่ภูฏัพพารมณ วิญญาณเกิดขึ้น เราเรียกวิญญาณนี้ว่า กายวิญญาณ อาศัยใจและธัมมารมณ วิญญาณเกิดขึ้น เราเรียกวิญญาณนี้ว่า มโนวิญญาณ

ต่อแต่นั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงอธิบายด้วยการยกตัวอย่างว่า ไฟมีชื่อตามวัตถุที่มันไหม้ ไฟที่ไหม้ฟืน เราก็เรียกว่า ไฟฟืน ไฟที่ไหม้ฟาง เราก็เรียกว่า ไฟฟาง เช่นเดียวกัน วิญญาณมีชื่อตามปัจจัยซึ่งมันอาศัยเกิดขึ้น

ดำเนินตามนัยนี้ พระพุทธโฆษาจารย์ อรรถกถาจารย์ผู้ยิ่งใหญ่อธิบายว่า ไฟที่ลุกติดกับฟืน จะลุกไหม้เฉพาะเวลาที่มีเชื้อ แต่ดับลง ณ ที่นั้นนั่นแหละ เมื่อเชื้อไม่มี ที่เป็นดังนั้นก็เพราะว่า ปัจจัยได้เปลี่ยนไป แต่ (ไฟ) จะไม่ข้ามไปสู่เชื้ออื่นๆ เป็นต้น และกายเป็นเชื้อไฟ ทำนองนี้เช่นเดียวกัน วิญญาณซึ่งเกิดเพราะอาศัยตา และรูปเกิดขึ้นทางทวารและประสาทสัมผัส (เป็นต้นว่าทางตา) เพราะเวลาที่มีปัจจัย (กล่าวคือ) ตาบวกรูปบวกลมแสงสว่างและมนัสการเท่านั้น จะดับในที่นั้นๆ เมื่อปัจจัยไม่มีต่อไปอีกในที่นั้น ที่เป็นดังนั้นก็เพราะว่า ปัจจัยได้เปลี่ยนไป แต่ (วิญญาณ) ไม่ข้ามไปสู่หู เป็นต้น และกลายเป็นโสตวิญาณฯ

พระพุทธเจ้าทรงประกาศด้วยถ้อยคำที่ชัดเจนว่า วิญญาณอาศัยรูปเวทนา สัญญา และสังขารทั้งหลาย และมันไม่อาจมีอยู่โดยอิสระจากรูปเป็นต้นนั้น พระองค์ตรัสว่า

“วิญญาณอาจจะต้องอยู่โดยมีรูปเป็นอุบาย (รูปอุปาย) มีรูปเป็นอารมณ์ (รูปมณ) มีรูปเป็นที่ตั้ง (รูปปติภูจ) และประสบกับอารมณ์ที่น่าพอใจ มันย่อมเจริญเพิ่มพูนและพัฒนา หรือวิญญาณอาจตั้งอยู่ โดยมีเวทนาเป็นอุบาย.....หรือมีสัญญาเป็นอุบาย.....หรือมีสังขารเป็นอุบายเป็นอารมณ์ เป็นที่ตั้ง และเมื่อประสบอารมณ์ที่น่าพอใจ มันย่อมเจริญเพิ่มพูนและพัฒนา”

“หากจะมีผู้ใดกล่าวว่า เราจะแสดงการมา การไป การดับ การเกิดขึ้น การเจริญ การเพิ่มพูน การพัฒนา วิญญาณที่แยกต่างหากจากรูปเวทนา สัญญา และสังขาร เขาผู้นั้น (เห็น) จะพูดถึงบางสิ่งบางอย่างซึ่งไม่มีอยู่แน่”

ว่ากันโดยย่อๆ แล้ว เหล่านี้คือ ชันธ ๕ สิ่งที่เราเรียกว่า **สัตว์** หรือ **บุคคล** หรือ **ตัวตน** เป็นเพียงชื่อที่สมมติขึ้นหรือคำเรียกที่ให้แก่การรวมกันแห่งชันธทั้ง ๕ นี้ ชันธ ๕ ทั้งหมด เป็นสิ่งไม่เที่ยงและทั้งหมดเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ สิ่งใดที่ไม่เที่ยง สิ่งนั้นก็เป็ทุกข (ย โอนิจจํ ตํ ทุกขํ) นี่คืความหมายที่แท้จริงแห่งพุทธวจนะที่ว่า “โดยย่ออุปาทานชันธ ๕ เป็นทุกข” ชันธ ๕ นี้ไม่ใช่สิ่งเดียวกันสำหรับขณะทีติดต่อกันสองขณะในนี้ เธอไม่เท่ากับเอ อุปาทาน ชันธ ๕ อยู่ในกระแสแห่งการเกิดขึ้นและการดับไปชั่วขณะหนึ่ง

“ดูกรพราหมณ์ มันเหมือนกับแม่น้ำที่ไหลจากภูเขา พัดไกลและเร็ว พาเอาทุกสิ่งทุกอย่างไปพร้อมกันกับน้ำนั้น ไม่มีขณะ ไม่มีช้า ไม่มีที่สอง เมื่อมันหยุดไหล แต่มันไหลไป และต่อไปเรื่อยพราหมณ์ชีวิตมนุษย์ก็เช่นนั้นเหมือนกันแม่น้ำที่ไหลจากภูเขา”

อนึ่งเหมือนกับที่พระพุทธองค์ได้ตรัสกับพระรัฐบาลว่า **“โลกอยู่ในกระแสที่ไหลเรื่อย และเป็นสิ่งที่ไม่ยั่งยืน”**

สิ่งหนึ่งดับ ก็เป็นปัจจัยให้เกิดอันต่อไป ในลำดับแห่งเหตุและผล ไม่มีสาระที่ไม่เปลี่ยนแปลงในสิ่งเหล่านี้ ไม่มีสิ่งใดเบื้องหลังปรากฏการณ์เหล่านั้นซึ่งสามารถจะเรียกได้ว่าเป็นอัตตาที่ถาวร (อาตมัน) บุคคลหรือสิ่งใดๆ ซึ่งสามารถเรียกได้อย่างแท้จริงว่า ตัวตน ทุกคนจะเห็นด้วยว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร หรือวิญญาณ ไม่อาจจะเรียกได้อย่างแท้จริงว่า ตัวเรา แต่เมื่อชันธทั้งที่เป็นรูป และนาม ซึ่งอาศัยกันและกันทำงานร่วมกันในการทำงานรวมกัน ดูจเครื่องจักรที่มีทั้งร่างกายและจิตใจ (เท่านั้น) เราก็มีความคิดว่า **เรา** เกิดขึ้น แต่นี้เป็นเพียงความคิดที่ผิด เป็นสังขารชันธซึ่งไม่ใช่อะไรอื่น นอกจากเป็นสิ่งหนึ่งในบรรดาสังขาร (เจตสิก) ๕๒ ประเภทของชันธอันที่ ๔ (สังขารชันธ) ซึ่งเราได้อธิบายกันมาแล้วมีชื่อว่าสักกายทิฏฐิ

รวมชั้นทั้ง ๕ นี้เข้าด้วยกัน ซึ่งเราเรียกกันอย่างแพร่หลายว่า **สัตว์** เป็นทุกข์ นั่นเอง (สังขารทุกข์) ไม่มีอย่างอื่นที่เป็น **สัตว์ เป็นตัว** อยู่เบื้องหลังชั้นทั้ง ๕ นี้ซึ่งเป็นตัวเสวยความทุกข์ ดังพระพุทโธสมาจารย์ กล่าวไว้ว่า

เพียงทุกข์เท่านั้นที่มีอยู่ แต่ผู้ทุกข์หาพบไม่

การกระทำมีอยู่ แต่หาพบผู้กระทำไม่

ไม่มีผู้เคลื่อนไหว ที่ไม่เคลื่อนไหว อยู่เบื้องหลังความเคลื่อนไหวมันเป็นเพียงความเคลื่อนไหวที่ไม่เคลื่อนไหวเท่านั้น ไม่ถูกต้องที่จะพูดว่า ชีวิตกำลังเคลื่อนไหว แต่ชีวิตเป็นการเคลื่อนไหวนั่นเอง ชีวิตและความเคลื่อนไหวไม่ใช่เป็นสิ่งที่แตกต่างกัน ๒ สิ่ง กล่าวอีกอย่างหนึ่ง ไม่มีผู้คิดเบื้องหลังความคิด ความคิดนั่นเองเป็นผู้คิด ถ้าคุณเลิกคิดก็ไม่มีผู้คิดที่ถูพบ ตรงนี้เราไม่อาจจะตกไปสู่การคิดว่า ทำไมทัศนะทางพุทธศาสนาเป็นปฏิปักษ์กับทฤษฎีของคาร์ตที่ว่า **ฉันคิด เพราะฉะนั้นฉันจึงมีอยู่** บัดนี้ปัญหาอาจจะเกิดขึ้นว่า ชีวิตมีเบื้องต้นหรือไม่ ตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า **จุดเริ่มต้นแห่งกระแสชีวิตของสัตว์ที่มีชีวิตเป็นสิ่งที่ไม่อาจจะรู้ได้** ผู้ที่เชื่อพระผู้เป็นเจ้าของชีวิตอาจจะประหลาดใจในคำตอบนี้ แต่ถ้าคุณถามเขาบ้างว่า **อะไรเป็นจุดเริ่มต้นของพระผู้เป็นเจ้าของเจ้า?** เขาจะตอบโดยไม่กระดากเลยว่า **พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าไม่มีจุดเริ่มต้น** และเขาจะไม่ประหลาดใจต่อคำตอบของเขาเองเลย พระพุทธองค์ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สังสารวัฏนี้มีที่สูดอันบุคคลเห็นไม่ได้ การเริ่มต้นแรกสุดของหมู่สัตว์ที่ท่องเที่ยวและเล่นไปรอบๆ ถูกปกคลุมด้วยอวิชชาและตัณหาสวะ รังรัดไว้ ไม่อาจปรากฏให้รู้ได้” แต่ยิ่งกว่านั้นเมื่อเอ่ยถึงอวิชชาซึ่งเป็นตัวเหตุสำคัญของ การดำเนินไปแห่งชีวิตพระพุทธองค์ตรัสว่า “เบื้องต้นของอวิชชาไม่ปรากฏในทำนองที่จะกล่าวอ้างได้ว่า ไม่มีอวิชชาก่อนกาลปัจจุบัน” ดังนั้นจึงเป็นไปได้ที่จะพูดว่า ไม่มีชีวิตก่อน แต่ปัจจุบันนี้คือ

นี่คือ ความหมายโดยย่อของอริยสัจข้อที่ว่าด้วยทุกข์ เป็นความจำเป็นอย่างสำคัญยิ่งที่จะเข้าใจอริยสัจข้อแรกนี้อย่างชัดเจน เพราะดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า **บุคคลที่เป็นทุกข์ย่อมเห็น การเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เห็นความดับแห่งทุกข์ และเห็นทางที่นำไปสู่ความดับทุกข์**

ข้อนี้ไม่ได้ทำให้ชีวิตของชาวพุทธน่าเศร้าหรือเต็มไปด้วยความโศกเลยดังที่คนบางคน คาดการณ์อย่างผิดๆ ตรงกันข้าม **ชาวพุทธที่แท้จริงเป็นผู้มีความสุขที่สุด** ในบรรดาผู้มีชีวิตอยู่ เขาไม่มีความกลัวและความลังเล เขาจะเป็นผู้มีความสงบและความแจ่มใส และไม่อาจจะเป็นคนเจ้าทุกข์หรือทำให้หวาดกลัว เพราะความเปลี่ยนแปลงหรือความผิดหวัง เพราะว่าเขาเห็นทุกสิ่งตามที่เป็นจริง พระพุทธองค์ไม่เคยเป็นผู้เศร้าโศกหรือไม่แจ่มใส พระองค์ได้รับการกล่าวขวัญถึง

สุนทรียภาพนิรันดร์

แม้ว่าจะมีความทุกข์ในชีวิต ชาวพุทธจะไม่ใช่ผู้เศร้าโศกต่อสิ่งนั้น จะไม่โกรธหรือขัดใจต่อความทุกข์ซึ่งเป็นหนึ่งในบรรดาความชั่วในชีวิต ตามทัศนะทางพุทธศาสนา คือ ความขัดใจหรือความโกรธ ปฏิฆะ ได้แก่ ความตั้งใจที่ไม่ดีต่อสัตว์ทั้งหมด ต่อความทุกข์ทั้งหมด และต่อสิ่งที่เกี่ยวข้องกับความทุกข์ หน้าที่ของมันคือ สร้างฐานแห่งความไม่เป็นสุข และความประพฤติที่เลว

ดังนั้น จึงเป็นความผิดที่ใจเสาะต่อความทุกข์ ความไม่อดกลั้นหรือความโกรธต่อทุกข์ ไม่อาจจะขจัดทุกข์ได้ ตรงกันข้าม มันเพิ่มความยุ่งยากขึ้นทีละน้อยๆ เพิ่มความเลวร้าย และทำให้สถานการณ์ทรุดลงจนไม่อาจจะยอมได้ สิ่งที่น่าเป็นก็คือไม่โกรธหรือใจเสาะ แต่เป็นการเข้าใจปัญหาของความทุกข์ มันเกิดมีมาได้อย่างไร และมันดับได้อย่างไร และเมื่อนั้น ทำงานด้วยความอดทน ด้วยปัญญา ด้วยตั้งใจจริง และพละกำลัง

มีคัมภีร์พุทธเก่าๆ อยู่ ๒ คัมภีร์ คือ **เถรคาถา** และ**เถรีคาถา** ซึ่งบรรจุคำอุทานซึ่งประกอบด้วยความยินดีของบรรดาสาวกของพระพุทธเจ้าทั้งฝ่ายชายและฝ่ายหญิง ผู้พบสันติและความสุขในชีวิตด้วยคำสอนของพระองค์ พระเจ้าโกศล ครั้งหนึ่ง ได้ทูลพระพุทธเจ้าว่า ไม่เหมือนสาวกของระบบศาสนาอื่นๆ ผู้ซึ่งดูแล้วเหนื่อยหน่ายไม่แจ่มใส ซีด, เฉื่อยชา, ไม่น่าเพลิดเพลิน แต่สาวกของพระองค์ (พระพุทธเจ้า) เป็นผู้เิบอ้อม รื่นเริง (หมูจ - ปหมูจ) แสดงออกซึ่งความเป็นผู้ชนะและขยัน (อุทคฺคฺคฺคฺค) ยินดีชีวิตด้านจิตใจ (อภิตรรูปา) มีอินทรีย์อันนำยินดี (ปีณิตินฺทฺรีย) อิศระจากความกลัว (อบโปสฺสฺสฺก) เยือกเย็น (ปนฺนโลม) สันติ (ปรทตฺตฺต) และมีชีวิตอยู่ด้วยจิตใจที่แช่มชื่น (มิคฺคฺคฺคฺค) ฯลฯ มีจิตใจดี พระเจ้าแผ่นดินเพิ่มเติมว่า “พระองค์เชื่อว่าลักษณะที่สมบุรณ์นี้ เนื่องมาจากข้อเท็จจริงที่ว่า พระคุณเจ้าผู้เจริญเหล่านี้ได้ตรัสรู้คำสอนอันยิ่งใหญ่และมีความหมายของพระผู้มีพระภาค”

พระพุทธศาสนามีลักษณะตรงกันข้ามกับลักษณะที่เศร้าโศกเสียใจ ความกลัว และความสนใจที่ทึมๆ ซึ่งถือว่าเป็นนิเวศธรรมต่อการตรัสรู้สัมมาสัมพุทธเจ้า กล่าวอีกอย่างหนึ่ง ควรสนใจที่จะจำไว้ ณ ที่นี้ว่า ความยินดี (ปีติ) เป็นหนึ่งในบรรดาไฟของค์ หรือองค์ธรรมเพื่อการตรัสรู้ซึ่งเป็นคุณลักษณะที่จะต้องปลูกให้เกิดขึ้นในการทำพระนิพพานให้แจ้งๆ

“ผู้ใดถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ ว่าเป็นที่พึ่งที่ระลึก พิจารณาเห็น อริยสัจ ๔ ด้วยปัญญาชอบ (คือพิจารณาเห็น) ทุกข์ เหตุเกิดของทุกข์ ความดับทุกข์ และ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ อันได้แก่ อริยมรรค มีองค์ ๘ ข้อนั้น เป็นที่พึ่งที่ระลึกอันเกษม สูงสุด ผู้นั้นอาศัยที่พึ่งที่ระลึกนั้นแล้ว ย่อมหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้”

(พ.ธ. ๘/๑๑๔)

บทที่ ๓
อริยสัจข้อที่ ๒
สมุทัย คือเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์

อริยสัจข้อที่ ๒ คือความจริงที่ว่าด้วยการเกิดขึ้นหรือเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ (ทุกข์สมุทย อริยสัจ) ความหมายที่ยอมรับกันและรู้จักกันดีมากที่สุดของอริยสัจข้อที่ ๒ มีปรากฏอยู่หลายแห่ง ในพระไตรปิฎกดังต่อไปนี้

“เหตุที่ทำให้ทุกข์เกิดขึ้นได้แก่ ความหิวกระหายไม่รู้จักอิ่ม (ความทะยานอยาก- ตัณหา) ซึ่งทำให้มีชาติ มีภพใหม่อยู่เรื่อยไป (ไปโนพุกวิภา) ทำให้เกิดความกำหนัดยินดี (นันทิราศสหคตา) มีแต่แสหาความเพลิดเพลินสนุกสนานที่นั่นบ้างที่นี้บ้างอยู่รำไป” (ตตฺรตฺตราภินนฺทินิ) คือ

๑. ความหิวกระหายไม่รู้จักอิ่มในกามารมณ์ (รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส) (กามตณฺหา)
๒. ความหิวกระหายไม่รู้จักอิ่มในการอยากมีอยากเป็นอยู่เรื่อยไป (ภวตณฺหา)
๓. ความหิวกระหายไม่รู้จักอิ่มต่อความรู้สึกผลักดันจากภาวะที่เบื่อหน่ายไม่อยากมีอยากเป็น (วิภวตณฺหา)

ความหิวกระหายไม่รู้จักอิ่มนี้เป็นความทะยานอยาก ความโลภ ความทะยานอยากได้ที่แสดงออกมาในรูปแบบต่างๆ เป็นเหตุที่ทำให้ความทุกข์ทั้งปวงเกิดขึ้น และการเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์โลกทั้งหลาย แต่ความทะยานอยากนี้มีใช่เป็นเหตุแรกของความทุกข์เลย ตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา เหตุแรกจริงๆ ไม่มี ทุกสิ่งทุกอย่างที่มีขึ้น เกิดขึ้นนั้น เพราะมีเหตุมีปัจจัยอาศัยกัน แม้ว่าความหิวกระหายไม่รู้จักอิ่มนี้ (ตณฺหา) จะเข้าใจกันไปว่าเป็นเหตุหรือต้นกำเนิดของทุกข์ก็ตาม

°. วิ. มหา ๔/๑๓/๑๘ ; ส. มหา ๑๙/๑๖๖๔/๕๒๘

ก็ยังคงอาศัยเหตุที่ทำให้ทุกข์เกิดอย่างอื่น (สมุทัย) อันได้แก่ความรู้สึกสุข ทุกข์ เป็นต้น (เวทนา)^๑ และเวทนานี้เองเกิดขึ้นมาก็เพราะการสัมผัสถูกต้องกัน (ผัสส) และเป็นเช่นนี้สืบเนื่องกันไป เป็นวัฏจักร ซึ่งรู้จักกันดีว่ากฎการอาศัยกันและกันเกิดขึ้น (ปัจจุสมุปบาท) ดังจะอธิบายต่อไป

ดังนั้นต้นหาความทะยานอยากจึงไม่เป็นเพียงสาเหตุแรกของการเกิดขึ้นของทุกข์เท่านั้น แต่เป็นสาเหตุใหญ่สำคัญมากที่มีผลเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วที่สุด ด้วยเหตุนี้ ตามหลักฐานในพระไตรปิฎก^๒ ความหมายของสมุทัย หรือสาเหตุที่ทำให้ทุกข์เกิดจึงรวมเอากิเลสและอัสวธรรมทั้งหลาย (กิเลส อัสวธรรม) โดยกล่าวถึงต้นหา คือความทะยานอยากเป็นอันดับแรกเสมอ การอธิบายโดยย่อเพียงแค่นี้คงจะพอเข้าใจได้ ถ้าหากซาบซึ้งดีว่าต้นหา คือความทะยานอยากนี้ มีวิชาคือความโง่เขลาเบาปัญญาเป็นเหตุใหญ่ให้เกิดขึ้น

สาเหตุแห่งความยุ่งยาก

คำว่า “ต้นหา” ในที่นี้รวมเอาทั้งความทะยานอยาก การยึดมั่นถือมั่น (อุปาทาน) ความสุขทางเนื้อหนัง ทรัพย์สมบัติและอำนาจ ในความคิดอคตคติ ทัศนนะ ความเห็น ทฤษฎี ความเข้าใจและความเชื่อถือต่างๆ (อภิมมตฺตนา)^๑ ตามที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ นั้นว่า ความทุกข์ยากลำบากทั้งมวลในโลกนี้ตั้งแต่การทะเลาะเบาะแว้งกันเล็กๆ น้อยๆ ในครอบครัว จนกระทั่งถึงสงครามระหว่างประเทศต่างๆ เกิดขึ้นมาก็เพราะความอยาก (ตณฺหา)^๒ ที่เห็นแก่ตัวจัดนี้เอง จากข้อเท็จจริงอันนี้ชี้ให้เห็นว่าปัญหาข้อขัดแย้งทางเศรษฐกิจการเมือง และสังคมล้วนมีรากเง่ามาจากความทะยานอยากที่เห็นแก่ตัวจัดนี้ทั้งสิ้น รัฐบุรุษทั้งหลายที่พยายามแก้ปัญหา ความขัดแย้งต่างๆ ระหว่างชาติเรื่องสงครามและสันติภาพ ทั้งทางสังคมและการเมืองก็เพียงแก้กัน แต่เปลือกกะพี้เท่านั้น ยังไม่เคยทราบถึงรากเง่าของปัญหาที่แท้จริงเลย พระพุทธองค์ตรัสบอกแก่พระรัฐบาลว่า “โลกพร่องอยู่เป็นนิตย์ ไม่รู้จักอิม เป็นทาสแห่งต้นหา” (ตณฺหาทาโต)

^๑ ม.ม. ๑๒/๑๒๒/๙๔.

^๒ ดูคัมภีร์วิภังคปิฎกปิฎก

^๑ ม.ม. ๑๒/๑๒๒/๙๔

^๒ ม.ม. ๑๒/๑๙๘/๑๗๐

ทุกๆ คนยอมรับกันว่า **ความชั่วร้ายทั้งหมดในโลกนี้ล้วนเกิดมาจากความทะยานอยาก ที่เห็นแก่ตัวจัดนี้ทั้งสิ้น** เรื่องนี้ไม่ยากแก่การเข้าใจเลย แต่ข้อที่ว่าตัณหาทำให้เกิดภพใหม่ขึ้นมาอีก (ไปโนพภวิกา) นี่ซึ่งเป็นปัญหายากที่จะเข้าใจ จึงมีความจำเป็นที่จะต้องอธิบายตามหลักปรัชญาอริยสัจจะข้อที่ ๒ ควบคู่กันไปกับอริยสัจจะข้อที่ ๑ ในที่นี้จึงต้องชี้แจงทฤษฎีหรือกฎแห่งกรรมและการเกิดใหม่ก่อน

อาหารตามหลักพุทธศาสนา

มีอาหารอยู่ ๔ ประเภท (อาหาร) ที่ถือเป็นปัจจัยอันสำคัญและจำเป็นต่อชีวิตตลอดการดำรงชีพของสัตว์โลกดังนี้คือ

๑. อาหารที่เป็นวัตถุดิบของธรรมชาติต่างๆ มีข้าว น้ำ เป็นต้น (กวจิณฑารอาหาร)
๒. ความรู้สึกถูกต้องต่อประสาทสัมผัสต่างๆ (รวมทั้งจิตใจ) ที่มีอายตนะภายนอก (รูป เสียง กลิ่น รส ฯลฯ) (ผัสสาหาร)
๓. ความรู้ที่เกิดจากส่วนต่างๆ ของร่างกาย (เช่น จากตา เป็นจักขุวิญญาณ จากหูเป็น โสต วิญญาณ ฯลฯ) (วิญญาณหาร)
๔. เจตนาหรือความตั้งใจทำให้เกิดการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นและมีผลสืบเนื่องกันไป (มโนสังฺกเจตนาหาร)^๑

บรรดาอาหารทั้ง ๔ ประการเหล่านี้ มโนสังฺกเจตนา^๒ หารประการสุดท้าย เป็นความตั้งใจที่จะมีชีวิตอยู่ เป็นอยู่และการเกิดขึ้นมาใหม่ สืบเนื่องกันตลอดไปไม่มีที่สิ้นสุด ตัวเจตนา^๒ นี้เองเป็นกรรมสร้างภพสร้างชาติ สืบเนื่องติดต่อกันไปตามกฎของกรรมทั้งดีและเลว (กุศลากุศลกมฺม) กรรมที่ว่าเป็นอันเดียวกันกับความตั้งใจที่จะทำ (เจตนา) พระพุทธองค์ทรงแสดงให้เราทราบมาแต่แรกแล้วว่า เจตนาที่จงใจในการทำนั้นแหละเรียกว่ากรรม สำหรับเรื่องมโนสังฺกเจตนาหารที่กล่าวมาแล้วนั้น

^๑. ม.พ. ๑๒/๑๑๓/๘๗

^๒. คำว่า มโนสังฺกเจตนา เทียบได้กับ Libido ในจิตวิทยาแบบใหม่

พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า เมื่อบุคคลเข้าใจอาหารคือความตั้งใจ (มโนสัญญาเจตนาหาร) ย่อมจะเข้าใจถึงความทะยานอยาก (ตณฺหา) ทั้ง ๓ ประการนั้นด้วย เพราะคำว่า ตณฺหา ก็ดี เจตนา ก็ดี มโนสัญญาเจตนา ก็ดี และกรรมก็ดีล้วนมีความหมายเป็นอย่างเดียวกัน คือความปรารถนาอย่างกระหาย ความตั้งใจที่จะเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ความตั้งใจที่จะเกิดขึ้นมาใหม่อีกซ้ำแล้วซ้ำเล่า ไม่มีการสิ้นสุดลงเลย อันนี้เองที่เป็นตัวเหตุทำให้ทุกข์เกิดขึ้น อันได้แก่สังขารชั้นฐีในเบญจขันธ์ทั้ง ๕ นั้นเอง ที่ปรุงแต่งสัตว์โลกทั้งหลายให้เกิดขึ้น อันนี้เป็นหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าที่สำคัญ และเด่นชัดที่สุด ดังนั้นจึงต้องทำความเข้าใจและจดจำไว้ให้ดีและรอบคอบว่า สาเหตุหรือต้นตอของความทุกข์นี้มีมาจากภายในตัวทุกข์เอง หาใช่จากสิ่งภายนอกไม่ ในทำนองเดียวกัน การดับทุกข์ การทำลายทุกข์ ก็หาได้ภายในตัวทุกข์เอง สมดังพระบาลีที่มีมาในพระไตรปิฎกว่า “ยํ ภิกฺขุ สมุทฺยธมฺมํ สพฺพนฺตํ นิโรธธมฺมํ” ซึ่งแปลเป็นใจความว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีการเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดล้วนมีการดับเป็นธรรมดา ถ้าหากว่าสัตว์โลก สิ่งของหรือระบบกฎเกณฑ์ต่างๆ มีการเกิดขึ้น และตั้งอยู่เป็นธรรมดาเช่นกัน ดังนั้นความทุกข์ (เบญจขันธ์) ที่มีการเกิดเป็นธรรมดาก็มี การดับไปเป็นธรรมดาเช่นกัน เรื่องนี้จะอธิบายอีกครั้งตอนที่ว่าด้วยอริยสัจธรรมข้อที่ ๓ คือ ความดับทุกข์ (นิโรธ)

ขบวนการแห่งกรรม

คำว่า “กัมมะ” ในภาษาบาลี หรือ กรรม ในภาษาสันสกฤตนั้น (มาจาก กร ธาตุ ในความกระทำ) ตามรูปศัพท์หมายถึงการกระทำ หรือกำลังทำ แต่ตามกฎหมายของกรรมในทางพระพุทธศาสนามีความหมายเฉพาะการกระทำที่มีเจตนาเท่านั้น หาได้หมายเอาการกระทำทั่วไปไม่ ทั้งไม่ใช่เป็นวิบากของกรรมที่อย่างที่คุณส่วนมากเข้าใจด้วยความหมายของกรรมในพระพุทธศาสนาไม่ได้หมายถึงผลของกรรมเลย เพราะผลของกรรมนั้นเป็นตัววิบาก (กมฺมผล หรือ กมฺมวิปาก)

เจตนาอาจจะดีหรือเลวก็ได้ (กมฺม) อาจจะดีหรือเลวก็ได้ ทำกรรมดี (กุศล) ย่อมได้รับผลดี ทำกรรมชั่ว (อกุศล) ย่อมได้รับผลชั่ว ตณฺหา (ความทะยานอยาก) เจตนา (ความตั้งใจ) กรรม (การกระทำ) ไม่ว่าจะดีหรือเลวก็ตามย่อมมีผลเสมอ ทำให้เกิดพลังสืบต่อเนื่องกันไป ในแนวทางที่ดีหรือเลว (ตามกรรมที่ทำนั้น) และไม่ว่าดีหรือเลวย่อมสัมพันธ์กันไปตลอดเป็นสายแบบวัฏจักร (สงฺสาร) สำหรับพระอรหันต์นั้นแม้ท่านยังทำโน่นทำนี่อยู่ก็ไม่จัดว่าเป็นกรรมเพราะท่านพ้นจากความยึดมั่น

กฎของกรรมนี้ไม่ควรสับสนคลุ้มเครือ กล่าวได้ว่าเป็นการพิพากษาที่ยุติธรรมและเที่ยงตรงที่สุดหรือจะกล่าวว่าเป็นการให้รางวัลและลงโทษที่ยุติธรรมจริงๆ ก็ได้ ความเห็นเรื่องความยุติธรรม การให้รางวัล และการลงโทษนี้เกิดจากการเชื่อว่ามีพระเจ้าเป็นเจ้าหน้าที่พิพากษาออกกฎหมายและตัดสินว่าจะไฉนอะไรผิด คำว่าความยุติธรรมมีความหมายกำกวมและไม่ปลอดภัยมีอันตรายมากกว่าการกระทำความดีต่อมนุษยชาติ เรื่องกฎของกรรมเป็นกฎของเหตุผล หรือกฎของการกระทำและผลของการกระทำตามกฎธรรมชาติซึ่งไม่เกี่ยวกับกับการพิพากษา การให้รางวัลและการลงโทษแต่อย่างใดเพราะการกระทำที่มีความตั้งใจทุกครั้งย่อมมีผลตอบเสมอ ถ้าหากทำกรรมดี ย่อมได้รับผลดี ทำกรรมชั่วย่อมได้รับผลชั่ว มิใช่เป็นการพิพากษาการให้รางวัลหรือการลงโทษจากผู้ใด หรือจากอำนาจใดๆ ในการกระทำของตน แต่เป็นกฎของการกระทำตามธรรมชาติของมันเอง เรื่องนี้ไม่ยากแก่การที่จะเข้าใจเลย แต่ที่ยากนั้นตามกฎของกรรมก็คือว่าวิบากกรรมของการกระทำที่มีเจตนาทำให้มีผลแสดงออกมาทั้งในชีวิตปัจจุบัน และหลังจากตายไปแล้ว ในที่นี้จึงจำเป็นต้องอธิบายถึงความตายว่าคืออะไร เป็นอย่างไรตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา

พลังงานนอกวิทยาศาสตร์

ท่านผู้อ่านได้ทราบมาแต่แรกแล้วว่า ชีวิตของสัตว์โลกทั้งหลายนั้นปรากฏมีขึ้นมาเพราะการอาศัยกันของพลังหรือคุณสมบัติทางร่างกายและทางจิตใจ **ที่เรียกว่าความตายนั่น ก็คือความแตกสลายของรูปร่างทางร่างกายนี้เอง** มีคำถามว่า **พลังและคุณสมบัติทุกอย่างแตกสลายหมดไปพร้อมกับการแตกสลายไปของร่างกายอย่างนั้นหรือ?** พระพุทธศาสนากล่าวไว้ว่า เปล่าเลย ความตั้งใจ เจตนา ความต้องการ ความหิวกระหายทะยานอยากที่จะอยู่และที่จะสืบต่อชีวิตให้มากยิ่งขึ้นโดยไม่มีที่สิ้นสุดนั้น เป็นพลังรวมมหาศาลที่ทำให้มีชีวิต มีภพ มีชาติ แม้กระทั่งโลกทั้งมวลอันนี้เป็นพลังและคุณสมบัติของชีวิตทุกชีวิต มีภพ มีชาติ แม้กระทั่งโลกทั้งมวลอันนี้เป็นพลังและคุณสมบัติของชีวิตทุกชีวิตสำคัญมาก ตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา **พลังรวมอันนี้ไม่ได้แตกสลายไปพร้อมกับการแตกแยกของร่างกาย ซึ่งเรียกว่าตายด้วยเลย แต่กลับทำการสืบต่อแสดงผลออกมาในรูปแบบต่างๆ** นำไปสู่ภพใหม่ชาติใหม่ หรือการเกิดใหม่อีกต่อไป

มาถึงตอนนี้มีคำถามเกิดขึ้นมาว่า ถ้าหากว่าไม่มีความเที่ยงแท้แน่นอนไม่มีภาวะที่เปลี่ยนแปลงหรือสิ่งที่เป็นสาระแก่นสารเช่นตัวตน หรืออาตมันแล้วอะไรจะสามารถสืบต่อชีวิต หรือ การเกิดใหม่หลังจากตายไปแล้วได้เล่า? ก่อนที่จะเข้าใจเรื่องชีวิตหลังจากตายไปแล้ว ขอให้มาพิจารณาว่าอะไรละที่เรียกว่าชีวิตนี้ และการสืบเนื่องต่อกันไปอย่างไร ที่เรียกว่าชีวิตตามที่มีกันซ้ำแล้วซ้ำอีกนั้นก็คือการรวมกันอยู่ของเบญจขันธ์ ได้แก่การยังอาศัยของร่างกายและจิตใจ พลังที่ทำให้เกิดการอาศัยกันอยู่นี้ เปลี่ยนแปลงแปรปรวนไปตลอดเวลาอย่างรวดเร็วมาก ทุกขณะจะมีการเกิดดับตลอดเวลาเป็นสายพระพุทธรงค์ตรัสไว้ว่า **“ดูกรภิกษุ ทุกครั้งที่เบญจขันธ์เกิดและแตกสลายดับไป เธอก็มีการเกิดและแตกสลายดับไปทุกขณะเช่นกัน”**^๑ ดังนั้นแม้ในชีวิตปัจจุบันเราก็เกิดกับทุกขณะติดต่อกันไป (เกิดแล้วดับ ดับแล้วก็ยังเป็นปัจจัยให้เกิดอีก) ถ้าสามารถเข้าใจได้ว่า ในชีวิตปัจจุบันนี้มีการสืบต่อไปได้ในลักษณะที่มีการเปลี่ยนแปลงแปรปรวนและหาตัวตน (อาตมัน) มิได้นี้แหละ แล้วทำไมจะไม่เข้าใจถึงพลังที่สามารถทำให้ชีวิตสืบต่อไปได้โดยไม่มีตัวตนหรืออาตมันหลังจากการแตกไปของร่างกายเล่า

เมื่อรูปร่างกายหมดสภาพที่จะทำหน้าที่ต่อไปอีกได้แล้วพลังอำนาจภายใน (นามธรรม) มิได้แตกสลายไปตามรูปร่างกายด้วยเลยแต่ทำหน้าที่สืบต่อชีวิตในเรือนร่างใหม่ต่อไป เช่นชีวิตตอนเด็กๆ สภาพทางร่างกายจิตใจ และสติปัญญายังไม่เจริญและแข็งแรงพอ แต่ภายในตัวเด็กนั้นมีพลังความสามารถพร้อมอยู่แล้วที่จะเจริญเติบโตเป็นผู้ใหญ่ต่อไปได้ พลังอำนาจภายในทั้งของร่างกายและจิตใจนี้ที่สร้างชีวิตขึ้นมา ก็มีพลังพร้อมทุกข้ออย่างที่จะสร้างรูปร่างใหม่ และเจริญเติบโตเรื่อยๆ มาจนสมบูรณ์แบบ

กฎปัจจุอาการ

ด้วยเหตุที่ไม่มีความเที่ยงแท้แน่นอน ไม่มีอัตตาหรืออาตมันที่ถาวร จึงไม่มีอะไรที่ส่งไปจากขณะหนึ่งไปยังอีกขณะหนึ่ง จึงเห็นได้อย่างแจ่มชัดว่าไม่มีอะไรเที่ยงแท้แน่นอนหรือถาวรมั่นคงในรูปเดิมที่ส่งไปจากชีวิตนี้เป็นอีกชีวิตหนึ่งได้ เป็นแต่การสืบต่อติดเนื่องกันไปไม่ขาดสายในลักษณะ

^๑. ปรมัตถโชติกาเล่ม ๑ “ชนฺธาเรสุ ชายมาเนสุ ชียมาเนสุ มียมาเนสุ จ ขณฺ ทฺวํ ภิกฺขุ ชายเส จ มียเสจ”
ข้อความนี้ผู้เขียนค้นไม่พบในบาลีพระไตรปิฎกแต่ปรมัตถโชติกาบอกว่าเป็นพุทธพจน์.

ของการสืบต่อเด็กที่โตขึ้นมาจนมีอายุได้ถึง ๖๐ ปีนั้น ความจริงแล้วมิใช่เป็นเนื้อหนังมังสาของเด็กคนเก่าเมื่อ ๖๐ ปีล่วงแล้ว แต่ก็มีใช้เด็กคนอื่นจากเด็กคนนั้น ในทำนองเดียวกัน บุคคลที่ตายไปจากที่นี่ก็จะไปเกิดใหม่ในที่อื่น ซึ่งก็มีใช้คนเดิม แต่ก็มีใช้คนอื่นจากคนนั้น (น จ โส น จ อภ โภ) เป็นการสืบต่อกันมาโดยลำดับนั่นเอง ข้อแตกต่างระหว่างการตายและการเกิดก็คือการเปลี่ยนแปลงสืบต่อทางความคิดเท่านั้น คือการเปลี่ยนแปลงสืบต่อทางความคิดครั้งสุดท้ายของชีวิตนี้ เป็นปัจจัยแก่การเปลี่ยนแปลงสืบต่อทางความคิดครั้งสุดท้ายของชีวิตนี้ เป็นปัจจัยแก่การเปลี่ยนแปลงสืบต่อทางความคิดในชีวิตต่อไปซึ่งตามความจริงแล้วเป็นการสืบเนื่องติดต่อกันไปตามลำดับนั่นเอง แม้ในชีวิตปัจจุบันนี้เองการเปลี่ยนแปลงสืบต่อทางความคิดในขณะหนึ่งเป็นปัจจัยให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อทางความคิดนั้นต่อไปยังอีกขณะหนึ่ง ดังนั้นจากทัศนะทางพระพุทธศาสนา ปัญหาเรื่องการมีชีวิตอยู่หลังจากตายไปแล้วจึงไม่ใช่เป็นเรื่องลึกลับใหญ่โตอะไร และชาวพุทธก็ไม่เคยวิตกกังวลในเรื่องนี้เลยตราบใดที่ยังมีกิเลสตัณหาคือความทะยานอยากอยากจะเป็นโน่นเป็นนี่อยู่ วัฏจักร (การเวียนว้ายตายเกิด) ในวัฏสงสารก็ยังคงดำเนินต่อไปไม่มีที่สิ้นสุด

การเวียนว้ายตายเกิดนี้จะหยุดได้ก็ต่อเมื่อพลังผลักดันวัฏจักร คือ กิเลสตัณหานี้ได้ถูกทำลายให้หมดสิ้นไปเท่านั้น โดยอาศัยปัญญาญาณเข้าใจถึงความจริงอย่างแท้จริง อันได้แก่พระนิพพานแล

บทที่ ๔

อริยสัจข้อที่ ๓

ความดับแห่งทุกข์

อริยสัจข้อที่ ๓ คือ การสลัดตัวออก การปลดปล่อยตัวออก ความมีอิสระจากทุกข์ จากการสืบทอดแห่งทุกข์ เรียกว่าอริยสัจ ความดับแห่งทุกข์ (ทุกข์นิโรธอริยสัจ) ได้แก่นิพพาน ในภาษาสันสกฤตเรียกว่า นิรวาณะ

การจัดทุกข์ได้โดยสมบูรณ์นั้น บุคคลต้องตัดรากเหง้าแห่งทุกข์ คือ ความกระหาย (ตัณหา) ให้ได้ ตามอรรถาธิบายที่ทราบกันมาแล้ว เพราะฉะนั้น นิพพานจึงมีคำเรียก (อีกอย่างหนึ่ง) ว่า ตณฺหขย อันมีความหมายถึง การดับความกระหาย การทำความกระหายให้หมดไป

ภาษาคนภาษาธรรม

คราวนี้ท่านอาจสงสัยว่า อะไรเล่า คือ นิพพาน? ได้มีผู้เขียนหนังสือหลายเล่ม เพื่อตอบคำถามอันเป็นธรรมดาสามัญนี้ แต่คำตอบในหนังสือเหล่านั้น ยิ่งทำให้เกิดการสับสนค่อนข้างยากที่จะให้เข้าใจชัดเจนได้ เพียงแต่การใช้ถ้อยคำเป็นคำตอบให้สมเหตุสมผลเพียงอย่างเดียว ก็หาความสมบูรณ์เป็นที่พอใจไม่ได้เลย เพราะ “ภาษาคน” ไม่สมบูรณ์พอที่จะชี้ชัดให้เห็นความลุ่มลึกของนิพพาน อันประกอบด้วยอุดมสัจจะ หรือปรมาตมสัจจะ ได้ภาษาเป็นสิ่งประดิษฐ์ มนุษย์เป็นผู้ใช้ภาษานั้น เพื่อแสดงซึ่งความคิดตามประสบการณ์ที่ได้สัมผัส ไม่ว่าจะป็นภายนอก หรือภายใน ให้ประจักษ์ ดังนั้น การจะแสดงประสบการณ์ใดๆ ให้เห็นประจักษ์ โดยวาตะอย่างหนึ่งอย่างใดนั้น จึงไม่สามารถจะเป็นไปได้ เช่นเดียวกับเรื่องของปลา มันไม่สามารถจะหาคำพูดใดมาบอกใครได้ว่าธรรมชาติของแผ่นดินที่มีความแข็งนั้นเป็นอย่างไร เต่าบอกเพื่อนของมันคือปลาว่า เพิ่งกลับจากทะเลสาบหลังจากที่ไปเดินบนพื้นดินแล้ว ปลาตอบว่า ไม่มีใครที่จะว่ายน้ำบนพื้นดินได้ เพราะที่นั่นมันแข็ง และมีคนเดินบนพื้นดินนั้น แต่ฝ่ายปลากลับยืนยันว่า ไม่มีอะไรเหมือนที่นั่นเลย ที่นั่นมีแต่ของเหลวเหมือนทะเลสาบ (ที่มันว่ายน้ำผ่านมา) มีคลื่น และใครจะดำผุดดำว่ายเล่นก็ได้

ถ้อยคำเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงสิ่งทั้งหลาย และความคิดทั้งปวงให้เรารู้ (แต่) สัญลักษณ์เหล่านี้ ถึงอย่างไรก็ไม่สามารถจะถ่ายทอดเอาภาพธรรมชาติที่แท้จริงของสิ่งทั้งหลาย ทั้งๆ ที่เป็นปกติธรรมดามาให้เห็นได้ภาษาเป็นสิ่งพาให้ฉงน นำไปสู่ความเข้าใจผิดในเรื่อง “สัญจรธรรม” มีคำกล่าวไว้ในลังกาวตารสูตรว่า^๑ “ประชาชนผู้โง่เขลา ติดอยู่ในถ้อยคำ เหมือนกับช้างติดอยู่ในตม”

แต่กระนั้น เราก็ไม่สามารถทำได้โดยปราศจากภาษา แต่ถ้าจักแสดงและอธิบายคำว่า “นิพพาน” โดยใช้ศัพท์บอกเล่าธรรมดา ก็ดูเหมือนว่าเราจะฉวยเข้าใจเอาตามความนั้นทันที ซึ่งอาจเป็นความหมายตรงกันข้ามก็ได้ ดังนั้น การแสดง (ความหมายของนิพพาน) โดยคำจำเพาะนั้น แหละ ลางที่จะได้ความมากกว่า เช่นศัพท์ว่า ตณฺหุขย (การดับความกระหาย) อสังขต (ไม่มีเครื่องปรุงแต่ง) คือความไม่มีเงื่อนไข วิราคะ คือความหมดไปแห่งความอยาก นิโรธ คือ ความดับนิพพาน คือ ความสลัดออก หรือการดับอย่างสูญสิ้น เป็นต้น

คำนิยามของนิพพาน

ขอให้เรามาพิจารณาบทนิยาม และคำอธิบาย “นิพพาน” ดังที่มีมาในคัมภีร์ดั้งเดิมดังต่อไปนี้

“ความดับด้วยการสำรอกโดยไม่เหลือ แห่งตัณหานั้นแหละ ความสละ, ความว่าง, ความปล่อย, ความไม่อาลัยตัณหานั้น”^๑

“ธรรมเป็นที่ระงับสังขารทั้งปวง ธรรมเป็นที่สละคืนอุปธิทั้งปวง ธรรมเป็นที่สิ้นตัณหา ธรรมเป็นที่สำรอก ธรรมเป็นที่ดับ นิพพาน”^๒

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อสังขตธรรมเป็นไฉน? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความสิ้นไปแห่งราคะ ความสิ้นไปแห่งโทสะ ความสิ้นไปแห่งโมหะ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า อสังขตธรรม”^๓

^๑ ลังกา น. ๑๑๓

^๑ ส. มหา. ๑๙/๑๖๖๕/๕๒๙.

^๒ ส. ส. ๑๕/๕๕๕/๒๐๐

^๓ ส. สฬา. ๑๘/๖๗๔/๔๔๑.

“ดูก่อนนระคะ ความสิ้นไปแห่งตัณหา คือ นิพพาน”^๔ ดูก่อนนระคะทั้งหลาย ธรรมที่ปัจเจยปรุงแต่งหรือไม่ปรุงแต่ง มีประมาณเท่าใด วิราคะ คือ ธรรมอันย่ำยีความเมา ธรรมเครื่องกำจัดความกระหาย ความถอนเสียซึ่งความอาลัย ความเข้าไปตัดวิฏฐะ ธรรมเป็นที่สิ้นตัณหา ความคลายกำหนด ความดับ นิพพาน นับว่าเป็นยอดแห่งธรรมเหล่านั้น”^๕ ซึ่งปริพพาชกคนหนึ่งได้ถามว่า นิพพานเป็นไฉน? พระสารีบุตรสาวกคนสำคัญของพระพุทธเจ้า ท่านก็ตั้งคำถามของนิพพานว่า อสงขต ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้เหมือนกันว่า “ความสิ้นไปแห่งราคะ ความสิ้นไปแห่งโทสะ ความสิ้นไปแห่งโมหะ.....”^๖ “การกำจัดความรักด้วยอำนาจความพอใจ ในอุปาทานชั้น ๕ คือ ความดับทุกข์”^๗ “ความดับการเกิดมีเสียได้ คือนิพพาน”^๘ และที่ไกลกว่านั้น การอ้างถึงพระนิพพาน พระพุทธเจ้าตรัสว่า

“ดูก่อนนระคะทั้งหลาย ธรรมชาติไม่เกิดแล้ว ไม่เป็นแล้ว อันปัจเจยกระทำไม่ได้แล้ว ปรุงแต่งไม่ได้แล้ว จักไม่ได้มีแล้วไซ้ การสลัดออกซึ่งธรรมชาติที่เกิดแล้ว เป็นแล้ว อันปัจเจยกระทำแล้ว ปรุงแต่งแล้ว จะไม่พึงปรากฏในโลกนี้เลย ดูก่อนนระคะทั้งหลาย ก็เพราะธรรมชาติอันไม่เกิดแล้ว ไม่เป็นแล้ว อันปัจเจยกระทำไม่ได้แล้ว ปรุงแต่งไม่ได้แล้วมีอยู่ ฉะนั้นการสลัดออกซึ่งธรรมชาติที่เกิดแล้ว เป็นแล้ว อันปัจเจยกระทำแล้ว ปรุงแต่งแล้ว จึงปรากฏ... (และ) ว่า “ดูก่อนนระคะทั้งหลาย อายตนะ นั้นมีอยู่ดิน, น้ำ, ไฟ, ลม, อากาศานัญญาตนะ, วิญญาณัญญาตนะ, อากิญจัญญาตนะ, เนวสัญญานาสัญญาตนะ โลกนี้ โลกหน้า พระจันทร์ และพระอาทิตย์ทั้งสอง ย่อมไม่มีอายตนะนั้น ดูก่อนนระคะทั้งหลาย เราอย่ามโหม่งกล่าวซึ่งอายตนะนั้นว่า เป็นการมา เป็นการไป เป็นการตั้งอยู่ เป็นการจติ เป็นการอุบัติ อายตนะนั้นหาที่ตั้งอาศัยมิได้ มิได้เป็นไป หาอารมณ์มิได้ นี้แลเป็นที่สุดแห่งทุกข์”^๕

เมื่อคำว่า “นิพพาน” มีอธิบายเป็นคำจำเพาะอยู่เช่นนี้ จึงมีคนเป็นจำนวนมาก มีความคิดเห็นที่ผิดๆ ไปว่า นิพพานไม่เป็นภาวะที่เป็นไปในทางลบ และภาวะที่ทำลายล้างตนเอง

^๔ ส.ข. ๑๗/๓๖๗/๒๓๓

^๕ ป.จตุ. ๒๑/๓๔/๔๔.

^๖ ส.สพ. ๑๘/๔๙๗/๓๑๐

^๗ ม.ม. ๑๒/๓๔๖/๓๖๐

^๘ ส.น. ๑๖/๒๗๑/๑๔๒

^๙ พ.ญ. ๒๕/๑๖๐/๒๐๗

^๕ พ.ญ. ๒๕/๑๖๐/๒๐๗

เป็นการไม่ถูกต้องอย่างมากที่จะพูดว่า นิพพานเป็นไปในทางบวกหรือทางลบ ความคิดที่เป็นไปในทางลบ หรือทางบวกนั้น เป็นสิ่งสัมพันธ์กันและเป็นสิ่งที่อยู่ในขอบเขตแห่งความเป็นของ คู่กัน คำเหล่านี้ไม่สามารถจะประยุกต์เข้ากับคำว่า นิพพาน คือ ปรมัตถสัจจะ ซึ่งตั้งอยู่บนฐานะ เกินกว่าความดีความชั่ว และความสืบทอดอันใดได้

คำเชิงปฏิเสธ ไม่จำเป็นจะต้องชี้บอกว่าเป็นขั้นปฏิเสธเสมอไป คำบาลี หรือสันสกฤต เช่น คำว่า “สุขภาพ” ก็คือ อโรคยะ เป็นคำเชิงปฏิเสธแต่ตามตัวอักษรแล้วหมายความว่า การไม่มีความเจ็บไข้ แต่คำว่า “อโรคยะ” (สุขภาพ) ไม่ได้แสดงว่าเป็นความปฏิเสธ คำว่าไม่ตาย (หรือเท่ากับคำสันสกฤตว่า อมระ หรือคำบาลีว่า อมตะ) อันเป็นไวพจน์ของพระนิพพานเหมือนกัน เป็นคำปฏิเสธ แต่ก็ไม่ได้แสดงถึงการคัดค้าน การปฏิเสธค่าของคำปฏิเสธ ไม่ใช่คำคัดค้าน มีคำหนึ่ง ในบรรดาคำที่เป็นไวพจน์ของพระนิพพาน รู้จักกันแพร่หลาย ก็คือคำว่า ความหลุดพ้น ซึ่งตรงกับบาลีว่า มุตฺติ หรือ สันสกฤตว่า มุกฺติ.

ไม่มีนิยามพูดกันว่า ความหลุดพ้น (เสรีภาพ) เป็นไปในทางลบแต่ว่าหลุดพ้นนั่นเองจะมีลักษณะลบอยู่ด้วย คือความหลุดพ้น เป็นสภาพที่อิสระจากบางสิ่งบางอย่าง ซึ่งเป็นอุปสรรค เป็นความชั่ว เป็นไปในทางลบ แต่ว่า ความหลุดพ้น ไม่เป็นไปในเชิงปฏิเสธ

ดังนั้น พระนิพพาน คือความหลุดพ้น หรือ วิมุตติ ความหลุดพ้นอย่างสมบูรณ์ คือความหลุดพ้นจากความชั่วทั้งหมด คือความอิสระจากความอยาก จากความสิ้นและอวิชชา ได้แก่ความพ้นจากขอบเขตของความดีความชั่วทั้งปวง จากความสืบทอด จากเวลา และจากช่องว่างนั้น

แนวทางสู่นิพพาน

เรื่องของนิพพานอันเป็นปรมัตถสัจจะนี้ เราอาจจะได้ความคิดบางอย่างตามความอันปรากฏใน ชาติวิภังคสูตร (ข้อ ๑๔๐) แห่งมัชฌิมนิกายจากพระดำรัสที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสแก่ปุ๊กกุสาติผู้น้อมตนเข้ามาฟังคำของพระบรมศาสดา ณ โรงปั้นหม้อ ในราตรีอันสงบคืนหนึ่ง ความอันมีสาระสำคัญแห่งพระสูตรนั้น มีดังต่อไปนี้

“มนุษย์ประกอบขึ้นจากธาตุทั้ง ๖ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ อากาศธาตุ และวิญญานธาตุ เมื่อแยกแยะสิ่งเหล่านั้นออกแล้ว ก็จะพบว่ามิอะไรเป็นเรา หรือของเรา รู้แจ้งว่า วิญญานธาตุนั้นเกิดขึ้นอย่างไร และดับไปอย่างไร ความสุขสบายและไม่สุขสบายเป็นอย่างไร เวทนาอันไม่รู้สุขรู้ทุกข์ ที่เกิดขึ้นและดับไปอย่างไร อาศัยความกำหนดรู้อย่างนี้ จิตใจก็หลุดพ้น ครั้นแล้วก็พบแต่ความสงบอันบริสุทธิ์ (อุเบกขา) ซึ่งสามารถพาไปสู่การบรรลุถึงซึ่งฐานะอันสูงส่งทางจิต และความมีจิตตั้งมั่นที่บริสุทธิ์เช่นนี้ จะทนต่อระยะเวลาอันยาวนานได้เช่นกัน

“แต่นั้น บุคคลมีความคิดว่า ถ้าเรารวมเอาความบริสุทธิ์ทางจิตนี้ ทำจิตให้สะอาด เป็นอุเบกขาอยู่ในภาวะแห่งความว่างอันไม่มีขอบเขต และยังจิตใจให้สัมพันธ์อยู่ตรงจุดนั้นได้ นั่นแหละ คือการปรุงแต่งทางจิตใจ (สังขต) ถ้าเรารวมเอาความบริสุทธิ์ทางจิต วางอุเบกขาธรรมให้คงที่ รวมจุดอยู่บนวัฏจักรแห่งความมีสติที่ไม่จำกัดนี้ได้...บนวัฏจักรแห่งความไม่มีอะไร...หรือวัฏจักรแห่งสัญญาและมีใช้สัญญาทั้งสองอย่าง และการมีจิตใจสัมพันธ์อยู่ตรงจุดนั้น นั่นแหละคือการปรุงแต่งทางจิตใจ แล้วไม่ปรุงแต่งจิตใจให้มีสันตติ และการเกิดใหม่ (ภว) หรือทำลายล้าง (วิภว) เมื่อไม่สร้างหรือไม่ทำการสืบต่อให้มีขึ้นอีก ทำลายล้างมันเสีย ไม่ติดแน่นอยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่งในโลก และเมื่อไม่ติดอยู่ในโลกได้ ก็ไม่มีความกระตือรือร้น ขณะที่ไม่มีมีความกระตือรือร้น จิตก็จะเกิดสงบได้อย่างสมบูรณ์ (ภายในเบิกบานอย่างเต็มเปี่ยม) (ปัจจุตตฺ เวย ปรินิพพายติ) ที่สุดก็รู้ว่าสิ้นการเกิด มีชีวิตอยู่อย่างบริสุทธิ์ สิ่งที่จะทำ ได้สำเร็จแล้ว ไม่มีสิ่งใดที่จะทำต่อไปอีก

ลำดับนี้ เมื่อสเวยเวทนาที่เป็นสุข เวทนาที่เป็นทุกข์ หรือ อุเบกขาเวทนา อย่างซ้ำของแล้ว ก็ จะรู้ว่านั้นไม่เป็นสิ่งถาวร ไม่เกิดอุปาทานไม่หมกมุ่นอยู่ในตัณหา จริตอยู่ อาจมีความรู้สึกเป็นเวทนาอยู่บ้าง แต่ก็ยังเป็นขั้นที่ไม่นำสิ่งใดผูกพัน (วิสยุตฺโต) แล้วเวทนาทั้งหมดนั้น จะได้สงบลงได้ด้วยการสิ้นสุดลงแห่งร่างกาย เหมือนกับแสงไฟตะเกียงดับลง เมื่อน้ำมันหรือไส้ตะเกียงมอดเหือดแห้งไป

“ดูก่อนภิกษุ การณ์เป็นดังนี้ บุคคลผู้เพ่งในปัญญายอมได้ซึ่งปัญญา รู้ถึงการดับทุกข์ทั้งหมด เป็นปัญญาอันอุดม นี่คือการสลัดตัดออกเสียได้ ไปพบความจริง อันไม่มีใครสามารถทำให้สิ้นสะเทือนได้ ดูก่อนภิกษุ สิ่งใดที่มีใช่ความจริง ย่อมไม่เป็นความจริง สิ่งใดเป็นความจริงยอมเป็นความจริง นิพพานคือความจริง เป็นสัจจะ เพราะฉะนั้น ดูก่อนภิกษุ บุคคลผู้เพ่งในปัญญา ย่อมได้ซึ่งปัญญา คือ สัจจะอันนี้ เพราะว่าคุณความจริงอันนี้สูงสุด (ปรมฺ อริยสัจ) ได้แก่นิพพาน เป็นอริยสัจ

อาคารสถานกลางแห่ง พระพุทธองค์เมื่อทรงตรัสถึงนิพพาน ก็ทรงตรัสคำว่า สัจจะ ไร้อย่าง
ชัดเจนที่สุด เช่นว่า “เราจะสอนความจริง (สัจ) และทางนำไปสู่ความจริง (สัจ) นั้น แก่เธอ” นี้ก็
แสดงให้เห็นว่า **ความจริง สัจ** นั้น หมายถึงนิพพานโดยแท้

แล้วความจริงนั้นคืออะไรเล่า? ตามทัศนะทางพุทธศาสนา ความจริงที่พิสูจน์ได้ก็คือไม่มีสิ่ง
ใดสมบูรณ์ในโลก นั่นคือทุกสิ่งทุกอย่างมีความเกี่ยวข้องกัน เป็นเงื่อนไขต่อกัน ไม่ถาวร และจะไม่มี
การเปลี่ยนแปลง ไม่มีการสิ้นสุดนั้นหาไม่ได้ สาระสำคัญเช่นตัวตน วิญญาณหรืออาตมัน อยาตนะ
ภายในหรือภายนอก นี่คือนิพพานอันสมบูรณ์ ความจริงนี้ไม่มีการปฏิเสธ แม้ว่าจะมีการ
แสดงออกต่างๆ ไป จะมีการปฏิเสธความจริงอยู่บ้างก็ตาม การตระหนักถึงความจริงข้อนี้ เช่นการ
เห็นสิ่งทั้งหลายตามฐานะ ตามที่มันเป็น (ยถาภูต) โดยปราศจากการหลอกลวงหรือความเขลา
(อวิชชา) คือ การทำลายความกระหาย (ตณฺหุขย) และการดับทุกข์ (นิโรธ) ซึ่งได้แก่ นิพพาน จึง
นับเป็นสิ่งที่น่าสำเนียง และมีคุณค่า ที่จะจดจำไว้ในที่นี้ว่า ตามทัศนะฝ่ายพุทธศาสนา มหายาน
ต่อนิพพานนั้น ไม่มีความแตกต่างไปจากเรื่องของสังสาระ นิรวาณะเป็นสิ่งเดียวกับสังสาระ สุดแต่
จะมีทัศนะไปในทางเป็น **วัตถุนิยมหรือจิตนิยม** ทัศนะของมหายานอันนี้ บางทีอาจสับสนทอดมา
จากความคิดที่อิงอาศัยบาปกรรมฝ่ายเถรวาทเก่าๆ ที่พวกเรา มักอ้างถึง

ความจริงที่โหนเหนื่อเหตุผล

เป็นการไม่ถูกต้องนักที่จะคิดว่า นิรวาณะ (นิพพาน) เป็นผลลัพธ์ทางธรรมชาติจากการ
ทำลายตัณหา นิรวาณะไม่เป็นผลลัพธ์ของสิ่งใด หากนิรวาณะเป็นผลลัพธ์ของสิ่งใดไซ้รู้ มันก็จะ
เป็นผลที่เกิดมาจากเหตุ นิรวาณะเป็นสังขตะ “ที่เกิดขึ้น” และ “มีเงื่อนไข” นิรวาณะไม่ใช่เหตุและ
ไม่ใช่ผล นิรวาณะอยู่สูงขึ้นไปกว่าเหตุและผล ความจริงไม่ใช่ผลลัพธ์หรือผลที่ได้มานิรวาณะไม่ได้
เกิดขึ้นเช่นสิ่งลึกลับ สิ่งที่เกี่ยวข้องกับวิญญาณ หรือภาวะทางจิตใจ เช่น ฌยานะ หรือ **สมาธิ ความจริง**
ก็

คือความจริง นิรวาณะ ก็คือ นิรวาณะ สิ่งเดียวเท่านั้นควรสำเนียง คือ การพิจารณานิรวาณะ
การทำให้แจ้งซึ่งนิรวาณะมีจุดมุ่งที่จะนำไปสู่การทำให้แจ้งซึ่งนิรวาณะนั้น แต่นิรวาณะก็ไม่ใช่ผล

แห่งมรรค ท่านอาจเคยเห็นภูเขาที่มีแนวไปตามเส้นทางของมัน แต่ภูเขาก็มิใช่ผลลัพธ์ที่ได้ มิใช่ผลแห่งเส้นทาง ท่านอาจเคยเห็นแสงสว่าง แต่ว่าแสงสว่าง ก็มีไ้ผลลัพธ์แห่งประกายตาของท่านเช่นกัน

มักจะถามกันว่า ภายหลังจากนิรภาวะแล้ว จะเป็นอะไร? คำถามนี้ไม่สามารถจะยกขึ้นมาอ้างได้ เพราะนิรภาวะเป็นความจริงขั้นสุดท้าย ถ้านิรภาวะเป็นความจริงขั้นสุดท้าย ก็ไม่มีอะไรหลังจากนิรภาวะอีก หากจะมีสิ่งใดสิ่งหนึ่งหลังจากนิรภาวะ สิ่งนั้นก็จะเป็นความจริงอันอุดม และมีไ้ นิรภาวะ ภิกษุรูปหนึ่งนามว่าราธะ ได้ทูลถามปัญหานี้ต่อหน้าพระพุทธเจ้า โดยโวหารที่ต่างออกไปว่า นิรภาวะมีจุดประสงค์ (หรือที่สูงสุด) เป็นอย่างไร คำถามนี้ เกิดจากความนึกเอาเองว่า ภายหลังจากนิรภาวะจะมีอะไรเหลืออยู่โดยการตั้งสมมติฐานเอว่านิรภาวะนั้น มีจุดประสงค์ หรือที่สูงสุดบางอย่างประกอบอยู่ด้วย ดังนั้น พระพุทธองค์จึงตรัสว่า ดูก่อนราธะ คำถามนี้ไม่สามารถหาขอบเขตได้ (คือคำถามนี้อยู่ห่างออกไปจากจุดหมาย) ผู้ที่ใช้ชีวิตพรหมจรรย์อยู่กับนิรภาวะ นั้นแหละเป็นการหยั่งลงสู่ความจริงอันสูงสุด (บรมลัจจ) เป็นจุดหมายอันสูงส่ง และเป็นที่สุดอันอุดมของนิรภาวะนั้นทีเดียว^๑

ปัญหาที่เราชอบถาม

คนบางพวกใช้ถ้อยคำแสดงความรู้สึกออกมาอย่างขาดความระมัดระวัง เช่นใช้คำพูดที่แสดงออกมากว่า “พระพุทธเจ้าเสด็จเข้าสู่นิพพาน หรือ ปรินิพพาน หลังจากพระองค์ตายไป”^๒ คนพวกนี้คิดเอาอย่างลมๆ แล้งๆ หลายอย่างเกี่ยวกับนิพพาน ขณะที่ท่านได้ยินถ้อยคำว่า “เสด็จเข้าสู่นิพพาน” หรือ “ปรินิพพาน” ท่านอาจนึกว่านิพพาน เป็นภาวะอันหนึ่ง หรือ ขอบเขตอันหนึ่ง หรือ เป็นตำแหน่งซึ่งมีความเป็นอยู่ชนิดใดชนิดหนึ่ง และพยายามสมมติให้เป็นความหมาย โดยคำว่า “ความเป็นอยู่” อันหนึ่งตามที่เข้าใจมา ทิฏฐิทั้วๆ ไปที่มีคำว่า “เสด็จเข้าสู่นิพพาน” ความหมายอันนี้ก็ไม่ตรงกับที่ท่านอธิบายไว้ในพระคัมภีร์ดั้งเดิม ไม่มีอธิบายว่า “เสด็จเข้าสู่นิพพานหลังจากตาย” มีคำว่า ปรินิพพุโต ที่ใช้แสดงถึงความตายของพระพุทธเจ้า หรือพระอรหันต์ ผู้ได้รู้แจ้งซึ่งนิพพาน แต่

^๑. ส.ข. ๑๗/๓๖๖/๒๓๖

^๒. ส.สพ. ๑๘/๗๕๔/๔๕๖.

ปัจจุบันนี้ มีคำถามอีกคำถามหนึ่งที่เกิดขึ้นว่า อะไรเกิดขึ้นแก่พระพุทธเจ้า หรือพระอรหันต์ หลังจากนิพพาน คำถามนี้ อยู่ในประเภทของคำถามที่ตอบไม่ได้ (อัปยาคต) ถึงแม้เมื่อพระพุทธเจ้า ตรัสเกี่ยวกับคำถามนี้ พระองค์ก็แสดงว่า ไม่มีคำทั้งหลายในภาษาของเรา ที่สามารถแสดงว่า อะไร เกิดขึ้นแก่พระอรหันต์หลังจากนิพพาน ในการตอบแก่ปริพาชกคนหนึ่งชื่อว่าวัจฉะ^๑ พระพุทธเจ้า ตรัสว่า คำทั้งหลายเช่นคำว่า เกิด หรือ ไม่เกิดไม่ได้เป็นประโยชน์ในการบรรลุพระอรหันต์ เพราะว่ สิ่งเหล่านั้นคือ วัตถุเป็นความรู้สึก (เวทนา) เป็นความเข้าใจอย่างคาดคะเนเอาเอง เป็นแรงดันด้าน จิตใจ เป็นอำนาจของสัญชาตญาณ ทำทั้งหลาย เช่น คำว่า เกิด หรือ ไม่เกิด มันร่วมสัมพันธ์กันอยู่ มันได้ถูกทำลายสิ้นเชิงไปแล้ว และถูกถอนรากถอนโคนไปแล้ว ไม่มีขึ้นอีกภายหลังความตาย

หลังจากนิพพาน พระอรหันต์มักถูกเปรียบเทียบกับไฟที่ดับแล้ว เมื่อจำนวนไม้เผาไหม้หมดหมดไป หรือเปรียบเทียบกับเปลวไฟของตะเกียงที่ดับแล้ว เมื่อได้ตะเกียงและน้ำมันผูกผาใหม่หมดแล้ว^๒ คราวนี้ก็พอจะเข้าใจกันอย่างแจ่มแจ้ง โดยปราศจากความสับสนได้กระมัง ว่าสิ่งที่เปรียบเทียบกับเปลวไฟหรือไฟที่ดับแล้วนั้นไม่ใช่นิพพาน แต่มันเป็น “สภาวะ” ซึ่งประกอบด้วยขันธ์ ๕ (และขันธ์ ๕ นั้นแหละ) ซึ่งทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน ตรงนี้จำต้องเน้นหนักให้เห็น เพราะว่ คนเป็นจำนวนมาก แม้นักปราชญ์ผู้มีชื่อเสียงกลางคนก็ยังเข้าใจผิด และแปลความหมายของคำเปรียบเทียบกับผิด ว่าเป็นเรื่องเกี่ยวกับนิพพาน ที่จริงนิพพานไม่เคยเปรียบเทียบกับไฟ หรือตะเกียงที่ดับแล้ว

^๑. ม.ญ. ๑๓/๒๔๘...

^๒. ม.ญ. ๑๓/๒๕๐

อภิปราย

คำถามที่ถามกันอยู่ทั่วๆ อีกคำถามหนึ่งว่า ถ้าไม่มีตัวตน ไม่มีอาตมัน ใครจะรู้แจ้งซึ่งนิพพาน ก่อนที่เราจะดำเนินเรื่องไปสู่คำว่า **นิพพาน** ขอให้เราได้ตั้งคำถามเสียก่อนว่า ใครคิด มีตัวตนจริง หรือเปล่า เราได้เห็นกันมาแต่เดิมว่า ความคิดนั้นแหละ เป็นผู้คิด ไม่มีนักคิดคนใดที่อยู่เบื้องหลัง ความคิด ในทำนองเดียวกัน ปัญญา ความรู้แจ้ง เป็นตัวรู้แจ้ง ไม่มีตัวตนอื่นอยู่เบื้องหลังการรู้แจ้ง ปัญหามูลเดิมเกี่ยวกับทุกขซึ่งมันอาจจะเป็นอะไรก็ได้ คือเป็นสิ่งที่มีชีวิต หรือเป็นสิ่งของ หรือระบบ คือ ถ้ามันเกิดขึ้นตามธรรมชาติ มันก็ย่อมอยู่ในภาวะธรรมชาติ มีการดับ มีการทำลาย เอาละ ทุกข์, สังสาระ, การเวียนว่ายตายเกิด เป็นการสืบเนื่องต่อกันไปเกี่ยวกับการเกิดขึ้นตามธรรมชาติ มันก็จะต้องมีการดับไปตามธรรมชาติเช่นเดียวกัน ทุกข์เกิดขึ้นเนื่องจากตัณหา ๓ อย่าง และสิ้นสุดลงเพราะปัญญา เห็นแจ้งตัณหา ๓ อย่าง และปัญหาทั้งสองนี้ ประกอบอยู่ในขั้น ๕ ตามที่เราได้เห็นแล้วในตอนแรก

ดังนั้น พี่อ้นเป็นยางใยแห่งการเกิดขึ้นของตัณหา มันก็เช่นเดียวกับเชื้อของความดับแห่งตัณหา ความเกิดขึ้นและความดับแห่งเชื้อ ทั้งสองนี้รวมอยู่ในขั้น ๕ นี้ คือ ความหมายตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า คือ ภายในร่างกาย ๖ ฟุต อันประกอบด้วยความรู้สึกนึกคิดนี้ ตถาคตหมายถึงโลกอันมีการเกิดขึ้น มีความดับ และมีทางนำไปสู่ความดับของโลก^๑ พระดำรัสนี้หมายความว่า พระพุทธเจ้าทรงค้นพบอริยสัจ ๔ ทุกข้อ อันมีอยู่ในขั้น ๕ คือ ภายในตัวเราเอง (ในที่นี้ทรงใช้คำว่า **โลก** แทน คำว่า **ทุกข์**) พระโอรสอันมีความหมายเป็นนัยเดียวกันว่า ไม่มีกำลังภายนอกใดๆ ที่ทำให้ทุกข์เกิด หรือทำให้ทุกข์ดับได้

เมื่อปัญญาเจริญขึ้น พิจารณาเห็นตามอริยสัจ ๔ ก็จะได้เห็น**ความลึกลับของชีวิต และความจริงของสิ่งทั้งหลายที่มันเป็น** เมื่อได้ค้นพบความเร้นลับ เมื่อได้เห็นความจริง พลังทั้งปวงก็ก่อให้เกิดขึ้นซึ่งสันตติของสังสารวัฏฏ์ ตามความเข้าใจผิด ก็จะกลายเป็นความสงบ และหมดทางที่จะสร้างกรรมอีกต่อไป เพราะว่าจะไม่มีความหงุดหงิดอีก ไม่มีตัณหา ๓ ประการ สำหรับสืบต่ออีกคล้ายกับโรคทางจิต ซึ่งสามารถรักษาให้หายได้ เมื่อผู้ป่วยค้นพบสมุฏฐาน และเห็นสาเหตุหรือความเร้นลับของโรคอันนั้น

^๑ อ.จตุ. ๒๑/๔๖/๖๔

ตายก่อนตายเป็นสุขอย่างยิ่ง

ในทุกๆ ศาสนาเกือบทั้งหมด บุคคลสามารถบรรลุถึงขั้นสูงสุดในชีวิต ได้เพียงก่อนตายเท่านั้น แต่บุคคลสามารถทำให้แจ้งได้ในชีวิตที่กำลังเป็นอยู่นี้ นิพพานไม่จำเป็นที่จะต้องรอไปจนกว่าท่าจะตายเสียก่อน จึงจะทำให้สำเร็จได้

ผู้ทำให้แจ่มแจ้งซึ่งความจริง คือ พระนิพพาน เป็นผู้มีความเป็นอยู่สุขอย่างยิ่งในโลก เป็นผู้มิอริสภาพจากความกัลลหะ จากความเดือดร้อนทั้งหลาย และจากกรรมทานอื่นใด ในที่ใดๆ อีก จะเป็นผู้มีสุขภาพจิตเป็นปกติ จะไม่เสียใจกับสิ่งที่ผ่านมา และจะมีการครุ่นคิดถึงอนาคตด้วย มีการเป็นอยู่อย่างสมบูรณ์แบบในปัจจุบัน เป็นผู้มองเห็นคุณค่า เพลิดเพลินกับสิ่งทั้งหลาย ด้วยความรู้สึกอันบริสุทธิ์ โดยปราศจากอหังการมมังการ^๑

เป็นผู้มีปีติปราโมทย์อยู่กับชีวิตอันบริสุทธิ์ กับฐานะของตนเอง ไม่มีความกระวนกระวาย สงบ และมีสันติสุข^๒ ที่เป็นเช่นนี้เพราะหมดความปรารถนาที่เห็นแก่ตัว ปราศจากความเกลียดชัง ความเขลา ความหยิ่ง ความอหังการ และความมัวหมองทั้งหมด บุคคลผู้นั้นเป็นผู้บริสุทธิ์ ไม่มีอติมานะ เป็นที่รักใคร่ของเทวดาและมนุษย์ การกระทำสิ่งใดๆ ต่อผู้ใดก็เป็นไปด้วยขันติธรรม ความเข้าใจและเห็นอกเห็นใจคนอื่น โดยมีได้หวังสิ่งตอบแทน มิได้เพิ่มพูนกิเลสจากทางใด เพราะได้หลุดพ้นจากความหลอกลวงตัวเอง หลุดพ้นจากต้นเหตุนานความทะยานอยาก ที่จะให้ตัวกลับมาสู่ความต่ำได้อีก

ไม่มีอะไรในนิพพาน

พระนิพพานนั้นอยู่เหนืออำนาจที่จะกำหนดด้วยคำพูดอันใดกำหนดบัญญัติลงไปไม่ได้ว่าตีหรือ-เลว ถูกหรือผิด มีอยู่หรือไม่มีอยู่แม้คำว่า “สุข” ซึ่งเป็นคำบอกใช้บอกถึงภาวะของนิพพาน ก็แตกต่างจากภาวะที่เป็นจริงโดยสิ้นเชิง ครั้งหนึ่ง ท่านพระสารีบุตรได้กล่าวว่า “ดูก่อนสหายพระ

^๑. ส.ถ. ๑๕/๒๒๒/๗

^๒. ม.ม. ๑๓/๕๖๔/...

นิพพานเป็นภาวะที่มีความสุข พระนิพพานเป็นภาวะที่มีความสุข” ดังนั้นท่านอุททายี จึงได้ถามว่า “สหายสารบุตร ความสุขอะไร อยู่ตรงไหนเล่า ถ้าไม่มีเวทนาที่จะกำหนดรู้ได้? คำตอบของพระสารีบุตรอีกครั้งหนึ่งก็คือ “การไม่มีเวทนามกำหนดรู้ นั่นแหละ คือ ความสุข ซึ่งเป็นคำตอบที่เป็นปรัชญา และเกินกว่าที่เข้าใจได้

นิพพาน เป็นนามศัพท์ ที่อยู่เหนือการจะให้เหตุผลได้ทางตรรกวิทยา แต่เราส่วนมากได้ใช้สติปัญญาอันเลื่อนลอย นำมาโต้เถียงเรื่องนิพพาน หรือสังขารมอันสูงส่งนี้ โดยไร้ประโยชน์ ซึ่งไม่มีทางจะเข้าใจได้อย่างถูกต้องเลย ทารกในโรงเรียนอนุบาล จะนำเรื่องทฤษฎีสัมพันธภาพมาโต้เถียงกันไม่ได้ และแทนที่จะนำทฤษฎีอย่างนั้นมาวิวาทกัน ถ้าเขาพยายามทนทำตามแนวการศึกษาของเขาไปเป็นขั้นตอนโดยการขยันหมั่นเพียรอยู่แล้ว สักวันหนึ่ง ทารกผู้นั้นก็จะได้เข้าใจทฤษฎีอันนั้นได้เรื่องพระนิพพานก็เช่นเดียวกัน เราสามารถทำให้แจ้งได้ด้วยสติปัญญาภายในตัวของเราเอง (ปัจจุตตํ เวทิตพฺโพ วิญญฺหิ)

ถ้าเราตั้งใจปฏิบัติตาม “มรรคา” ที่มีอยู่ ด้วยความขยันหมั่นเพียร และด้วยการฝึกฝนปฏิบัติตนให้สะอาด ชำระจิตใจให้สะอาด เข้าถึงขั้นตอนการปฏิบัติที่ถูกต้อง สักวันหนึ่งเราก็อาจ “ทำให้แจ้ง” ได้ด้วยตัวของเราเอง โดยปราศจากการตำหนิตัวเอง โดยไม่ต้องมาตีโหวดพรณนากันอย่างฉุนสนทนเท่อีกต่อไป

ขอให้เราหันกลับไปสู่ทาง ที่จะนำไปสู่การทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานเถิด

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฟินเผาศพที่ไฟไหม้ทั้งสองด้าน ตรงกลางเป็อนคูถ ย่อมไม่สำเร็จประโยชน์ เป็นไม่พินทั้งในบ้านทั้งในป่า แม้ฉนใด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวบุคคล (ผู้ถูกความโกรธครอบงำ) ว่ามีอุปมาฉนนั้น”

(อง. จตุกก. ๒๑/๑๒๔)

บทที่ ๕

อริยสัจข้อที่ ๔

มรรค

อริยสัจข้อ ๔ เป็น มรรค ที่ทำให้หลุดพ้นจากความทุกข์ (ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา อริยสัจ) มรรคนี้เป็นทางสายกลาง (มชฺฌิมาปฏิปทา) พ้นจาก วิถีปฏิบัติอันสุดโต่ง สองประการ ประการแรกได้แก่การแสวงหาความสุขสบายอันเกิดจากการได้สัมผัสสัมผัสสุขารมณ์ทุกชนิดอันเป็นของต่ำทราม ไม่เกิดประโยชน์ตามแบบของคนธรรมดาสามัญอีกประการหนึ่ง คือการแสวงหาความพอใจด้วยวิธีฝืนสังขารตัวเองในรูปของการทรมานตน ทำตนให้เจ็บปวดจะหาคุณค่าอันใด กำไรสักนิดก็ไม่มี ในเส้นทางสองสายอันหาประโยชน์อันใดมิได้นี้ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงอาศัยการทดลองและค้นพบ **ทางสายกลาง** ซึ่งเป็นทางทำให้เกิดดวงตาเห็นธรรมและความรู้ นำไปสู่ความสงบ, พระปริชาญาณ การตรัสรู้ อันได้แก่พระนิพพานเป็นที่สุดทางสายกลางนี้ โดยนัยนี้ก็คือทางอันประเสริฐ ๘ สาย (อริยอภฺยงฺคิภฺมคฺค) เพราะประกอบด้วยองค์ปฏิบัติ ๘ ประการ คือ

๑. ความเห็นชอบ (สมฺมาทิฏฺฐิ)
๒. ความดำริชอบ (สมฺมาสังกปฺป)
๓. ความเจรจาชอบ (สมฺมาวาจา)
๔. การงานชอบ (สมฺมากมฺมมฺนต)
๕. เลี้ยงชีพชอบ (สมฺมาอาชีวิ)
๖. พยายามชอบ (สมฺมาวายาม)
๗. ระลึกชอบ (สมฺมาสติ)
๘. ตั้งใจชอบ (สมฺมาสมาธิ)

“มรรค” ทั้งหมดนี้คือคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงมรรค ๘ นี้มาตลอดเวลา ๔๕ ปี พระองค์ได้อธิบายมรรค ๘ ในแนวทางและวาทะต่างๆ กัน ต่อบุคคลหลายประเภทที่แตกต่างกันไปตามสติปัญญาและความสามารถของบุคคลแต่ละคน ที่จะ

ไม่ควรเข้าใจว่าประเภทของมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการจะเป็นข้อ ๑ ในจำนวนทั้งหมดตามข้อข้างบน ซึ่งได้ถือปฏิบัติและประพฤตีสืบต่อกันมา แต่มรรค ๘ ประการ เหล่านี้เป็นทางปฏิบัติมากบ้างน้อยบ้างตามความสามารถของแต่ละบุคคล

การปฏิบัติตามมรรค ๘ ประการนั้นทุกข้อเกี่ยวเนื่องกัน แต่ละข้อเป็นทางปฏิบัติเกื้อกูลสัมพันธ์กันมรรคทั้ง ๘ ประการเหล่านี้ จุดมุ่งหมายอยู่ที่การฝึกอบรมฝึกฝนตามหลักพุทธศาสนามีสาระอยู่ ๓ ประการ เป็นทางส่งเสริมให้เกิดความดีอย่างสมบูรณ์ คือ

ก. ความประพฤติตามหลักจรรยา (ศีล)

ข. การฝึกทางใจ (สมาธิ)

ค. ปัญญา^๑

เพราะฉะนั้น การเข้าใจเรื่องการแบ่งมรรค ๘ ประการจึงเป็นประโยชน์มาก ทำให้เข้าใจความติดต่อกัน หากเราได้แบ่งมรรค ๘ ประการนั้นออกและอธิบายหัวข้อทั้ง ๓ นั้นคงจะเป็นดังนี้

ความตามหลักศีล สร้างขึ้นบนพื้นฐานแห่งความคิดอันกว้างขวางในเรื่องความเมตตาและความกรุณาต่อสัตว์มีชีวิตทั้งมวล โดยยึดเอาคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเป็นหลัก นำเสียดายที่นักปราชญ์เป็นจำนวนมาก เมื่อพูดเขียนเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ก็ลืมอุดมคติอันยิ่งใหญ่แห่งคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเสีย พวกเขากังวลแต่เพียงการกล่าวถึงทางปรัชญา และอภิปรัชญา อันเป็นเปลือกๆ เท่านั้น

พระพุทธเจ้าได้ประทานคำสั่งสอนเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ประชาชน และเพื่ออนุเคราะห์สัตว์โลก (พหูชนนิตาย พหูชนตถาย โลกานุกมฺปาย)

^๑. ม.มู ๑๒/๕๐๘/๕๔๗

ความสมดุลแห่งจิตภาพ

เพื่อที่จะให้มนุษย์เป็นคนดีโดยสมบูรณ์ในทางพระพุทธศาสนามีหลักอยู่ ๒ ประการ ที่มนุษย์จะพัฒนาไปโดยเท่าๆ กัน คือ ความกรุณา และปัญญา ในที่นี้ความกรุณาใช้แทนความรัก (เมตตา) การกุศล ความเป็นผู้มีจิตใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่มีขันติธรรมและคุณสมบัติอันประเสริฐเช่นนั้น ตั้งอยู่ทางฝ่ายความรู้สึกดี หรือคุณภาพแห่งหัวใจขณะที่ปัญญาจะดำรงอยู่ในฝ่ายที่ต้องใช้สมองหรือพลังแห่งจิตใจ ถ้ามนุษย์พัฒนาแต่เพียงความรู้สึกโดยเพิกเฉยต่อสติปัญญาแล้ว มนุษย์อาจจะกลายเป็นคนโง่ที่มีหัวใจอ่อนแอ ขณะที่พัฒนาแต่เพียงด้านสติปัญญาโดยเพิกเฉยต่อด้านความรู้สึกกลัว มนุษย์อาจจะกลายเป็นคนฉลาดที่มีหัวใจเป็นคนแข็งกระด้าง ปราศจากความรู้สึกต่อผู้อื่นได้ เพราะฉะนั้น เพื่อที่จะเป็นคนโดยสมบูรณ์ มนุษย์ต้องพัฒนาคุณลักษณะ ๒ ประการโดยเท่าๆ กัน การพัฒนาคุณลักษณะทั้ง ๒ ประการนั้นเป็นจุดหมายปลายทางของชีวิตแห่งพุทธศาสนิกชน ในการพัฒนาคุณลักษณะทั้ง ๒ ประการนั้น **ปัญญาและกรุณาต้องสัมพันธ์กัน โดยไม่มีการแยกจากกัน** ดังที่เราจะได้พูดกันต่อไป

ต่อจากความประพฤติตามหลักศีลแล้ว ส่วนประกอบของอริยมรรคามีองค์ ๘ คือ **สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ** รวมเอาความเมตตาและกรุณาเข้าไว้ด้วย

แนวทางพินิจ

สัมมาวาจา หมายถึง การงดเว้น (๑) **เว้นจากการพูดเท็จ (๒) เว้นจากการใส่ร้ายป้ายสี** กล่าวดูหมิ่นเหยียดหยามและคำพูดซึ่งอาจจะเกิดโทสะ ก่อให้เกิดศัตรู ความแตกสามัคคีและไม่สามารถประสานรอยร้าวนั้นได้ระหว่างบุคคลแต่ละคน **หรือบุคคลกลุ่มอื่น ๆ (๓) เว้นจากถ้อยคำหยาบคาย** กระด้างไม่สุภาพ อาฆาต พยาบาท และถ้อยคำถากถาง และ (๔) **เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ** ถ้อยคำหาสาระประโยชน์มิได้และพูดโง่ๆ การซุบซิบนินทา เมื่อบุคคลงดเว้นจากลักษณะเหล่านี้ของถ้อยคำที่ผิด และเป็นอันตราย ตามปกติแล้วบุคคลต้องพูดความจริง ต้องใช้ถ้อยคำต่างๆ ซึ่งผูกมิตรไมตรีและประกอบด้วยเมตตากรุณา นำมาซึ่งความเพิลิตเพิลินเจริญใจและความสุภาพอ่อนโยน เต็มไปด้วยความหมายและมีประโยชน์ บุคคลไม่ควรพูดอย่างสะเพร่าขาดสติ ควรจะใช้คำพูดให้ถูกกาลเทศะ หากว่าบุคคลไม่สามารถพูดบางสิ่งบางอย่างให้มีประโยชน์แล้วไซ้ เขาควรจะรักษาความเงียบไว้ นั่นแหละประเสริฐกว่า

สัมมากรรมันตะ เป็นจุดคำสอนในอันที่จะส่งเสริมจรรยาที่มีศีลธรรม ความประพฤติอันนำมาซึ่งสันติ ตักเตือนพวกเราให้รู้ว่า ควรดเว้นจากการทำลายชีวิต จากการลักขโมย เว้นจากการซื้อขายอันไม่สุจริต จากการร่วมประเวณีอันไม่ถูกต้องตามกฎหมาย และคอยตักเตือนให้พวกเรา รู้ว่าการช่วยเหลือคนอื่น ๆ นั้น ก็เพื่อสร้างชีวิตให้มีความสุข และมีศีลธรรมไปในทางที่ถูกต้อง

สัมมาอาชีพะ หมายความว่าบุคคลควรจะงดเว้นจากการเลี้ยงชีพ โดยการดำเนินอาชีพซึ่งนำอันตรายมาสู่บุคคลอื่น เช่น การค้าขายอาวุธสงคราม และอาวุธสำหรับใช้ฆ่าฟัน และเครื่องตีมีคือสุราเมรัย ยาพิษชนิดต่างๆ การฆ่าสัตว์ตัดชีวิต การข่มขืนหลอกลวงเป็นต้น และการดำรงชีพโดยอาชีพซึ่งซื้อสัตย์สุจริต ปราศจากโทษและไม่ผิดศีลธรรม เนื่องจากทำเป็นอาชีพให้เกิดอันตรายแก่บุคคลอื่น จึงควรทำความเข้าใจให้แจ่มแจ้งเสียในที่นี้เลยว่าพระพุทธรศาสนามันเป็นปฏิปักษ์อย่างแรงกล้าต่อสงครามทุกชนิด ทุกแบบ เมื่อเป็นเช่นนั้นพระพุทธรศาสนามันจึงกำหนดการซื้อขายอาวุธสงคราม และอาวุธซึ่งนำมาฆ่าฟันกันว่าเป็นวิถีทางที่ชั่วร้ายและไม่ยุติธรรมต่อการดำเนินชีวิตไว้

บรรดาอริยมรรคมีองค์ ๘ นั้น (คือสัมมาวาจา สัมมากรรมันตะ และสัมมาอาชีพะ) เป็นองค์ประกอบการประพฤติทางจริยธรรม ควรจะทำให้ตระหนักแนแนใจว่าการประพฤติทางจริยธรรมและทางศีลธรรม แห่งพระพุทธรศาสนามัน เป้าหมายอยู่ที่การสนับสนุนชีวิตให้มีความสุขกลมกลืนกันทั้งสองอย่าง คือ เพื่อตนและเพื่อสังคม การปฏิบัติทางศีลธรรมนี้ถูกกำหนดลงไปว่าเป็นรากฐานซึ่งจะขาดเสียมิได้สำหรับการบรรลุธรรมด้านจิตใจอันสูงขึ้นไป ไม่มีพัฒนาการทางด้านจิตใจอันเป็นไปได้โดยปราศจากมูลฐานทางด้านศีลธรรมนี้

สัมมัปธาน ๔ ประยุกต์

ลำดับต่อมาเป็นการฝึกฝนทางด้านจิตใจ ในบรรดาอริยมรรคมีองค์ ๘ นั้น ซึ่งได้รวบรวม ๓ ข้ออื่นๆ อยู่ด้วย กล่าวคือ **สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ** (ซึ่งเป็นอันดับที่ ๖, ๗ และ ๘) ตามบัญญัติข้างต้น

ความพยายาม (R. Effort) เป็นความขยันขันแข็งอย่างหนึ่ง (energetic) ที่จะ

๑. ป้องกันความชั่วช้าและอกุศลที่เกิดขึ้นทางจิตใจ

๒. กำจัดเสีย (to get rid of) ซึ่งความชั่วร้ายและอกุศลที่พร้อมจะเกิดขึ้นในจิตใจของมนุษย์

๓. ยับความดีและอกุศลกรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น และปกป้องความดีและอกุศลกรรมที่เกิดขึ้นแล้วเอาไว้แล้วค้นหาสมุฏฐานที่เกิดขึ้น และ

๔. พัฒนา (ทางจิตใจ) และนำมาซึ่งความดีที่ยังไม่เกิดขึ้น ให้เกิดพร้อมๆ กัน กับอกุศลกรรมทางจิตใจของมนุษย์ในปัจจุบันแก่ตน

สัมมาสมาธิ (หรือความตั้งใจไว้มั่นคง) เป็นการตั้งตัวอย่างมั่นคงและเอาใจใส่ต่อสิ่งที่ได้พบเห็น

๑. ความเคลื่อนไหวทางกาย

๒. ความรู้สึก หรือการเสวยอารมณ์

๓. กิริยาอาการทางจิตใจ

๔. ความคิด ความรู้สึก (หรือ) การคิดถึงธรรม

การกำหนดลมหายใจ (**อานาปานสติ**) เป็นการฝึก (จิตใจ) ที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายอย่างหนึ่ง เป็นการปฏิบัติร่วมกันไปกับร่างกายเพื่อพัฒนาทางจิตใจ มีวิธีทางอื่นๆ อีกมากมาย ที่เกี่ยวกับการพัฒนาทางจิตใจ ที่จะให้บรรลุตามคำที่เรียกว่า เกี่ยวข้องกับร่างกายตามแบบของการเข้าสมาธิ

พร้อมกับการกำหนดได้หมายรู้ และความรู้สึกในสองอย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง ควรจะเป็นการรู้ตัวอย่างแจ่มแจ้งเกี่ยวกับความเห็นและความรู้สึกทั้งหมดต่อการเสวยอารมณ์ และความคิดที่เกิดขึ้นในทางเป็นสุข ในทางเป็นทุกข์และไม่สุขไม่ทุกข์ พร้อมกับกำหนดการเกิดขึ้นและการดับไปภายในตัวของมันเอง

การผูกพันเกี่ยวกับความรู้สึกทางจิตใจ บุคคลจะต้องรู้ตัวว่าจิตใจของตนมีอุปกิเลสเพียงใดหรือไม่ คิดถุ่นวายไปทางใดหรือเปล่า โดยวิธีนี้เองเมื่ออารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งเกิด ควรจะรู้สึกตัวกำหนดความเคลื่อนไหวทางจิตใจ โดยวิธีนี้ให้เห็นว่ามันเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป

เกี่ยวกับความคิด ความนึก ความเชื่อมั่นและอารมณ์ บุคคลจะรู้จักธรรมชาติของมันว่ามันเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปอย่างไร มันยังเจริญอยู่ ถูกระงับไป หรือถูกทำลายไปอย่างไร และอื่นๆ

อาการของจิตทั้ง ๔ อย่างเหล่านี้ มีอธิบายเป็นรายละเอียดอยู่ใน **สติปัฏฐานสูตร**^๑

ขั้นที่สามแห่งการกำหนดจิต และเป็นขั้นสุดท้ายคือ **สัมมาสมาธิ** อันเป็นการนำไปสู่ภาวะที่เรียกว่า **ธยานะ** (ฌาน) ๔ ขั้น (**ปฐมฌาน ถึง จตุตถฌาน**) เรียกโดยโวหารกว้างๆ ว่าการเข้าสู่ **ความเห็นแจ้งทางปัญญา** หรือ **recueillement**

อันดับแรกของ **ธยานะ (ปฐมฌาน) ๔** ความต้องการที่รุนแรงความคิดอันเป็นอกุศล ความเพลิดเพลิดทางกามารมณ์ ความเห็นผิด ความเดือดร้อนรำคาญใจ ความสงสัย (วิกิจ्ञา) ละทิ้งไป เหลืออยู่แต่ความรู้สึกปีติสุข ในขั้นที่สอง อาการแสดงทางปัญญา (อติมานะ) หดไป **เหลืออยู่แต่ปัสสัทธิ** เอกัคคตาและปีติสุขขั้นที่สาม ความรู้สึกสนุกสนานในรูปสุขเวทนาหมดไป ปีติสุขยังเหลืออยู่ แต่เป็นลักษณะของอุเบกขา ขั้นที่สี่ของธยานะคือเวทนาทั้งหมด ทั้งส่วนที่เป็นความสุข ความทุกข์ ความเศร้าโศกถอนร่าถอนเชื้อไป เหลืออยู่แต่อุเบกขาและสัมปชัญญะเท่านั้น

มาถึงขั้นนี้เท่ากับจิตใจของเราได้รับการฝึกฝน ควบคุมและเจริญขึ้นด้วยดีแล้วตามทางแห่ง **สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ**

องค์ประกอบสองประการที่เหลือคือ **สัมมาสังกัปปะ** และ **สัมมาทิฏฐิ** จะนำไปดำเนินไปสู่ปัญญา สัมมาสติ แสดงถึงความระลึกในการสลະกิเลสถึงความปราศจากตัณหา เป็นความระลึกในทางเมตตา ความไม่เบียดเบียนกันอันเป็นหลักชีวิต สติมีความสำคัญมากที่จะต้องใส่ใจในการพิจารณาถึงความระลึกที่จะสงบจากตัณหา ความระลึกในทางเมตตา ความไม่เบียดเบียนกันอันรวมอยู่ในฝ่ายปัญญา นี่เป็นการแสดงอย่างแจ่มแจ้งว่า สัจจปัญญาได้ให้คุณค่าอัน **ประเสริฐ ความทะยานอยาก ความพยาบาท ความโกรธ ความเบียดเบียน** เป็นผลแห่งความขาดปัญญาในวัฏจักรแห่งชีวิตของแต่ละคน ทั้งในสังคมและการเมือง

พื้นฐานที่ถูกต้อง

สัมมาทิฏฐิ คือความเข้าใจในสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริง (ตามที่เป็นอยู่) สัมมาทิฏฐิ เป็น

^๑. โปรดดูรายละเอียดในบทที่ ๗ ว่าด้วยเรื่องสมาธิกัมมัฏฐาน

อริยสัจ ๔ ซึ่งได้อธิบายสิ่งทั้งหมดตามความเป็นจริง สัมมาทิฏฐิมีจุดมุ่งหมายเพื่อทำให้ความเห็นในเรื่องจตุราริยสัจให้ถูกต้องในที่สุด ทิฏฐินี้เป็นปัญญอันสูงสุดในการที่จะทำให้มองเห็นความจริงได้ในที่สุดตามหลักพระพุทธศาสนา มีทิฐิอยู่ ๒ ชนิด คือ สิ่งที่เราเรียกทั่วๆ ไปว่า **ทิฏฐิคือถณ** ความทรงจำ ความมีสติปัญญาดีที่เข้าใจกันในวิชาการตลอดถึงให้ข้อมูลที่แน่นอนนี้เรียกว่าการรู้ตาม (อนุโพธ) ความรู้ชนิดนี้ยังไม่ลึกซึ้งพอ ความเข้าใจที่ลึกซึ้งเรียกว่า **ปฏิเวธ** (การแทงตลอด) เป็นการเข้าใจสิ่งธรรมชาติที่เป็นจริงโดยปราศจากชื่อและป้ายประกาศ ปฏิเวธนี้สำเร็จได้ด้วยวิธีเดียวคือ เมื่อจิตเป็นอิสระจากความไม่บริสุทธิ์ และปฏิเวธนี้จะเกิดขึ้น (พัฒนา) ได้ก็ด้วยอาศัยภาวนา^๑

การพรรณนาโดยย่อ อันนับเนื่องในมรรคานี้ บุคคลจะเห็นได้ว่าเป็นมรรคาแห่งชีวิตที่จะต้องติดตามปฏิบัติและพัฒนาแต่ละบุคคล การบังคับควบคุมตนเองรวมทั้งวาจาและจิต การพัฒนาตนเอง การทำให้ตนหมดจดสะอาด การแทงตลอด ทำไม่ได้ด้วยคำพูด ด้วยการสวดมนต์อ่อนน้อม ด้วยการบูชากราบไหว้ ด้วยพิธีการ การทำอย่างนี้ไม่เป็นที่พอจะเรียกได้ว่าเป็น **ผู้เคร่งศาสนา** ปฏิเวธเป็นมรรคานำไปสู่ความตรัสรู้ความจริง ในที่สุดมี **เสรีภาพ** อย่างสมบูรณ์ ความมีสุขและมี **ขันติธรรม** โดยอาศัยหลักศีลธรรม ความมีปัญญาที่สมบูรณ์แห่งจิตใจ

ในประเทศพุทธศาสนาหลายประเทศ ที่มี **พิธีกรรมทางศาสนา** พิธีกรรมเหล่านั้นทำกันง่ายๆ ก็มี ที่ทำกันอย่างหურหาก็มี และมีน้อยที่จะทำอย่างถูกวิธี แต่ก็ยังมีคุณค่า ในการทำให้เป็นที่สปรารถนาของผู้อ้างว่าเคร่งศาสนาและมีความต้องการพิธีกรรมเหล่านั้นอยู่ **ซึ่งมีความก้าวหน้าอย่างเหลือเกินไว้อย่างแน่นอน** คนเหล่านั้นจะได้รับผลเพียงเล็กน้อยจากมรรคา

สรุปอริยสัจ

ในเรื่องอริยสัจ ๔ เรามีหน้าที่ ๔ อย่างที่จะต้องปฏิบัติ คือ

๑. **อริยสัจข้อที่ ๑** คือ ทุกข์ ธรรมชาติของชีวิต มีความทุกข์ความเศร้าโศก ความสับสนความไม่อุดมสมบูรณ์ อนุสัยธรรมที่ไม่น่าพึงพอใจ ความไม่เที่ยงแท้ และความไม่มี

^๑. ดู วิสุทธิธรรมพจนานุกรม ภาค ๓/๙๘-๙๙

๒. อริยสัจข้อที่ ๒ คือ เหตุเกิดแห่งทุกข์ (สมุทัย) ซึ่งเป็นตัวต้นเหตุอันเป็นความอยากอันเกิดจากความใคร่ (ราคะ) ที่ทำให้จิตใจมัวหมองและไม่บริสุทธิ์ ความเข้าใจในความจริงนี้ยังไม่เพียงพอ หน้าที่ของเราคือ การสละตัณหานั้นเสีย โดยการกำจัดทำลายและถอนรากถอนโคนเสีย

๓. อริยสัจข้อที่ ๓ คือ ความดับทุกข์ (นิโรธ) ได้แก่ นิพพาน สัจธรรม อมตธรรม หน้าที่ของเราคือการทำให้แจ้งนิพพานให้ได้

๔. อริยสัจข้อที่ ๔ คือ มรรคาอันนำไปสู่การทำให้แจ้งพระนิพพาน การรู้จักมรรคา จะสมบูรณ์ไม่ได้โดยไม่มี การปฏิบัติตาม ในกรณีนี้ หน้าที่ของเราคือ การดำเนินตามและการเจริญภาวนา^๑

“มนุษย์ทั้งหลายเมื่อถูกคุกคามแล้ว ต่างพากันยึดถือ ภูเขา ป่าไม้ ต้นไม้ และเจดีย์ ว่าเป็นที่พึ่งที่ระลึก ชื่อนั้นไม่ใช่ที่พึ่งที่ระลึกอันเกษมสูงสุด มนุษย์อาศัยที่พึ่งที่ระลึคนั้นแล้ว จะพ้นจากทุกข์ทั้งปวงก็หาไม่ได้...”

(ขุ.ธ. ๖/๑๑๔)

^๑. วิ.มหาวคค ๔/๒๐ (ฉบับ ร.๕)

บทที่ ๖

หลักคำสอนอันว่าด้วยความ ไม่มีตัวตน (อนัตตา)

ต้นตอแห่งความวุ่นวาย

โดยทั่วไปแล้ว สิ่งที่เราเรียกกันว่า “วิญญาณ” (Soul) “อัตตา” (self) “ตัวตน” (EGO) หรือที่เข้าใจกันในภาษาสันสกฤตว่า “อาตมัน” (Atman) นั้น ก็คือสิ่งหนึ่งที่มีอยู่ในตัวมนุษย์ซึ่งถาวรยั่งยืน แยกอยู่อย่างโดดเดี่ยวไม่มีการเปลี่ยนแปลง ลึกลับอยู่เบื้องหลังโลก (ของเรา) อันเป็นโลกที่เต็มไปด้วยปรากฏการณ์และการเปลี่ยนแปลง ศาสนาบางศาสนาเชื่อว่า มนุษย์แต่ละคนต่างก็มีวิญญาณ ดังกล่าวนั้นโดยพระเจ้าได้สร้างไว้ให้ และหลังจากตายแล้ววิญญาณนั้นก็จะไปสถิตอยู่ชั่ววันรุ่งขึ้น กาล อาจจะเป็นในสวรรค์หรือนรกก็ได้ แล้วแต่พระเจ้าผู้สร้างจะดลบันดาลตัดสินให้

ศาสนาอื่นอีกหลายศาสนาก็ยังเชื่อกับว่า วิญญาณนั้นจะเข้าครองชีวิตแล้วชีวิตเล่าเรื่อยไป จนกว่าจะถูกชำระให้บริสุทธิ์โดยสิ้นเชิงเสียก่อน จากนั้นก็จะกลับไปอยู่ร่วมกับพระเจ้า (God) หรือ พระพรหม (Brahman) ซึ่งเป็นวิญญาณแห่งจักรวาล หรืออีกนัยหนึ่งว่า อาตมัน อันถือกันว่าเป็น ต้นแหล่งแห่งวิญญาณนั้น

วิญญาณหรืออัตตาในตัวมนุษย์ดังกล่าวมานี้ได้แก่สภาวะที่ทำหน้าที่คิดนึก สัมผัสอารมณ์ และเสวยผลตอบแทนทั้งที่ดีและไม่ดีอันเกิดจาก (เหตุ) การกระทำของตนทั้งมวลการรับรู้เช่นนั้นเขา เรียกกันว่าอัตตทิฏฐิ (ความคิดว่ามีตัวตน)

พระพุทธศาสนายืนกรานปฏิเสธอย่างหนักหน่วงถึงความมีอยู่ แห่งวิญญาณ อัตตาหรือ อาตมันเช่นนั้น ตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าความคิดว่ามีตัวตนจัดเป็นความเชื่อที่ผิดพลาด มงายขัดต่อความเป็นจริง และยังก่อให้เกิดอุปาทานยึดมั่นถือมั่นว่า “ตัวกู” “ของกู” เพิ่มขึ้นอีกอัน จะก่อให้เกิดความเห็นแก่ตัว ความยึดติด ความโลภ ความโกรธ ความพยาบาท ความทะนงตน ความถือดี ความหลง และกิเลสอวิชชาอื่น ๆ อีกร้อยแปดพันประการ ทั้งยังเป็นต้นตอแห่งความ วุ่นวายทั้งมวลนับตั้งแต่ความขัดแย้งระหว่างบุคคลกระทั่งถึงการสู้รบกันระหว่างคนในชาติพืดล้นๆ ก็คือว่า ความชั่วร้ายที่เกิดขึ้นในโลกล้วนมีมูลมาจากความเห็นผิดนี้ทั้งสิ้น

ธรรมทวนกระแส

ตามหลักจิตวิทยา มนุษย์เรานั้นมีหลักความคิดที่ฝังรากลึกอยู่ด้วยกัน ๒ ประการ คือ:-

๑. ความคิดปกป้องตนเองให้ปลอดภัย (self Protection)

๒. ความคิดรักษาตนเองให้อยู่รอด (self Preservation)

การที่มนุษย์ได้สร้างพระเจ้าขึ้นก็เพื่อปกป้องตนเองให้ปลอดภัย และการที่มนุษย์ได้ยอมรับหลักความคิดที่ว่าวิญญานหรืออาตมันเป็นอมตะก็เพื่อรักษาตนให้อยู่รอด (รวมความว่า) มนุษย์ตกอยู่ในอำนาจความโง่เขลา ความอ่อนแอ ความกลัว และความปรารถนา จึงได้สร้างสองสิ่งนี้ขึ้นมาเพื่อเป็นหลักประกันให้ตนดำรงชีวิตอยู่อย่างอบอุ่นใจ จนกลายเป็นยึดถืออย่างเหนียวแน่น

คำสอนของพระพุทธเจ้ามิได้สนับสนุนความโง่ ความอ่อนแอ ความกลัวและความต้องการในลักษณะดังกล่าวนี้เลย ตรงกันข้ามกลับมีจุดมุ่งหมายต้องการให้มนุษย์ขจัดมันให้หมดสิ้นไปด้วยวิธีการขุดค้นถึงต้นตอที่แท้จริงเพื่อความรู้อย่างแท้จริง ตามแนวพระพุทธศาสนาหลักความคิดเรื่องพระเจ้าและวิญญานนับว่าไร้สาระ แม้ว่า (ต่อมา) จะได้รับวิวัฒนาการถึงขั้นเป็นทฤษฎีแล้วก็ตาม ก็ยังคงเป็นเพียงส่วนเกินทางด้านจิตใจที่ได้รับการแต่งเติมให้ละเอียดอ่อนด้วยการใช้ถ้อยคำที่สละสลวย มีเหตุผลและแฝงไปด้วยหลักปรัชญา ด้วยเหตุนี้ มนุษย์จึงต่างพากันเชื่อมั่น จนไม่ปรารถนาจะได้ยิน ไม่ต้องการจะทำความเข้าใจคำสอนอื่นใดที่เห็นว่าขัดกัน

เรื่องนี้พระพุทธเจ้าของเราทรงทราบดี จึงตรัสย้ำอยู่เสมอว่าคำสอนของพระองค์ทวนกระแส คือต่อต้านความต้องการที่เต็มไปด้วยความเห็นแก่ตัวของมนุษย์ หลังตรัสรู้ ได้เพียง ๔ สัปดาห์ภายใต้ต้นอชปาลนิโครธ พระพุทธองค์ได้ทรงรำพึงว่าสัจธรรม (Truth) ตถาคตได้รู้แจ้งแล้ว แต่สัจธรรมนั้นจะเข้าใจได้ก็แต่คนที่ฉลาดเท่านั้น เหล่าสัตว์ที่ถูกอวิชชาห่อหุ้ม มีดมนด้วยโลกาภรรหหลงไม่สามารถจะเข้าใจได้เลย เพราะเป็นธรรมสุขุมคัมภีรภาพไหลทวนกระแส

ความคิดดังกล่าวทำให้พระองค์ทรงสังเกตพระทัยอยู่ระยะหนึ่ง ครั้นแล้วจึงทรงยกดอกออกบัวขึ้นมาเป็นหลักอุปมา กล่าวคือ ในกอบบัวกอนหนึ่งดอกบัวที่โผล่ขึ้นมาเสมอระดับน้ำก็มี ที่โผล่ขึ้นพ้น

วิเคราะห์เบญจขันธ์

หลักคำสอนว่าด้วยเรื่องการไม่มีตัวตนคือเหตุผลทางธรรมชาติ เพื่อวิเคราะห์เบญจขันธ์และสอนให้เข้าใจถึงหลักปฏิจสุมุปปาท

จากการที่ได้พูดถึงอริยสัจข้อแรกคือทุกข์ ทำให้พวกเราได้ทราบว่ามีสัตว์หรือมนุษย์ประกอบด้วยขันธ์ ๕ และเมื่อวิเคราะห์ดูแล้วก็ไม่มีอะไรที่จะสามารถยึดถือได้ว่า “เป็นเรา” “เป็นตัวตน” ที่กล่าวมานี้เป็นหลักวิเคราะห์ส่วนหลักสังเคราะห์ เกี่ยวเนื่องกับหลักปฏิจสุมุปปาทตามหลักแห่งการสังเคราะห์นี้ถือว่า ไม่มีอะไรในโลกที่จะดำรงอยู่ได้อย่างโดดเดี่ยว ทุกสิ่งล้วนแต่ผสมผสานสัมพันธ์กันและกัน ที่กล่าวมานี้เป็นทฤษฎีแห่งการเกี่ยวเนื่องตามหลักพุทธศาสนา

ปฏิจสุมุปปาทนั้น มีหัวข้อกำหนดที่เป็นรูปแบบสั้นๆ อยู่ด้วยกัน ๔ หัวข้อคือ:-

- เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนั้นก็มี
- เมื่อสิ่งนี้เกิด สิ่งนั้นก็เกิดด้วย
- เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนั้นก็ไม่มี
- เมื่อสิ่งนี้ดับ สิ่งนั้นก็ดับด้วย^๑

หลักปฏิจสุมุปปาทอันว่าด้วยการผสมผสานสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันและกันนี้ ยังได้อธิบายถึงอุปาทะ (การเกิดขึ้น) ลูิตติ (การดำรงอยู่) และภังคะ (การแตกสลาย) ของชีวิตไว้ด้วย ซึ่งมีองค์ประกอบถึง ๑๒ ประการคือ:-

^๑. วิ. มหา. ๔/๙/๑๑ ; ม.มู. ๑๒/๓๒๓/๓๒๕

^๑ ม.อ. ๑๔/๒๔๔/๑๖๙ ; ส.นิ. ๑๖/๖๐/๓๐

๑. เพราะอวิชาเป็นปัจจัย จึงเกิดสังขาร
๒. เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงเกิดวิญญาณ
๓. เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงเกิดนามรูป
๔. เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงเกิดสฬายตนะ
๕. เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย จึงเกิดผัสสะ
๖. เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา
๗. เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดตัณหา
๘. เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงเกิดอุปาทาน
๙. เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงเกิดภพ
๑๐. เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดชาติ
๑๑. เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงเกิดชรา มรณะ
๑๒. เพราะชรา มรณะเป็นปัจจัย จึงเกิดโสกะ, ปริเทวะ, ทุกขะ, โทมนัสสะ

นี่แหละคือวิธีการของชีวิตที่ว่า “เกิดขึ้นและตั้งอยู่อย่างไร? และถ้าพวกเราทำความเข้าใจหลักปฏิจฺจสมุปฺบาทนี้ย้อนกลับไปต้นอีกตามลำดับ ก็จะมีจุดมุ่งหมายแห่งกระบวนการดังนี้:-

- เพราะอวิชาดับ สังขารก็ดับ
- เพราะสังขารดับ วิญญาณก็ดับ ฯลฯ
- เพราะการเกิดดับ ชรา มรณะ และ โสกะ เป็นต้นก็ดับ

วงจรแห่งวัฏฏะ

น่าจะได้กำหนดจดจำกันให้ถ่องแท้ว่า องค์ประกอบทั้ง ๑๒ ประการนี้ แต่ละองค์เป็นทั้งตัวผล (ปฏิจฺจสมุปฺปन्न) และเป็นทั้งตัวเหตุ (ปฏิจฺจสมุปฺบาท)^๑ ดังกล่าวมานี้ (จึงสรุปได้ว่า) สาเหตุข้อ

ความปรารถนาอิสระ (Free Will) ยังคงเป็นปัญหาที่อยู่ในความคิดและหลักปรัชญาของชาวตะวันตก แต่เมื่อว่าตามหลักปัจเจกสมุปปาทแล้วปัญหานี้ไม่เคยเกิดขึ้น และจะเกิดขึ้นไม่ได้เลย ในหลักปรัชญาของพระพุทธศาสนา ก็ในเมื่อสิ่งผลงานสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันและกันแล้ว ความปรารถนา (will) จะสามารถแยกตัวเป็นอิสระได้อย่างไร?

ความปรารถนาก็เช่นเดียวกับความคิดเรื่องอื่นๆ คือต้องประกอบกันขึ้นแม้แต่ตัวหลุดพ้นเอง (freedom) ก็เป็นเช่นนั้น ความจริงแล้วไม่มีอะไรเลยที่จะสามารถแยกตัวเป็นอิสระ ไม่ว่าจะในด้านร่างกายหรือจิตใจ คำว่า “ความปรารถนาอิสระ” หมายถึงความปรารถนาที่เป็นอิสระจากการประกอบกัน อิสระจากเหตุและผล

อีกประการหนึ่ง ในขั้นพื้นฐาน แนวความคิดว่าด้วยความปรารถนาอิสระ ก็สัมพันธ์อยู่กับแนวความคิดเรื่องพระเจ้า วิญญาณ ความยุติธรรม รางวัล และการลงโทษ และไม่เพียงแต่ความปรารถนาอิสระเท่านั้น แม้แต่ความคิดทุกเรื่องที่ว่าด้วยอิสระ ก็ยังไม่พ้นไปจากการประกอบกัน

สัจจะ ๒ ประการ

หลักคำสอนเรื่องปัจเจกสมุปปาทเป็นหลักคำสอนที่ว่าด้วยอนัตตา (ความไม่มีตัวตน) ซึ่งอยู่ในลักษณะเดียวกันกับการวิเคราะห์ถึงความเป็นจริงในเบญจขันธ์ เพราะความคิดที่ว่าสรรพสิ่งในตัวมนุษย์หรือนอกตัวมนุษย์เป็นอมตะ เป็นเรื่องที่ผิด

เพื่อป้องกันความยุ่งยาก ในที่นี้ก็ควรจะได้พูดถึงสัจจะ ๒ ชนิดเสียเลยคือ^๑ :-

๑. สมมติสัจจะ

๒. ปรมัตถสัจจะ

^๑. วิสุทติมคฺค เล่ม ๓/๑๐๗

^๑. สวรรตถ เล่ม ๒ (สมาคมบาลีปกรณ์) หน้า ๗๗

สมมติสังขะ (จริงโดยสมมติ) สังเกตเห็นได้จากคำพูดที่เราใช้กันอยู่ในชีวิตประจำวัน “ฉัน” “เธอ” “สัตว์” “คน” เรามิได้โกหกกันหรอก เพราะเหตุที่ไม่มีตัวตนอะไรเช่นนั้น แต่ว่าเราพูดความจริงตามบัญญัติของโลก

ปรมาตสังขะ (จริงโดยปรมาต) ก็คือว่าตามความเป็นจริงแล้ว คำว่า “ฉัน” หรือ “สัตว์” ไม่มีเลย อย่างที่คัมภีร์มหายานสูตรลงการะได้กล่าวไว้ว่า “บุคคลจะถูกเรียกว่ามีอยู่ที่แต่ชื่อเท่านั้น แต่ในความเป็นจริงแล้วไม่มีเลย”^๒

ผู้แสวงหา

การปฏิเสธในทำนองว่า อาตมันไม่เนาเป็ยนั้นเป็นลักษณะธรรมดา ในระบบที่น้อยด้วยเหตุผลเช่นเดียวกับลัทธิมหายาน ความเห็นเกี่ยวกับเรื่องนี้ดูจะไม่มีเหตุผลที่จะกำหนดได้ว่า ได้มีคำมาจากหลักคำสอนเดิมของพระพุทธเจ้า^๓

เมื่อเร็วๆ นี้มีเรื่องน่าประหลาดคือนักปราชญ์สองสามท่าน ได้พยายามอย่างยิ่งยวดที่จะสอดแทรกแนวความคิดเกี่ยวกับอัตตาเข้าไปในหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งที่ขัดแย้งกันอยู่ ท่านเหล่านั้นไม่ใช่ว่าจะไม่เคารพพระพุทธเจ้าและคำสอนของพระองค์ ตรงกันข้ามกับได้พยายามศึกษาค้นคว้าพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง แต่ก็ไม่สามารถจะตกลงได้ว่า พระพุทธเจ้านักคิดผู้ยอดเยี่ยมที่สุด (ของโลก) ได้ปฏิเสธความมีอยู่แห่งอัตตาที่พวกเขาประสงศ์ไว้ได้อย่างไร ท่านได้พยายามค้นหาการสนับสนุนจากพระพุทธองค์โดยไม่ตั้งใจ ต่อความมีอยู่ของสภาพภายนอก-แน่ละไม่ใช่ตัวตนของแต่ละคนที่น่ารัก ด้วยใช้อักษร S ตัวเล็ก แต่เขียน Self ด้วยอักษร S ตัวใหญ่

เป็นการดีเสียอีก หากใครจะพูดออกมาตรงๆ เลยว่า การที่พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธความมีอยู่แห่งอาตมัน เป็นการปฏิเสธที่ผิดพลาดโดยประการทั้งปวง เพราะจะได้ไม่มีใครกล้านำแนวความคิดที่พระพุทธเจ้าไม่ยอมรับมาไว้ในหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา

^๒. มหาสุตถาลังการะ เล่ม ๑๘ หน้า ๙๒

^๓. ทางสายกลาง ฉบับเดือน ก.พ. ๑๙๕๗ หน้า ๑๔๕ (The Middle Way)

ศาสนาที่ยอมรับพระเจ้าและวิญญาณมักเปิดเผยความคิดทั้งสองประการนี้อย่างใจแจ้ง ถ้า พระพุทธเจ้าของเราทรงยอมรับแล้ว แน่نونพระองค์จะต้องแสดงให้สาธารณชนได้ทราบ เหมือน อย่างเรื่องอื่นๆ ที่พระองค์ได้เคยทำมาแล้ว โดยจะไม่ยอมปล่อยให้เป็นเรื่องลับตลอดมาถึง ๒๕ พุทธศตวรรษ

ผู้หลงโลก

(ในเรื่องการขจัดตัวตน) คนเป็นจำนวนมากได้เคยหวาดกลัวกันมาแล้ว เมื่อเข้าใจไปเสียว่า หลักคำสอนเรื่องอนัตตาของพระพุทธเจ้าคือวิธีการทำลายตัว (รูปร่าง) พระพุทธเจ้าเองก็ชี้ว่าจะไม่ทราบเรื่องนี้

ครั้งหนึ่งมีพระเข้าไปทูลถามพระองค์ว่า “มีไหมพระเจ้าข้า ที่ว่าคนเราต้องทุกข์ทรมาน ทั้งๆ ที่ส่วนใดส่วนหนึ่งในร่างกายเขาไม่ได้เป็นอะไรเลย”

พระองค์ตรัสตอบว่า “มี ภิกษุ ได้แก่คนที่มีความคิดว่า จักรวาลคืออาตมัน เราครั้น ตายแล้วจะเป็นอย่างนั้น ถาวร มันคง ยั่งยืน ไม่เปลี่ยนแปลง และเราจะเป็นอยู่อย่างนั้น ตลอดไป ครั้นเขาได้ฟังตถาคตหรือสาวกของตถาคตสอนให้ทำลายความเห็นว่ายั่งยืน ให้ดับตัณหา เพื่อจะได้เข้าถึงพระนิพพาน เขากลับคิดว่า ตัวเราจะถูกล้างทำลาย ตัวเราจะไม่ มีอีกต่อไป ความคิดดังนั้นทำให้เขาเศร้าโศกร่ำเพื่อรำพัน ทูบอกตัวเอง หลงลืมสติ นี้แหละภิกษุคือคนที่ทุกข์ทรมาน ทั้งๆ ที่ส่วนใดส่วนหนึ่งในร่างกายมิได้เป็นอะไร”^๑

อีกแห่งหนึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า “ดูก่อนภิกษุ ความคิดที่ว่า เราไม่อาจเป็น เราไม่อาจมีนี้ เป็นที่หวาดกลัวของปุถุชนผู้หลงโลก”^๒

^๑. ม.มู. ๑๒/๒๘๒/๒๗๓

^๒. ข้อความในอรรถกถาัมชณิมนิกายภาค ๒ (P.T.S.) หน้า ๑๑๒

ความหมายที่แท้จริง

ความขัดแย้งของบุคคลผู้ต้องการค้นหาอัตตา (self) ในทางพระพุทธศาสนา จะได้กล่าวต่อไปข้างหน้า เป็นการถูกที่พระพุทธเจ้าทรงวิเคราะห์ ความมีความเป็นในรูป (matter) เวทนา (sensation) สัญญา (perception) สังขาร (mental formations) และวิญญาณ (consciousness) พระองค์ยังได้ตรัสอีกว่า บรรดาสิ่งเหล่านี้ไม่มีอะไรเลยที่เป็นอัตตา แต่พระองค์ก็ได้ตรัสไว้ว่า ไม่มีอัตตาเลยแม้แต่ในอณูในอณูหรือนอกอณูในอณูที่แยกไปจากขันธ ๕ เหล่านี้

ข้อนี้เป็นด้วยเหตุผล ๒ ประการคือ :-

๑. ตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา สิ่งมีชีวิตประกอบด้วยขันธ ๕ เท่านั้น นอกจากนี้ไม่มีอะไร และไม่มีที่ไหนเลยที่พระองค์ได้ตรัสไว้ว่ายังมีบางสิ่งนอกจากขันธ ๕ เหล่านี้ในสิ่งมีชีวิต

๒. ในที่หลายแห่งพระองค์ได้ทรงปฏิเสธอย่างกล้าหาญถึงข้อที่ว่า อาตมัน วิญญาณ อัตตามีอยู่ในอณูในอณูหรือนอกอณูในอณู หรือในที่แห่งอื่นใดในจักรวาล ขอให้เรามาดูตัวอย่างกันสักเรื่องสองเรื่องเถิด

ในคัมภีร์ธรรมบทมีคาถา ๓ คาถา (ที่เกี่ยวกับเรื่องนี้) ซึ่งนับว่าสำคัญและมีสาระ (คาถาที่ ๒๗๗, ๒๗๘ และ ๒๗๙) สองคาถาแรกว่า **สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง** (สัพเพ สังขารา อนิจจา) **สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์** (สัพเพ สังขารา ทุกขา) คาถาที่ ๓ ว่า **ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา** (สัพเพ ธัมมา อนัตตา)

ต่อไปนี้เป็นข้อสังเกต ในสองคาถาแรก ท่านใช้คำว่า **“สังขาร”** แต่ในคาถาที่ ๓ ท่านกลับใช้คำว่า **“ธรรม”** แทนคำว่า **“สังขาร”** เพราะเหตุใด จึงเป็นเช่นนั้น? จุดสำคัญของเรื่องทั้งหมดอยู่ตรงนี้

คำว่า **“สังขาร”** ระบุถึงขันธ ๕ ซึ่งเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันทั้งในด้านร่างกายและจิตใจ ถ้าในคาถาที่ ๓ จะตรัสว่า **“สังขารทั้งปวงเป็นอนัตตา”** แล้วก็อาจมีคนคิดกันว่า สังขารเป็นอนัตตา แต่นอกสังขารนอกขันธ ๕ อาจจะมีอัตตา ดังนั้นเพื่อหลีกเลี่ยงความเข้าใจผิดข้อนี้เสียท่านจึงใช้คำว่า **“ธรรม”** แทนคำว่า **“สังขาร”** ในคาถาที่ ๓

คำว่า **“ธรรม”** มีความหมายกว้างกว่าคำว่า **“สังขาร”** การใช้ศัพท์ทางพระพุทธศาสนา ไม่มีคำใดที่มีความหมายกว้างไปกว่าคำว่า **“ธรรม”** คำว่า **“ธรรม”** มิได้รวมแต่เฉพาะสังขารและสภาวะธรรมเท่านั้น แต่ยังคงรวมถึงพระนิพพาน (Nirvana) ที่เป็นอสังขาร ไม่มีอะไรในจักรวาลหรือ

ตามหลักคำสอนของลัทธิเถรวาท ข้อความข้างบนนี้หมายถึงว่าไม่มีอัตตา (ตัวตน) ไม่
ว่าจะเป็นในบุคคลหรือในธรรม ปรัชญาพุทธศาสนาฝ่ายมหายานก็ยืนยันเรื่องนี้อย่างหนักแน่น
เช่นกัน โดยมีได้คัดค้านเลยแม้แต่น้อย พร้อมทั้งเน้นถึงธรรมในราตมยะ เช่นเดียวกับที่เน้นถึง
ปุทคละในราตมยะ

ในอรรถกถาปฐมสูตรมัชฌิมนิกาย (The Alagaddupama-sutta of Majjima-nikaya)
พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับบรรดาพระสาวกว่า “ภิกษุทั้งหลายขอให้จงยอมรับอัตตวาตะ
เฉพาะที่เมื่อยอมรับแล้วจะไม่ทำให้เกิด โสกะ ปริเวทะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส แต่
ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอเคยเห็นอัตตวาตะที่เมื่อยอมรับแล้ว จะไม่ก่อให้เกิด โสกะ ปริเวทะ
ทุกข์ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสเช่นนั้นบ้างไหม?”

“ไม่เคยเห็นเลย พระเจ้าข้า”

“ดีละ ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตก็เหมือนกันยังไม่เคยเห็นอัตตวาตะซึ่งเมื่อยอมรับแล้ว จะไม่
ก่อให้เกิดโสกะ, ปริเวทะ, ทุกข์, โทมนัส, และอุปายาสเช่นนั้นเลย”^๑

ถ้าจะได้มีอัตตวาตะบางประการที่พระพุทธเจ้าได้ยอมรับ พระองค์ก็จะได้อธิบายไว้ในสูตรนี้
อย่างแน่นอน เนื่องจากพระองค์ยังได้ทรงขอร้องเหล่าภิกษุให้ยอมรับอัตตวาตะที่จะไม่ก่อให้เกิด
ความทุกข์ แต่ในพุทธศาสนาย่อมจะไม่มีอัตตวาตะเช่นนั้นเลย และอัตตวาตะอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นอย่าง
ละเอียดอ่อนและสูงส่งสักปานใดยังคงเป็นความเห็นที่ผิดและเลื่อนลอย ก่อให้เกิดปัญหาทั้งเป็น
ต้นเหตุแห่งความเศร้าพิโรธ, ความทุกข์, ความเสียใจ, ความคับแค้นใจและความวุ่นวาย

^๑. ม.ม. ๑๒/๓๙๓/๔๒๒, สั นี ๑๖/๓๓๓/๑๙๑

^๒. ม.ม. ๑๒/๒๘๓/๒๗๔

ในพระสูตรนี้ พระพุทธเจ้ายังได้ตรัสต่อไปอีกว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อไม่มีทั้งอัตตาและไม่มีอะไรที่เกี่ยวข้องกับอัตตาซึ่งจะสามารถค้นพบได้อย่างแท้จริง ทศนะที่ว่า จักรวาลคืออาตมฉัน เราครั้นตายแล้วจะเป็นอาตมฉันนั้น ซึ่งถาวร ยั่งยืน มั่นคง ไม่เปลี่ยนแปลง และเราก็จะดำรงอยู่จนชั่วนิรันดร์ ดังนั้น จึงเป็นทศนะที่ว่างเปล่า...”^๑

ที่นี้เอง พระพุทธเจ้ายังได้ตรัสยืนยันไว้อย่างหนักแน่นว่า อาตมฉัน วิญญาณ หรืออนัตตา จะค้นไม่พบในที่ไหนเลย และดูจะเป็นการโง่หากใครจะเชื่อว่า สิ่งเช่นนั้นมียู่

บุคคลที่ค้นหาอัตตาตามแนวคำสอนของพระพุทธเจ้าได้ยกตัวอย่างมาอ้าง ๒-๓ ตัวอย่าง ซึ่ง (ในตัวอย่างนี้) มีความผิด ๒ ประเด็น คือ ประเด็นที่หนึ่ง พวกเขาได้แปลออกมาผิดๆ ประเด็นที่สอง ครั้นแปลออกมาผิดๆ แล้วก็ตีความหมายไปในทางที่ผิดอีกด้วย บรรดาตัวอย่างเหล่านั้น ข้อหนึ่งซึ่งเป็นที่ยุติกันดีก็ได้แก่ คาถาว่า **อัตตา हि อัตตโน นาโถ (Attā hi attano nātho)** (จากคัมภีร์พระธรรมบทคาถาที่ ๑๖๐) คาถานี้มักแปลกันว่า “**ตนเป็นนายของตน**” แล้วก็ตีความหมายว่า “**ตนใหญ่เป็นนายของตนเล็ก**”

การแปลเช่นนี้ไม่ถูก อัตตา (Attā) มิได้มีความหมายอย่างอัตตา (Self) อย่างในเรื่องของวิญญาณ (Soul) ในภาษาบาลี คำว่า “อัตตา” (Attā) โดยทั่วไปใช้ในฐานะเป็นคำย่ำ จะมียกเว้นอยู่บ้างก็ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับหลักปรัชญา ๒-๓ กรณีที่อัตตาหมายถึงอัตตาทะ (Soul-Theory) ในคาถานี้ “อัตตา” ใช้ในฐานะเป็นตัวย่ำ ให้ความหมายว่า “เราเอง” “ท่านเอง” “เขาเอง” “ตนเอง” เป็นต้น

ประการต่อมา คำว่า “นาโถ” (nātho) ก็ได้มีความหมายว่า “นาย” (Lord) แต่หมายความว่า “ที่พึ่ง” “สนับสนุน” “ช่วยเหลือ” “ป้องกัน” เพราะเหตุนี้ คาถาว่า **อัตตา हि อัตตโน นาโถ** จึงมีความหมายที่แท้จริงว่า “**ตนเป็นที่พึ่งของตนเอง**” หรือจะว่าให้ชัดก็คือ “**ตนย่อมช่วยเหลือตนเอง**” ไม่ได้มีอะไรเกี่ยวข้องกับวิญญาณ หรืออัตตาแบบเลื่อนลอย พุดสั้นๆ ก็คือว่า ต้องยืนอยู่บนขาของตนเอง ไม่หวังพึ่งคนอื่น

^๑. จากข้อความนี้ชี้ให้เห็นว่า ทศนะของ ส. ราชกฤษณะ ที่กล่าวว่ามียาตมฉันในพระพุทธศาสนา จึงผิด

มหาปรินิพพานสูตร

อีกตัวอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่า ได้มีการพยายามที่จะนำเอาความคิดเห็นเรื่องตัวตนมาแทรกไว้ในคำสอนของพระพุทธเจ้า คือพระพุทธเจ้าดำรัสที่ตรัสไว้ในมหาปรินิพพานสูตร^๑ (The Mahaparinibbana sutta) ตอนหนึ่งว่า “อัสสะทีปา วิหะระถะ อัสสะสะระถะนา อนัญญะสะระถะนา” พระพุทธเจ้าตรัสตอนนี้หากจะแปลโดยพยัญชนะก็ว่า “เธอทั้งหลาย จงมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง อย่ายึดคนอื่นเป็นที่พึ่ง” ผู้ที่ปรารถนาจะเห็นอัสสาในพุทธศาสนาจะตีความคำว่า อัสสะทีปา และอัสสะระถะนา ว่า ถือเอาอัสสาเป็นประทีป ถือเอาอัสสาเป็นที่พึ่ง หากเราไม่ได้พิจารณาถึงเบื้องหลังและตำรา เราก็จะไม่เข้าใจความหมายที่สมบูรณ์และสาระสำคัญของพระพุทธโฆษาท ที่ทรงประทานแก่พระอานนที่ได้เลย

เพราะก่อนปรินิพพาน ๓ เดือน พระพุทธเจ้าประทับแรมอยู่ที่หมู่บ้านเวฬุวะ ณ ที่นั้น ขณะที่ประทับนั่งอยู่ที่อาสนะที่พระสาวกจัดถวายไว้ที่ร่มเงาพระวิหาร พระอานนที่พุทธอุปัฏฐาก (The most devoted attendant of the Buddha) ได้เข้าไปเฝ้า แล้วกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เห็นความสำราญของพระผู้มีพระภาคแล้ว ข้าพระองค์เห็นความอดทนของพระผู้มีพระภาคแล้ว ก็แต่เพราะการประสวรของพระผู้มีพระภาค กายของข้าพระองค์ประหนึ่งจะอมระงมไป แม้ทิศทั้งหลายก็ไม่ปรากฏแก่ข้าพระองค์ แม้ธรรมทั้งหลายก็ไม่แจ่มแจ้งแก่ข้าพระองค์ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็แต่ว่า ข้าพระองค์มีความเบาใจอยู่น้อยหนึ่งว่า พระผู้มีพระภาคจักยังไม่เสด็จปรินิพพาน จนกว่าจะได้ทรงปรารภภิกษุสงฆ์ แล้วตรัสพระพุทธพจน์อย่างใดอย่างหนึ่ง”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ดูกรอานนที่ ภิกษุสงฆ์ยังจะหวังอะไรในเราเล่า ธรรมอันเราได้แสดงแล้ว กระทำมิให้มีในมโนอก กำมืออาจารย์ในธรรมทั้งหลายมิได้มีแก่ตถาคต ผู้ใดจะพึงคิดอย่างนี้ว่า เราจักบริหารภิกษุสงฆ์หรือว่าภิกษุสงฆ์จักเชิดชูเรา ดังนี้ ผู้นั้นจะพึงปรารถนาภิกษุสงฆ์แล้วกล่าวคำอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นแน่ ดูกรอานนที่ ตถาคตได้มีความริอย่างนี้ว่า เราจักบริหารภิกษุสงฆ์ หรือว่าภิกษุสงฆ์จักเชิดชูเรา ตถาคตจักปรารภภิกษุสงฆ์แล้ว กล่าวคำอย่างใดอย่างหนึ่งในคราวหนึ่ง ดูกรอานนที่ บัดนี้ เราแก่เฒ่าเป็นผู้ใหญ่ล่วงกาลผ่านวัยมาโดยลำดับแล้ว วัยของเราเป็นมาถึง ๘๐

^๑. ที. มหา. ๑๐/๙๓/๑๑๙

ปีแล้ว เกวียนเก้ายังจะใช้ไปได้ เพราะการซ่อมแซมด้วยไม้ไผ่ แม้ฉันทได้ ภายของตภาคก็ฉันทนั้น เหมือนกัน ยังเป็นไปได้อีกคล้ายกับเกวียนเกาที่ซ่อมแซมด้วยไม้ไผ่... พวกเขาจะมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง มิใช่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง คือจะมีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง มิใช่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่เถิด” ดังนี้

สิ่งที่พระพุทธเจ้าต้องการฝากไว้แก่พระอานนท์แจ่มชัดอยู่แล้ว พระองค์ตรัสสอนปลอบใจพระอานนท์ให้อาจหาญว่าเรื่องด้วยพระดำรัสว่า **ควรพึ่งตนด้วยการหนักอยู่ในธรรมที่พระองค์ได้สอนไปแล้ว ไม่ควรหวังพึ่งคนอื่นหรือสิ่งอื่น ณ ที่นั้น ปัญหาเรื่องอาตมันหรืออัตตา จึงเป็นเรื่องเลื่อนลอยไม่ตรงจุดประสงค์**

นอกเหนือจากนั้นพระพุทธเจ้าก็ยังได้ทรงประทานอธิบายถึงวิธีที่ตนจะเป็นที่พึ่งของตนเอง และวิธีที่จะทำธรรมะให้เป็นที่พึ่งได้ด้วยการเจริญสติปัฏฐาน ๔^๒ (The four satipatthanas) คือ :-

๑. กายานุปัสสนา	=	การพิจารณาเห็นกายในกาย
๒. เวทนานุปัสสนา	=	พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา
๓. จิตตานุปัสสนา	=	พิจารณาเห็นจิตในจิต
๔. ธัมมานุปัสสนา	=	พิจารณาเห็นธรรมในธรรม

อัตตาอยู่ไหน

หลักฐานอีกข้อหนึ่งที่ถูกร้างถึงบ่อยๆ โดยบุคคลที่ต้องการค้นหาอาตมันในคำสอนของพระพุทธเจ้า (เรื่องมีอยู่ว่า) ครั้งหนึ่งขณะที่พระพุทธเจ้ากำลังประทับนั่งสำราญพระอิริยาบถอยู่ได้ร่มไม้ ภัททวัคคีย์กุมาร ๓๐ คน พากันค้นหาหญิงแพศยาคนหนึ่ง ซึ่งขโมยของมีค่าของพวกตนไป ได้พบพระพุทธเจ้าจึงทูลถามถึงหญิงคนนั้น พระพุทธเจ้าก็ตรัสตามบ้างว่า^๑ **การแสวงหาหญิงกับ**

^๒. ดูบทว่าด้วยกัมมัฏฐาน

^๑. วิ.มหา ๔/๓๖/๔๔

การแสวงหาตนเอง อย่างไหนจะประเสริฐกว่ากัน? กุมารทั้ง ๓๐ คนนั้นต่างพากันตอบว่า การแสวงหาตนเอง ประเสริฐกว่า ครั้นแล้วพระองค์ก็ได้อธิบายธรรมะ ให้พวกเขาได้ฟัง จากหลักฐานที่ได้รับเกี่ยวกับหลักธรรมที่สอน ในด้านตำราปรากฏว่า ไม่มีเลยแม้แต่คำเดียวที่เกี่ยวข้องกับคำว่า “อาตมัน”

เกี่ยวกับเรื่องที่ว่าอาตมันมีอยู่หรือไม่ ปริพาชกชื่อ วัจฉโคตตะ^๒ ได้เคยทูลถามพระพุทธเจ้ามาแล้ว ดังเรื่องต่อไปนี้ :-

ปริพาชก. ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ อาตมันมีอยู่หรือ?

พระพุทธเจ้าประทับนั่งดูขณีย์ภาพ

ปริพาชก. ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ อาตมันไม่มีหรือ?

พระพุทธเจ้าประทับนั่งดูขณีย์ภาพดุจเดิม

ปริพาชกถูกหลีกไป ครั้นปริพาชกหลีกไปแล้ว ท่านอานนท์ได้เข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาคถึงสาเหตุที่พระองค์ไม่ยอมตอบปัญหาที่ปริพาชกถาม

พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า “อานนท์ เมื่อปริพาชกชื่อ วัจฉโคตตะถามว่าอัตตามีอยู่หรือ? ถ้าตถาคตตอบว่า “มี” อานนท์ เรื่องจะกลายเป็นว่าตถาคตเข้าข้างพวกที่กล่าวสัสสตวาทะ (วาทะว่าเที่ยง) อานนท์ เมื่อปริพาชกชื่อ วัจฉโคตตะ ถามว่า อัตตาไม่มีหรือ? ถ้าตถาคตตอบว่า “ไม่มี” เรื่องจะกลายเป็นว่าตถาคตเข้าข้างพวกที่กล่าวอุจเฉทวาทะ (วาทะว่าขาดสูญ) และอานนท์ เมื่อปริพาชกชื่อ วัจฉโคตตะ ถามว่า **อัตตา มีอยู่หรือ?** ถ้าตถาคตตอบว่า “มี” เรื่องจะกลายเป็นว่า **ธรรมทั้งหลาย (Dhammas)** เป็นอนัตตา อานนท์ เมื่อปริพาชกชื่อ วัจฉโคตตะ ถามว่า **อนัตตาไม่มีหรือ?** ถ้าตถาคตตอบว่า “ไม่มี” มันก็จะทำให้ปริพาชกนั้นผู้งมงายอยู่แล้วให้งมงายยิ่งขึ้นอีก เพราะเขาจะคิดว่า เมื่อก่อนนี้เรามีอาตมันอยู่ แต่เดี๋ยวนี้ เราไม่มีอาตมันเสียแล้ว”

^๒. ม.มู ๑๓/๒๔๔

วิธีปฏิบัติตนต่อคำถาม

ต่อไปนี้อาจจะได้ศึกษาถึงภูมิหลังและวิธีที่พระพุทธเจ้าทรงปฏิบัติต่อคำถามและผู้ถาม ซึ่งเมื่อพูดถึงปัญหานี้ก็ยังเป็นที่ถกเถียงกันอยู่

พระพุทธเจ้ามิใช่เครื่องคอมพิวเตอร์ที่จะคอยตอบคำถามใครก็ได้ที่ถามมา พระองค์ทรงเป็นศาสดาผู้สมบูรณ์ด้วยจรณะ (practical teacher) เปี่ยมล้นด้วยพระกรุณาธิคุณ (compassion) และพระปัญญาธิคุณ (wisdom) ตรัสตอบปัญหาใหม่เพื่ออวดความรู้ แต่เพื่อช่วยเหลือผู้ถามให้รู้แจ้ง พระองค์ตรัสกับประชาชนโดยทรงคำนึงถึงระดับแห่งสติปัญญาจิตอุปนิสัยและความสามารถของพวกเขาว่า จะสามารถเข้าใจปัญหาสำคัญๆ ได้หรือไม่

ในการปฏิบัติตนต่อคำถาม พระพุทธเจ้าทรงยึดหลัก ๔ หลัก^๑ คือ :-

๑. ตอบตามตรง (answered directly)
๒. ตอบโดยวิธีแยกแยะ (answered by way of analysing)
๓. ตอบแบบตั้งคำถามคำตอบ (answered by counter questions)
๔. ปัญหาบางเรื่องก็ทรงนิ่งเฉยเสีย (put aside)

การที่จะหลีกเลี่ยงไม่ตอบคำถามนั้นมีอยู่ด้วยกันหลายวิธี พระพุทธเจ้าได้ตรัสบอกปริพาชกชื่อวัจฉโคตตะ คนเดียวกันนี้ พร้อมทั้งได้ตรัสบอกมาลูงกยบุตรและคนอื่นๆ ว่า คนมักพูดกันว่า พระองค์ไม่ตอบไม่อธิบาย คำถามที่สำคัญที่พวกเขาถามอย่างเช่นที่ว่า จักรวาลเป็นอมตะหรือไม่ พระองค์ไม่สามารถจะยอมรับคำถามที่ว่า อาตมมันมีอยู่หรือไม่? เนื่องจากว่าพระองค์ได้โต้แย้งและอธิบายอยู่เสมอๆ พระองค์ไม่สามารถจะตรัสว่า “อิตตามีอยู่” เพราะขัดกันกับหลักของพระองค์ที่ว่า “ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา” พระองค์ไม่ทรงประสงค์จะตรัสเลยว่า “อิตตาไม่มี” เพราะจะทำให้ปริพาชกชื่อ วัจฉโคตตะซึ่งมุ่งงมงับปัญหานี้อยู่แล้วให้มุ่งงมงยิ่งขึ้นอีก เนื่องจากปริพาชกนั้นไม่อยู่ในสถานะที่จะเข้าใจหลักความคิดอันว่าด้วยอนัตตาได้ ฉะนั้นการหลีกเลี่ยงไม่ตอบคำถามนี้โดยวิธีดุชนียภาพ จึงเป็นวิธีที่ดีที่สุด

^๑. อ. จตุกก ๒๑/๔๒

ปัญหาที่นำไปสู่เป้าหมาย

เราต้องไม่ลืมว่า พระพุทธเจ้าได้รู้จักกับวัจจโคตตะนี้มานานแล้ว โอกาสนี้จึงไม่ใช่โอกาสแรกที่เขาได้มาเฝ้าพระพุทธเจ้า สมเด็จพระบรมครูผู้เปี่ยมล้นด้วยพระกรุณาได้ทรงประทานข้อคิดและหลักการพิจารณาจำนวนมากแก่นักแสวงหาผู้สับสน เรื่องที่บริพาชกนี้ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคและเข้าไปหาพระสาวกแล้วตั้งปัญหาแบบเดียวกันนี้อยู่ซ้ำซาก มีปรากฏอยู่ในตำราฉบับภาษาบาลีหลายเรื่อง ดังนั้นคุณสมบัติภาพของพระพุทธเจ้าจึงดูเหมือนจะให้ผลแก่บริพาชกนั้นดีกว่าการตอบหรือการอธิบายใดๆ

คนบางกลุ่ม ยังเข้าใจอัตตา (self) ว่าเป็นอย่างเดียวกับจิต (mind) หรือวิญญาณ (consciousness) แต่พระพุทธเจ้าก็ตรัสว่า การที่จะเข้าใจร่างกาย ว่าเป็นอัตตายังดีกว่าการที่จะเข้าใจจิต มโน หรือวิญญาณว่าเป็นอัตตา เพราะการเข้าใจแบบแรกดูจะดีกว่าการเข้าใจแบบหลัง เนื่องจากจิตมโนหรือวิญญาณ เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา และรวดเร็วกว่าร่างกาย

ความรู้สึกที่ว่า “เรามี” (I am) ย่อมก่อให้เกิดความคิดว่ามีตัวตนอันขัดกับหลักความจริง การเห็นสังขารมก็คือการได้รู้แจ้งพระนิพพาน และเรื่องนี้ก็ไม่ใช่ว่าจะง่ายนัก ในสังยุตตนิกาย^๑ ได้มีการสนทนากันถึงเรื่องนี้ระหว่างภิกษุชื่อเขมกะกับพระหมูหนึ่งต่อไปนี้ :-

ภิกษุเหล่านั้นได้ถามพระเขมกะว่า ท่านได้เห็นสิ่งอะไรในอุปาทานขันธ ๕ ว่าเป็นตนหรือมีในตนหรือไม่? พระเขมกะตอบว่า “ไม่เห็นเลย” ครั้นแล้ว ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นก็พูดว่า ถ้าอย่างนั้นท่านก็เป็นพระอรหันตชีณาสพ ฝ่ายพระเขมกะก็สารภาพว่า ท่านไม่ใช่พระอรหันตชีณาสพ ท่านมีความเข้าใจว่า เรามีในอุปาทานขันธ ๕ และได้พิจารณาเห็นว่านี่เป็นเรา ลำดับนั้น ท่านพระเขมกะได้อธิบายต่อไปว่า การที่ท่านกล่าวว่า “เรามี” นั่นคือไม่ได้กล่าว รูปว่า “เรามี” ทั้งไม่กล่าวว่า “เรามีนอกจากรูป” ไม่กล่าว เวทนา, สัญญา, สังขาร, วิญญาณว่า “เรามี” ทั้งไม่กล่าวว่า “เรามีนอกจากเวทนา, สัญญา, สังขาร, วิญญาณ” แต่เข้าใจว่า “เรามีในอุปาทานขันธ ๕” และไม่ได้พิจารณาว่า “นี่เป็นเรา”

^๑. ส. ข. ๑๗/๒๒๙/๑๕๘

ท่านพระเชมกะกล่าวว่ามันเป็นเหมือนกลืนดอกไม้ กล่าวคือจะว่าเป็นกลืนจากกลีบก็หาไม่ได้ จะว่าเป็นกลืนจากสีก็หาไม่ได้ จะว่าเป็นกลืนจากเกสรก็หาไม่ได้ แต่เป็นกลืนของดอกไม้

ท่านได้อธิบายต่อไปว่า แม้แต่ท่านที่บรรลุอริยธรรมขั้นแรกก็ยังคงมีความรู้สึกที่ว่า “เรามี” (I am) แต่ต่อมาเมื่อท่านบรรลุอริยธรรมขั้นสูงยิ่งขึ้นไป ความรู้สึกที่ว่า “เรามี” ก็หายไปหมดสิ้น เหมือนอย่างกลืนของน้ำต่างที่ติดอยู่กับเสื้อผ้าที่ซักเสร็จใหม่ ระยะเวลาหนึ่งก็จะหายไปเอง เมื่อเอาเก็บไว้ในหีบ

การได้เพียงขั้นนี้ นับว่ามีประโยชน์มาก ทุกรูปต่างรู้แจ้งเห็นจริงบรรลุพระอรหันต์ หลุดพ้นจากอภัสระทั้งปวง ขจัดความรู้สึกที่ว่า “เรามี” เสียได้

ความจริงที่ไม่อาจทำลาย

ตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า การยึดถือความคิดเห็นว่า “เราไม่มีอัตตา” เป็นเรื่องที่ผิด เช่นเดียวกับการยึดถือความคิดเห็นว่า “เรามีอัตตา” เพราะความเห็นทั้งสองนั้นมีลักษณะเหมือนไข่ตรวนคอยผูกมัด การยอมรับคำถามปัญหาเรื่องอนัตตาที่ถูกต้องนั้น มิได้อยู่ที่การยึดถือความคิดเห็นใดๆ แต่อยู่ที่การพยายามจะมองสิ่งทั้งหลายให้ตรงตามจุดมุ่งหมายเพื่อจะได้เห็นว่าสิ่งที่พวกเราเรียกว่า “เรา” หรือ “สัตว์” เป็นเพียงการรวมกันของขั้นที่ เป็นรูปกับขั้นที่เป็นนาม ด้วยการหมุนเวียนเปลี่ยนแปลงไปที่ละน้อย ภายในกฎแห่งเหตุผล และบรรดาสิ่งที่เกิดขึ้นทั้งหมด ไม่มีอะไรถาวรยั่งยืนไม่เปลี่ยนแปลง เป็นอมตะ

ต่อไปนี้เป็นคำถามที่เกิดขึ้นตามธรรมดา : หากไม่มีอัตตامنหรืออัตตาแล้ว ใครเล่าจะได้รับผลของกรรม? ไม่มีใครสามารถตอบคำถามนี้ได้ดีกว่าพระพุทธเจ้า เมื่อมีภิกษุรูปหนึ่งทูลถามปัญหานี้ พระพุทธองค์ก็ได้ตรัสตอบว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ตถาคตได้สอนให้พวกเธอค้นดูสภาวะทุกหนทุกแห่งในทุกๆ สิ่ง^๑

^๑. ส. ข. ๑๗/๑๙๒/๑๒๖.

คำสอนของพระพุทธเจ้าที่ว่าด้วยเรื่องความไม่มีตัวตน (The Buddha's teaching on Anatta) ไม่ควรที่ใครจะเข้าใจว่าเป็นคำสอนปฏิเสธหรือขาดสูญ พระนิพพานก็เช่นกัน เป็นสัจธรรม เป็นความจริง และเป็นความจริงที่ใครๆ ไม่สามารถจะปฏิเสธได้ ความหลงเชื่อในอัตตาที่เลื่อนลอยไม่มีอยู่นั้นต่างหากเป็นเรื่องน่าปฏิเสธหลักคำสอนที่ว่าด้วยอนัตตา ย่อมขับไล่เงามืดแห่งความเชื่อผิด ย่อมจุดแสงแห่งปัญญาให้รุ่งเรือง ใครๆ จะปฏิเสธไม่ได้เลย แม้ท่าน Asanga ก็ได้พูดไว้อย่างน่าฟังว่า “There is the fact of No-selfness” (ความจริงเรื่องอนัตตามีอยู่)

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อายุคนเรานี้สั้นนัก ชาติหน้ายังจะต้องไปเกิด กุศลควรสร้างไว้ พรหมจรรย์ควรประพฤติ ไม่มีใครเลยที่เกิดแล้วไม่ตาย ภิกษุทั้งหลาย คนใดมีอายุยืน คนนั้นจะอยู่ได้แต่ร้อยปี หรือจะเกินไปบ้างก็เล็กน้อย”

(ถ.ศ. ๑๕/๑๕๘)

บทที่ ๗
“กรรมฐาน”
หรือการฝึกฝนปลุกฝัง
ความเจริญงอกงามทางด้านจิตใจ

การปฏิบัติ

พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย มีความเจ็บป่วยอยู่ ๒ ประการ คือความเจ็บป่วยทางกายและความเจ็บป่วยทางใจ ดูเหมือนว่าประชาชนทั้งหลายสามารถพ้นจากการเจ็บป่วยทางกายได้เป็นเวลาหนึ่งปีบ้าง สองปีบ้าง เป็นร้อย ๆ ปี หรือมากกว่านั้นบ้าง แต่ว่าภิกษุทั้งหลาย ในโลกนี้ประชาชนที่พ้นจากความเจ็บป่วยทางใจได้แม้เพียงชั่วครู่ชั่วยามมีน้อยมาก นอกจากบุคคลที่พ้นจากกิเลสทั้งหลายเท่านั้น (เช่นพระอรหันต์)”^๑

คำสอนของพระพุทธองค์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องการปฏิบัติกรรมฐานมุ่งหมายเพื่อให้เกิดสุขภาพจิตและความสงบสุขที่สมบูรณ์นั่นเอง แต่เป็นที่น่าเสียดายที่ประชาชนทั้งที่เป็นพุทธศาสนิกและศาสนิกอื่นเข้าใจไม่ถูกต้องต่อพุทธธรรมที่ว่าด้วยเรื่อง “กรรมฐาน” ทันทันที่พูดถึงคำว่า “กรรมฐาน” คนก็คิดถึงการปลีกตัวออกจากภารกิจประจำวัน การไปนั่งอยู่ในท่าใดท่าหนึ่ง โดยเฉพาะ เหมือนกับรูปปั้นในถ้ำหรือในที่แคบๆ ในวัดในที่เปลี่ยวตัดขาดจากสังคม จากการสนุกรสนานเฮฮา หรือการนั่งเงียบเคลิบเคลิ้มด้วยความคิดนึกลึกลับมหัศจรรย์ กรรมฐานทางพระพุทธศาสนาที่แท้จริง มิใช่การหลบหลีกปลีกตัวแต่อย่างใดเลย คำสอนของพระพุทธองค์ในเรื่องนี้มีผู้เข้าใจ (ผิดมากหรือเข้าใจถูก) น้อยเหลือเกินจนทำให้การปฏิบัติกรรมฐานเสื่อมถอยลดน้อยลงกลับมาเป็นพิธีกรรมแต่ในรูปแบบเท่านั้น¹

^๑. อัง. จตุกก. ๒๑/๑๕๗/๑๙๑

¹. The Yogāvacara's Manual, edited by T.W. Rhys Davids London, 1896

การเจริญกรรมฐาน

ผู้คนจำนวนมากสนใจในการเจริญกรรมฐาน หรือโยคะ เพื่อที่จะบรรลุล้างทางจิต หรืออำนาจมหัศจรรย์คล้ายๆ ดวงตาที่สาม ซึ่งอย่างอื่นไม่ประสงค์จะได้ เคยมีแม่ชีชาวพุทธผู้หนึ่ง (นานมาแล้ว) ในอินเดียที่พยายามจะสร้างพลังอำนาจให้สามารถเห็นอะไรได้จากทางหู ในขณะที่แม่ชีผู้นี้ดำเนินการตามอำนาจของตาภายใน ความคิดชนิดนี้ไม่มีอะไรอื่นนอกจากความคิดวิปริตทางด้านจิตใจซึ่งเป็นเรื่องของความทะยานอยาก (ตัณหา) ในอำนาจมหัศจรรย์ทั้งสิ้น

คำว่า MEDITATION ที่แปลว่า **กรรมฐาน** นี้มีความหมายไม่ตรงกับคำว่า **ภาวนา** มาแต่เดิมเลยซึ่งคำว่า **ภาวนา** นั้นมีความหมายว่า การฝึกฝนปลูกฝังความเจริญงอกงาม หรือการพัฒนาทางจิตใจ เมื่อกล่าวให้ถูกต้องจริงๆ **การภาวนาทางพระพุทธศาสนา คือการฝึกฝนปลูกฝังความเจริญงอกงามทางจิตใจ** การภาวนา มีจุดมุ่งหมายเพื่อชำระจิตใจให้สะอาดบริสุทธิ์ปราศจากกิเลสเครื่องเศร้าหมองมารบกวน เช่น ราคะ โทสะ พยาบาท ความอาฆาต ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ (อุทธัจจะกุกกุกจะ) ความดั่งเลงสงสัย (วิจิกิจฉา) และเพื่อฝึกฝนปลูกฝังความเจริญงอกงามทางจิต เช่น ความหนักแน่นมั่นคง (สมาธิ) สติปัญญา ความเฉลียวฉลาด ความตั้งใจจริงแน่วแน่ พลังใจที่สุขุมรอบคอบ ความเชื่อมั่น ความสงบสุข ซึ่งนำไปสู่การรู้แจ้งแทงตลอดถึงสัจธรรมของธรรมชาติ วิสัยตามสภาพที่มันเป็นจริงอย่างแท้จริง ที่เป็นปรมาตถสัจจะ คือพระนิพพาน

ประเภทของกัมมฐาน

กรรมฐานทางพระพุทธศาสนามีอยู่ ๒ ประเภทคือ สมถกรรมฐานได้แก่อุบายฝึกฝนจิตให้เกิดความสงบ (สมถะหรือสมาธิ) เป็นการรวมกระแสจิตจนมีอารมณ์เดียวแน่วแน่จริงๆ (จิตเตกัคคตา หรือเอกัคคตาจิต สันสกฤต เป็นจิตโตกาครตา) ตั้งแต่รูปฌานเบื้องต้นจนถึงรูปฌานขั้นสูงสุด อันได้แก่ภาวะจิตที่ตัดขาดความรู้สึกหรือการรับรู้จากประสาทสัมผัสใดๆ ทั้งสิ้น หรือเรียกว่า เนวสัญญานาสัญญัตตนิมิต (ความสงบขั้นว่ามีสัญญาก็ไม่ใช้จะว่าไม่มีสัญญาก็ไม่เชิง) ซึ่งมีวิธีการฝึกฝนหลายประการดังที่มีปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ภาวะความสงบทางจิตที่กล่าวมานี้ทั้งหมด ตามที่พระพุทธองค์ทรงสอนไว้นั้นเป็นภาวะที่ยังมีการปรุงแต่ง ยังไม่สามารถรู้แจ้งเห็นจริงถึงสัจธรรมตามที่มันเป็นจริงอันได้แก่นิพพานเลย **วิธีการฝึกฝนแบบสมถกรรมฐานนี้มีมาก่อนการเสด็จอุบัติของพระพุทธเจ้าแล้วจึงมิใช่เป็นวิธีการของพระพุทธศาสนาแต่ผู้เดียว แต่ก็เป็นกรรมฐานอย่างหนึ่ง ที่มีเป็นหลักฐานอยู่ในพระพุทธศาสนา**

ฉะนั้น พระพุทธองค์จึงทรงปฏิบัติต่อไปจนพบแนวทางการปฏิบัติอีกอย่างหนึ่งเรียกว่า “วิปัสสนากรรมฐาน” (สันสกฤตเป็น วิปัสยาน หรือ วิทรรคนะ) คือปัญญาญาณรู้แจ้งในธรรมชาติวิสัยของสิ่งทั้งหลายตามสภาวะเป็นจริงซึ่งนำไปสู่การหลุดพ้นจากกิเลสโดยสิ้นเชิง และการแทงตลอด สัจธรรมคือพระนิพพานอย่างแท้จริง นี่แหละคือกรรมฐานการฝึกฝนปลูกฝังความเจริญงอกงามทางจิตใจของพระพุทธศาสนาที่แท้จริง เป็นวิธีการปฏิบัติที่ต้องประกอบด้วยคุณสมบัติ คือสติการระลึกได้ สัมปชัญญะ ปัญญาที่รอบรู้อย่างแจ่มแจ้งและอาตภาพิ คือความเพียรพยายามเอาใจใส่สืบเนื่องกันอย่างไม่ขาดสาย

เรื่องการปฏิบัตินี้ เป็นการยากที่จะชี้ข้อผิดข้อถูกอย่างละเอียดได้ ต่อการอธิบายในเนื้อที่ไม่กี่หน้านี้ แต่ก็พยายามที่จะอธิบายความหมายของกรรมฐานทางพระพุทธศาสนาที่ถูกต้องว่าเป็นการฝึกฝนปลูกฝังความเจริญงอกงาม หรือการพัฒนาทางด้านจิตใจโดยย่อๆ ในแนวทางที่ปฏิบัติได้จริงๆ

สติปัญญาสูตร

พระสูตรที่สำคัญที่สุดที่พระองค์ทรงสอนเรื่องวิปัสสนากรรมฐานนี้ ก็คือ สติปัญญาสูตร^๒ อันว่าด้วยการเจริญสติให้ยังเกิดมี (ที่สมณิกายและมัชฌิมิกาย) พระสูตรนี้เป็นที่รู้จักและนิยมอย่างแพร่หลายมาก มีการนำไปใช้กับพิธีกรรมและการท่องสวดสาธยาย ทั้งในกลุ่มของพระภิกษุสามเณรและพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ด้วยศรัทธาปราศหยาอย่างลึกซึ้ง บ่อยครั้งที่สุดที่พระภิกษุทั้งหลายนำพระสูตรนี้ไปสาธยายให้แก่คนป่วย เพื่อชำระใจให้สะอาดบริสุทธิ์ในบั้นปลายแห่งชีวิต

^๑. ม.ญ. ๑๒/๑๐๒/๗๒

^๒. ที. มหา. ๑๐/๒๗๓/๓๒๕,

ม. ญ. ๑๒/๑๓๑/๑๐๓.

แนวทางการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ดังที่พระพุทธองค์ทรงสอนไว้ในสติปัฏฐานสูตรนี้มีใช้เป็นการตัดขาดจากชีวิต การเป็นอยู่หรือหนีเอาตัวรอดแต่ผู้เดียว ตรงกันข้ามวิธีการเจริญกรรมฐานนี้ล้วนเกี่ยวเนื่องกับชีวิตของเราทั้งภาวหน้าที่ต่างๆ ประจำวัน ความทุกข์ ความสุข การพุดจาปราศรัย และความนึกคิดตริกตรองต่างๆ ตลอดจนอาชีพการงานที่มีระเบียบเรียบร้อยและต้องใช้สติปัญญาของเรา

พระสติปัฏฐานสูตรนี้ แบ่งวิธีการปฏิบัติออกเป็น ๔ หมวด คือประการแรกว่าด้วยวิธีเจริญสติที่เป็นไปในกาย (กายนุปัสสนา) ประการที่สอง คือ การเจริญสติในความรู้สึกทุกข์ หรือเฉยๆ ที่เรียกว่า เวทนา (เวทนานุปัสสนา) ประการที่สามเกี่ยวกับจิตโดยตรง (จิตตานุปัสสนา) และประการที่สี่ คือการเจริญสติให้มีในสภาวะธรรมต่างๆ ที่เกิดกับใจ เช่นความมัวงมเหงาความหงุดหงิดฟุ้งซ่านเป็นต้น (ธัมมานุปัสสนา) เรื่องนี้ควรที่จะเข้าใจอย่างชัดเจนว่าผู้ปฏิบัติกำลังเจริญกรรมฐานชนิดใด ซึ่งจะต้องมีการระลึกรู้ (สติ) และปัญญาที่ชัดเจน (สัมปชัญญะ) พร้อมด้วยความเพียรที่เอาใจใส่ตามกำหนดอย่างสืบเนื่องกันไป (อนุปัสสนา)

การเจริญอานาปานสติกรรมฐาน

ตัวอย่างกรรมฐานที่ปฏิบัติกันอยู่รู้จักกันดี และเป็นที่ยอมรับกันอย่างแพร่หลายที่สุดก็คือ การเจริญสติในการกำหนดลมหายใจเข้าออก (อานาปานสติ) อานาปานสติกรรมฐานนี้ ได้มีอธิบายไว้ในคัมภีร์ พระไตรปิฎกเกี่ยวกับวิธีการนั่งที่ถูกต้องแน่นอน และวิธีการปฏิบัติต่างๆ ที่ปรากฏในพระสูตรนั้นบุคคลสามารถปฏิบัติได้ทั้งในอิริยาบถนั่ง ยืน เดิน หรือนอน ตามที่สะดวก การฝึกฝนปลูกฝังสติที่เรียกว่าอานาปานสตินี้ เบื้องต้นบุคคลควรนั่งในอิริยาบถแบบชดสมาธิ ทำขวาทับเท้าซ้าย มือขวาทับมือซ้าย นั่งตัวตรง ดำรงสติให้มั่นคงกำกับอยู่กับตัวตลอดเวลา กับลมหายใจออกเข้าหรือเข้าออก แต่อิริยาบถนั่งชดสมาธินี้เป็นเรื่องลำบากแก่การปฏิบัติสำหรับประชาชนในประเทศต่างๆ โดยเฉพาะประชาชนในแถบยุโรป และอเมริกา ฉะนั้นผู้ที่ไม่สะดวกในการนั่งชดสมาธิ ก็อาจเปลี่ยนมาเป็นการนั่งบนเก้าอี้ตั้งตัวตรงดำรงสติให้มั่นคงตลอดเวลาเช่นกัน เป็นเรื่องจำเป็นมากที่ผู้ปฏิบัติต้องพยายามฝึกฝนนั่งตัวให้ตรง แต่ไม่เป็นการฝืนเกร็งตัวจนเกินไป วางมือขวาทับมือซ้ายบนตัก แบบพอดีมีความรู้สึกสบายตามปกติ และให้หลับตาทั้งสองหรือลืมตาเล็กน้อย จ้องมองดูที่ปลายจมูก ซึ่งอาจจะสะดวกและเหมาะแก่ผู้ปฏิบัติได้

ทุก ๆ คนหายใจเข้าออกตลอดวันคืนอยู่แล้ว แต่ไม่เคยมีสติควบคุมเพื่อให้มีสมาธิ
จิตในอาการหายใจเข้าออกเช่นนั้นเลย ตอนนี้อ่านผู้่านกำลังศึกษาปฏิบัติอยู่ ให้หายใจเข้า
ออกตามปกติธรรมดา อย่าเร่ง หรือบังคับการหายใจ เอาสติคุมใจให้เกาะจับอยู่ที่การหายใจเข้า
และการหายใจออกให้รู้ตลอดเวลาว่า หายใจเข้ารู้ หายใจออกรู้ หายใจออกยาว ก็รู้ว่าหายใจออก
ยาว หายใจเข้ายาว ก็รู้ว่าหายใจเข้ายาว ตามปกติธรรมดาของอาการที่ปรากฏ ข้อที่จะต้อง
ตระหนักให้มากก็คือมีสติและสัมปชัญญะ ระลึกรู้ตัวตลอดเวลาทั้งอาการต่างๆ ที่ปรากฏ จิตของผู้
ปฏิบัติก็จะมีแนวโน้มสงบนิ่งลงไปด้วยการรู้ตัวตลอดเวลา ถึงการเป็นไปและการเปลี่ยนแปลง
เป็นอย่างอื่น ระหว่างที่ปฏิบัติให้ปล่อยวางต่อสิ่งทั้งหลายภายนอกโดยสิ้นเชิง ให้พยายามปฏิบัติ
อย่างนี้เรื่อยๆ ไปครั้งละ ๕ นาทีบ้าง ๑๐ นาทีบ้าง

ในการปฏิบัติระยะแรกๆ นั้น ผู้ปฏิบัติจะรู้สึกลำบากในการควบคุมจิตให้เกาะอยู่กับการ
หายใจเข้า-ออก จะรู้สึกแปลกใจต่อการดิ้นรนกวัดแกว่งของจิตใจ ที่ชอบแส้ออกไปภายนอก
ร่างกาย เมื่อได้ยินเสียงภายนอก จิตใจจะไปเกาะที่เสียงทำให้กระวนกระวายไม่สงบได้ง่ายๆ
บางครั้งอาจทำให้รู้สึกท้อแท้ใจ และผิดหวัง แต่ถ้าพยายามปฏิบัติไปเรื่อยๆ อย่างน้อยวันละสอง
ครั้ง เข้าและเย็นเป็นเวลาครั้งละ ๕ นาทีบ้าง ๑๐ นาทีบ้าง ก็จะทำให้เพิ่มพูนสมาธิจิตไปเรื่อยๆ กับ
การเจริญอานาปานสติกรรมฐานนี้ เมื่อการปฏิบัติดำเนินไปได้เป็นเวลานานพอสมควร จะทำให้
เกิดความชำนาญมีผลทำให้เกิดความสงบใจ และพลังจิตที่สูงขึ้น (เช่น ฌาณ อภิญญา) สามารถ
ตัดใจไม่ได้รับรู้จากการสัมผัสในโลกภายนอกได้ จิตใจจะมีความเอิบอิ่ม (ปีติ) และความสุขสงบ
อย่างลึกซึ้ง หากผู้ปฏิบัติฝึกฝนเพิ่มพูนอยู่เสมอ จะเกิดความชำนาญคล่องแคล่วยิ่งขึ้น ครั้งแล้วครั้ง
เล่าและสามารถจะได้รับความสุขสงบดังกล่าวยิ่งขึ้นด้วย แต่ถ้การปฏิบัตินี้ปราศจากจาก
สติสัมปชัญญะและความตั้งใจที่แน่วแน่แล้วก็จะไม่สามารถทำให้เกิดสมาธิจิตได้เลย

การฝึกฝนปฏิบัติอานาปานสติกรรมฐานนี้เป็นวิธีการปฏิบัติที่ได้สะดวกและง่ายมาก ต่อ
การเพิ่มพูนสมาธิจิตให้สูงขึ้นเรื่อยๆ จนบรรลุถึงอัปนาสมาธิที่เรียกว่า ฌาณ (ฌยาน) ซึ่งเป็น
รากฐานของวิปัสสนาที่ทำให้เกิดปัญญาฌาณ เข้าใจ และแทงทะลุถึงสังขารแห่งธรรมชาติวิสัย
ตลอดบรรลุถึงมรรคผลนิพพาน

ปฏิบัติในทุกๆ อิริยาบถ

นอกจากนี้การปฏิบัติอานาปานสติกรรมฐานจะทำให้เกิดผลดี มีความสงบได้รวดเร็ว และมีผลดีต่อสุขภาพทางร่างกาย ผ่อนคลายความตึงเครียดหลับได้สบาย ได้กัมมผลดีทำให้การทำงานประจำวันมีประสิทธิภาพ ทำให้จิตใจสงบสุขและเยือกเย็น แม้ในบางครั้งเกิดความตื่นเต้นตกใจ ถ้าปฏิบัติอานาปานสติกรรมฐานนี้สักสองนาที่ จะรู้สึกตื้นตันที่หัวใจเจียบและสดชื่นเหมือนตื่นจากการพักผ่อนหลับนอนฉะนั้น

ข้อสำคัญที่สุดในเรื่องการเจริญกรรมฐานนี้ที่จะให้เกิดผลประโยชน์นั้นก็คือ การมีสติสัมปชัญญะระลึกทั่วอยู่ตลอดเวลากับการกระทำกิจการงานประจำวัน ไม่ว่าจะเป็งานส่วนตนหรือส่วนรวมทั้งทางกาย และทางวาจาในอิริยาบถใหญ่่น้อยทั้งหลาย เช่น เดิน ยืน นั่ง นอน เหยียดคู้ ก้าวหน้า ถอยหลัง เหลียวซ้าย แลขวา แต่งเนื้อ แต่งตัว พุดจาปราศรัย หรือนั่งเียบสงบหรือกำลังกิน กำลังดื่ม แม้แต่กำลังถ่ายอุจจาระและปัสสาวะ สรุปว่าในทุกๆ อิริยาบถที่ประกอบภารกิจหน้าที่ผู้ปฏิบัติต้องมีสติสัมปชัญญะ ระลึกทั่วอย่างแจ่มแจ้งชัดเจนตลอดเวลา ซึ่งก็หมายความว่า ผู้ปฏิบัติต้องมีสติสัมปชัญญะเป็นปัจจุบันในการกระทำที่เป็นปัจจุบันนั้นอยู่เสมอ ทั้งนี้ได้หมายความว่า ไม่ให้เกี่ยวข้องกับอดีต และอนาคตเลย แต่ให้ถือว่าอดีตและอนาคต เป็นเพียงส่วนสัมพันธ์กันที่มีปัจจุบันเป็นหลักโดยตรง

โดยทั่วไปคนเราไม่ค่อยควบคุมจิตใจให้อยู่กับการงานที่เป็นปัจจุบัน แต่กลับไปวุ่นวายกับอดีตหรืออนาคต บางทีในขณะที่ทำงานบางอย่างอยู่ที่นี่ กลับครุ่นคิดจินตนาการที่สับสนกังวลใจในเรื่องราวที่ผ่านมาแล้วในอดีต หรือฝันไปในเรื่องที่ยังมาไม่ถึงในอนาคต ดังนั้นคนเหล่านั้นจึงเป็นอยู่แบบไม่มีชีวิตชีวา เพราะไม่รู้ว่าตนกำลังทำอะไรอยู่อย่างไม่มีความสุข และไม่พึงพอใจกับการงานที่ตนกระทำอยู่ ทั้งไม่รู้ว่าตนกำลังทำอะไรอยู่ด้วย

บางครั้ง ท่านผู้อ่านคงเคยเห็นคนในภัตตาคารกำลังอ่านหนังสือพร้อมๆ กันไปกับการรับประทานอาหารเช้า ดูเป็นเรื่องราวธรรมดาสบายใจเหลือเกิน ทำให้เข้าใจว่าเขาเป็นคนมีงานยุ่งมากเหลือเกิน ไม่มีเวลาแม้แต่การรับประทานอาหารเช้า ทำให้รู้สึกประหลาดใจว่า เขาอ่านหนังสือหรือรับประทานอาหารเช้ากันแน่ บางท่านอาจพุดว่า เขาทำงานทั้งสองอย่างคืออ่านหนังสือ และรับประทานอาหารเช้าพร้อมๆ กันไป **ความจริงเขาไม่ได้ทำอะไรเลย** ทั้งไม่เพลิดเพลินในงานนั้นเลยเพียงฝันทำ ที่จิตใจมีแต่ความสับสนวุ่นวายไม่ได้รู้สึกชอบหรือสุขใจในงานที่ตนทำอยู่ขณะนั้นเลย

หญ้าสดในทะเลทราย

อย่างไรก็ตาม ทุกคนแม้จะพยายามหนีไปไหนก็ไม่สามารถหนีให้พ้นจากการเป็นอยู่ของตนเองได้ ไม่ว่าจะเป็นการอยู่ในเมืองหรือในป่าตราบเท่าที่ยังมีชีวิตอยู่ ทุกคนจะต้องประสบกับชีวิต การเป็นอยู่ของตนตลอดไป การเป็นอยู่ที่ถูกต้องอย่างแท้จริงเป็นการกระทำในปัจจุบัน มิใช่เป็น เรื่องในอดีตซึ่งดับและผ่านพ้นไปแล้ว ทั้งไม่ใช่ความเพ้อฝันในอนาคตที่ยังไม่เกิดขึ้น ผู้ที่มีชีวิตอยู่ โดยยึดหลักปัจจุบันธรรมเป็นสำคัญ เป็นชีวิตที่มีสาระประโยชน์และมีความสุขมากที่สุด

เมื่อมีผู้ทูลถามพระพุทธองค์ว่า ทำไมหนอพระสาวกของพระองค์ที่มีชีวิตอยู่แบบ ง่าย ๆ และเรียบง่ายด้วยการฉันอาหารเพียงวันละมื้อเดียวเท่านั้น ก็ยังดูสดชื่นแจ่มใส พระองค์ตรัสตอบว่า พระสาวกเหล่านั้นไม่กังวลในอดีตที่ผ่านไปแล้ว ทั้งไม่คำนึงถึง อนาคตที่ยังไม่เกิดขึ้น มีสติสัมปชัญญะและความเพียรพยายามบำเพ็ญหน้าที่การงานที่ เป็นปัจจุบัน จึงทำให้พระสาวกเหล่านั้นมีความสุขสดชื่นแจ่มใส คนพาลทั้งหลายที่มัวแต่เพ้อ ฝันในอนาคตและกังวลอยู่แต่ในอดีตที่ผ่านมาแล้ว ย่อมเศร้าโศกยิ่งขึ้นประดุจดั่งหญ้า เขียวขจีที่ถูกตัดทิ้งไว้กลางแดดจะนั้น^๑

ตัวกู ของกู (อหังการ มมังการ)

สติและสัมปชัญญะอันได้แก่การระลึกอย่างชัดเจนนี้ มิใช่เป็นการระลึกเพื่อยึด มั่นถือมั่นเป็นอุปาทานว่า ฉันทำสิ่งนี้ ฉันทำสิ่งนั้น เพราะในขณะที่มีอุปาทานยึดมั่นอย่างนั้น จะเป็นการยึดที่ผิดในตัวตน ไม่เป็นการมีสติปัญญาควบคุมในการงานแต่เป็นการหลงผิดใน ความคิดว่า เป็นตัวเราทำให้งานถูกทอดทิ้งให้เสียไปในขณะเดียวกันนั้นด้วย จึงควรปล่อยวาง ความยึดมั่นว่าตัวเราของเราโดยสิ้นเชิงในขณะทีประกอบกิจการงาน นักพูดที่หลงผิด เอา ความคิด

^๑. ส. ส. ๑๕/๒๒/๗

มาเป็นตัวตนว่า ฉันกำลังกล่าวปราศรัยกับผู้ฟังเช่นนี้คำพูดของเขาจะสับสนและกระแสบความคิดจะไม่ติดต่อกัน แต่ถ้าปล่อยว่างจากการมีอุปาทานในเรื่องที่พูดว่าไม่ใช่ตัวเราของเราแล้ว จะพูดได้ดี และชี้แจงเรื่องที่เขาพูดนั้นได้อย่างแจ่มแจ้งชัดเจนด้วย งานที่สำคัญ ๆ ทุกอย่าง เช่น จิตกรรม วรรณกรรม งานส่งเสริมทางสติปัญญา หรือทางด้านจิตใจ ล้วนเกิดขึ้นมาจากการเข้าถึง ส่วนลึกของงานนั้น ๆ ที่ปราศจากการมีอุปาทานยึดมั่นถือมั่นในตัวตนทั้งสิ้น

เรื่องสติและสัมปชัญญะ (ปัญญา) ที่ต้องใช้กับการประกอบกิจการงานของเราตามที่พระพุทธรองค์ทรงสอนไว้นี้เป็นการใช้กับชีวิตและกิจการงานที่เป็นปัจจุบัน (แนวทางการปฏิบัติสมาธิแบบเซ็นก็เช่นเดียวกันนี้) ดังนั้น การเจริญกรรมฐานจึงไม่ควรเจาะจงเอาแบบใดแบบหนึ่ง โดยเฉพาะ แต่จะต้องมีสติสัมปชัญญะ ระลึกรู้ตัวกับงานที่ตนทำนั้นอยู่ตลอดเวลา ไม่ต้องกำหนดเวลาปฏิบัติไว้โดยเฉพาะหรอก เพียงแต่ฝึกฝนปลูกฝังสติสัมปชัญญะให้กำกับอยู่ในกิจกรรมทุกอย่างประจำวันทั้งกลางคืนกลางวัน กรรมฐานทั้งสองอย่างที่ได้อธิบายมานี้เกี่ยวข้องกับ การปฏิบัติทางกาย

สำหรับการเจริญสติปัญญาที่เป็นส่วนเวทนา คือความรู้สึกสุขทุกข์ หรือไม่สุขไม่ทุกข์ (เวทนา นุปัสสนา) นั้น ขอให้พิจารณาตัวอย่างดังต่อไปนี้ เมื่อผู้ปฏิบัติเกิดความรู้สึกไม่สบาย หรือเศร้าโศก เสียใจ ภาวะของใจในขณะนั้น กำลังมีติดบอดมองอะไรไม่เห็น มีแต่อาการหนักสมองในบางครั้ง จะไม่ทราบเลยว่าทำไมจิตใจจึงวุ่นวายอย่างนั้น เบื้องต้นจึงควรทราบว่าย่ำไปทุกข์กังวลกับความเดือดร้อนเหล่านั้น แต่จงพยายามใช้สติปัญญาให้รู้ชัดเจนถึงความทุกข์ ความกังวลเหล่านั้นว่าเป็นอย่างไร มีสาเหตุจากอะไรให้พยายามพิจารณาให้ละเอียดอย่าเกิดปฏิกิริยาที่จะไม่รับรู้ ให้เหมือน นักวิทยาศาสตร์ที่ใช้สติปัญญาพิจารณาทดลองงานอย่างตั้งใจ ก็จะทำให้ละอุปาทานในเรื่องตัวตนว่า “ฉัน หรือของฉัน” เสียได้ แล้วจะเข้าใจถึงธรรมชาติของเวทนาที่เปลี่ยนแปลงด้วยการเกิดขึ้น แล้วดับไปว่าเป็นอย่างไร จิตใจจะปล่อยวางได้จริงๆ และมีอิสระอย่างเต็มที่ นี่เป็นวิธีเจริญ เวทนานุปัสสนาสติปัญญา

ส่วนการเจริญจิตตานุปัสสนานั้น ผู้ปฏิบัติต้องมีสติสัมปชัญญะรู้เท่าทันกับสภาวะของจิตว่า ขณะนั้นจิตรักหรือจิตเกลียด จิตถูกโทสะ พยาบาท ความริษยา ครอบงำหรือว่าจิตมีความรัก มีความเมตตาปราณี หรือว่าถูกโมหะครอบงำ ให้ชัดเจนตามสภาวะที่ถูกต้องเป็นจริงอยู่เสมอ เรา ต้องยอมรับว่าบ่อยครั้งที่เราไม่กล้า หรือเหนียมอายต่อการตรวจสอบจิตใจของตนเองจึงชอบแต่จะ

วิธีดับความโกรธ

ในที่นี้ไม่ได้มีความประสงค์ที่จะตัดสินให้ว่า อย่งไหนถูกอย่างไหนผิด หรือดีไม่ดี เป็นแต่ให้ รู้จักกำหนดเอาใจใส่ดูแลและใช้สติปัญญา ตรวจสอบแบบง่าย ๆ **ทุกคนไม่ใช่เป็นผู้พิพากษาแต่ขอให้เป็นนักวิทยาศาสตร์** คือ ใช้สติปัญญาพิจารณาเมื่อมีสติปัญญากำหนดควบคุมจิตใจอย่างรอบคอบจนรู้เท่าทันกับสภาวะธรรมชาติวิสัยของจิตใจอย่างแจ่มแจ้งแล้ว จิตใจจะมีพลังและสะอาดปราศจากความเกลียดความโกรธได้ ไม่มีอุปาทาน เป็นอิสระจากกิเลสทั้งหมด เกิดความสว่างเข้าใจเนื้อแท้ของทุกสิ่งตามที่เป็นจริง ขอยกตัวอย่างเช่นเวลากำลังโกรธจะถูกความขัดเคืองอาฆาตพยาบาท ความเกลียดชังครอบงำจิตใจ จะมีอาการตึงตังเอาจริงเอาจัง แต่ตรงข้าม **ผู้โกรธเองไม่รู้สึกรู้ตัวเลยว่ากำลังโกรธ** ขณะนั้นถ้ามีสติสัมปชัญญะระลึกตัวเท่าทันกับความโกรธ จะทำให้เกิดหิริโอตตัมปะ คือ ละอายและเห็นทุกขโทษของความโกรธ ความโกรธจะถูกทำให้ลดน้อยถอยลงทันทีจนหมดไปในที่สุด

จึงควรใช้สติปัญญาพิจารณาถึงธรรมชาติของความโกรธนี้ว่า เกิดขึ้นดับไปอย่างไร และควร จะตระหนักอยู่เป็นประจำว่า ไม่ใช่ “**ฉันโกรธ**” หรือ “**ความโกรธ เป็นฉัน หรือ ของฉัน**” ควรมีแต่ สติปัญญารู้เท่าทันถึงใจที่กำลังโกรธเท่านั้น โดยกำหนดรู้และพิจารณาให้ทันกับความโกรธนี้ทันที อันนี้เป็นวิธีการกำหนดให้มีสติปัญญาควบคุมจิตใจที่กำลังเกิดอกุศลกรรม

นอกจากนี้ก็มีวิธีการปฏิบัติกรรมฐานในขณะที่จิตกำลังเป็นกุศล เช่น เกิดสงบเยือกเย็น เกิด สติและปัญญา การศึกษาเล่าเรียนทุกอย่าง เช่น การอ่านหนังสือ การอภิปราย การสนทนา และการ บริโภคหรือกัณถวัณถือเป็นแนวทางของการเจริญกรรมฐานทั้งสิ้น เช่น การอ่านหนังสือ และคิดนึก ตรีภคตรองไปตามนั้นอย่างละเอียดถี่ถ้วน ล้วนเป็นวิธีการของการเจริญสมาธิ (กรรมฐาน) เราเคย

ทราบมาว่าการสนทนาธรรมระหว่างท่านเชมกะภิกษุกับภิกษุหลายรูปกลุ่มหนึ่งเป็นการเจริญกรรมฐานเพิ่มพูนสมาธิจิตไปด้วย จนนำไปสู่ผลคือ การบรรลุมรรคผลนิพพานไปในที่สุด

เครื่องสกัดกั้นทางใจ

ฉะนั้น ตามวิธีการเจริญกรรมฐานที่กล่าวมานี้ จึงควรทราบโดยละเอียดในเรื่องอกุศลธรรมที่เป็นอุปสรรคต่อสมาธิจิต ๕ ประการ ที่เรียกตามศัพท์ธรรมว่า นีวรณ (นิวรณะ) คือ

๑. ความใคร่พอใจในกามารมณ์ (กามฉันทะ)
๒. ความอาฆาตมุ้งมิ้ง เกิดโทสะเคืองแค้นหรือความโกรธ (พยาบาท)
๓. ความมัวงมัวเหงาหวนอน (ถีนมิทธะ)
๔. ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ (อุทัจจกุกุกุจจะ)
๕. ความลึกลับใจและสงสัย (วิจิกิฉา)

อกุศลธรรม คือนีวรณทั้ง ๕ ประการนี้ ถือว่าเป็นอุปสรรคต่อความเข้าใจที่ถูกต้องเห็นข้อเท็จจริง (สัมมาทิฐิ) และการฝึกฝนจิตใจให้เจริญไปได้ด้วยดี เมื่อถูกนิวรณครอบงำแล้วจะทำให้มีสติจิตใจไม่มีสติปัญญาว่า จะกำจัดนิวรณเหล่านี้ได้อย่างไร แล้วจะไม่เข้าใจเลยว่า ผิดหรือถูก ดีหรือเลวได้

องค์ปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้

ผู้ปฏิบัติจึงควรเจริญธรรมที่จะนำไปสู่การรู้แจ้งแทงตลอดด้วยเรียกว่าสัมโพชฌงค์ ๗ ประการ

๑. การระลึกตัวขึ้นมา (สติ) ได้แก่ระลึกรู้ตัวกำกับอยู่กับกิจการงานทุกอย่าง
๒. การพิจารณาและแยกแยะให้เห็นส่วนละเอียดต่างๆ ของทุกๆ เรื่องที่พระพุทธรองค์สอน (ธัมมวิจย) รวมทั้งเรื่องศีลโลกและศีลธรรม
๓. ความเพียรพยายามเอาใจใส่ (วิริยะ) ในการทำงานตั้งแต่เริ่มต้นจนสำเร็จ

๔. ความเอิบอิ่มสุขใจ (ปีติ) ไม่เหมือนความสุขทางวัตถุแบบเนื้อหนัง เป็นความสุขทางใจ

๕. ความสงบระงับ (ปีสัทธา) ของจิต และร่างกายผู้ปฏิบัติไม่ควรทำให้เครียดทั้งทางกาย และทางจิต

๖. ความสงบแน่วแน่ในอารมณ์เดียว (สมาธิ)

๗. การมีใจมั่นคงปล่อยวางในอารมณ์รักหรือชังได้ (อุเบกขา) ได้แก่ความมีจิตใจมั่นคง สามารถเผชิญหน้ากับความเดือดร้อนทั้งหลายได้ด้วยใจที่สงบเยือกเย็นและนิรโรคไม่รอบกวนหรือครอบงำ

ข้อสำคัญที่สุดในการเจริญธรรมเหล่านี้ก็คือ ความมุ่งมั่นตั้งใจและการเอาจริงเอาจังอย่างหนักแน่นมั่นคง องค์ธรรมอื่นๆ ทั้งทางกายและจิตใจอันอาศัยกันในการเจริญทำให้เกิดผลสืบเนื่องกันไปในตัว ได้แสดงไว้ในพระไตรปิฎกโดยละเอียดแล้ว

ผู้ปฏิบัติบางคนอาจเจริญกรรมฐานด้วยการพิจารณาเบญจขันธ์เพื่อให้เห็นด้วยปัญญาว่าเบญจขันธ์มีธรรมชาติที่แท้จริงเป็นอย่างไร อะไรที่ทำให้หลงผิดว่าเป็นตัวเราของเรา หรือจะพิจารณาอริยสัจทั้ง ๔ เป็นอารมณ์ก็ได้ ดังได้กล่าวมาแล้ว การใช้สติปัญญาพิจารณาเพื่อให้เห็นความจริงดังกล่าวนี้เป็นการเจริญวิปัสสนากรรมฐานวิธีที่สี่เรียกว่า ธรรมานุปัสสนา ซึ่งก็นำไปสู่การรู้แจ้งสัจธรรมที่แท้จริง

อารมณ์กรรมฐาน

นอกจากนี้ก็มีอารมณ์สำหรับสมถกรรมฐานที่แน่นอนอยู่ถึง ๔๐ อย่าง ในจำนวนกรรมฐานทั้ง ๔๐ อย่างนี้ใคร่ยกมากล่าวเฉพาะอารมณ์กรรมฐานที่เรียกว่า พรหมวิหาร ๔ ประการเท่านั้น คือ

๑. การแผ่เมตตาปราณีแก่สรรพสัตว์ทุกประเภท โดยไม่มีขอบเขตจำกัด (เมตตา) ไม่เหมือนกับความรักของมารดาที่มีแต่เฉพาะลูกเท่านั้น เพื่อให้สัตว์โลกอยู่เย็นเป็นสุข

๒. ความสงสาร (กรุณา) ประารถนาให้สัตว์โลกที่มีทุกข์ได้พ้นจากทุกข์

๓. การแสดงความชื่นชมยินดี (มุทิตา) กับผู้ที่ได้รับผลสำเร็จมีความสุข

๔. ความมีใจเป็นกลางที่เที่ยงธรรม ไม่หวั่นไหว (อุเบกขา) ในความเดือดร้อนที่ชิงชังและความสุขสบายที่ใครชอบทั้งสิ้น

บทที่ ๘

พระพุทธศาสนากับโลกปัจจุบัน

มีบางคนเชื่อว่า พระพุทธศาสนาเป็นระบบที่สูงส่งเกินไปจนบรูซและสตรีธรรมดา ไม่อาจปฏิบัติตามได้ ในชีวิตประจำวันของพวกเขา และมีความเชื่อว่าถ้าปรารถนาจะเป็น ชาวพุทธจริงๆ แล้ว จะต้องปลีกตนเองจากสังคมโลกเข้าไปอยู่ในวัด หรือสถานที่ที่สงบ

นี่เป็นความคิดที่ผิดอย่างน่าเสียดาย เนื่องจากขาดความเข้าใจต่อคำสอนของพระพุทธองค์ แท้ๆ ที่เดียว ประชาชนรีบมุ่งไปสู่การสรุปที่รวดเร็วและผิด อันเป็นผลจากการฟังและการอ่านแบบ ลวกๆ ของพวกเขาต่อข้อความบางอย่างเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาของนักเรียนบางคนผู้ไม่เข้าใจ ความจริงทุกแง่มุม แต่ให้ทัศนะเกี่ยวกับพุทธศาสนาเพียงบางแห่งอย่างมีอคติ คำสอนของ พระพุทธเจ้าไม่ได้มุ่งหมายเฉพาะในวัดเท่านั้น แต่เพื่อคฤหัสถ์ชนทั้งชายหญิงผู้มีชีวิตอยู่ตามบ้าน กับครอบครัวของพวกเขา อริยมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นแนวทางดำเนินชีวิตของชาวพุทธ มีความหมายสำหรับทุกคนไม่แตกต่างกันเลย

ธรรมะกับการครองเรือน

ส่วนใหญ่ของประชาชนในโลก ไม่อาจจะบวชเป็นพระ หรือปลีกตนเองไปอยู่ในถ้ำหรือป่าเขา ลำเนาไพร อย่างไรก็ดี หากพุทธศาสนาที่ประเสริฐและบริสุทธิ์จะเป็นเช่นนั้น (อย่างที่บางคนเข้าใจ) พุทธศาสนาก็เป็นสิ่งไร้ประโยชน์สำหรับมวลมนุษยชาติ ถ้าเขาไม่อาจจะปฏิบัติในชีวิตประจำวันในโลก นี้ได้ แต่ถ้าท่านเข้าใจหลักของพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง (ไม่ใช่เพียงตัวอักษร) ท่านสามารถจะ ประพฤติและปฏิบัติตามอย่างมั่นใจ ขณะที่ดำรงชีวิตอยู่อย่างคนธรรมดาตนเอง

อาจจะมีบางคนพบว่า เป็นง่ายกว่าและสะดวกกว่าที่จะปฏิบัติตามพุทธธรรม ถ้าเขา ดำรงชีวิตอยู่ในสถานที่อันห่างไกล ตัดขาดออกจากสังคมกับคนอื่น ๆ คนเหล่านี้อาจพบว่า การ ปลีกตนเองออกอย่างนั้น ทำให้ชีวิตทั้งด้านร่างกายและจิตใจที่อ่อนแอและตกต่ำ และจากผลนั้นเอง มัน อาจจะไม่นำมาซึ่งความเจริญงอกงามแห่งชีวิตทั้งทางจิตใจและสติปัญญา

การสละโลก (บรรพชา) อย่างแท้จริง ไม่ได้หมายความว่าหนีออกไปจากโลก ทางด้านร่างกาย (ภายนอก) พระสารีบุตรอัครสาวกของพระพุทธเจ้า กล่าวว่า คน ๆ หนึ่ง อาจจะอยู่ในป่า อุทิศตนเองต่อการปฏิบัติแบบนักบวช แต่ (จิตใจ) อาจเต็มไปด้วยความ ไม่บริสุทธิ์และอาสวะ อีกคนหนึ่ง อาจจะอยู่ในบ้านหรือในเมือง มิได้ปฏิบัติระเบียบวินัย แบบนักพรต แต่จิตใจของเขาอาจจะบริสุทธิ์และอิสระจากกิเลสอาสวะ ในบรรดาสองคนนี้ พระสารีบุตรกล่าวว่า ผู้ที่ดำรงชีวิตแบบบริสุทธิ์ในบ้านหรือในเมือง เป็นผู้วิเศษแน่นอน กว่า และยิ่งใหญ่กว่า ผู้ที่ดำรงชีวิตอยู่ในป่า^๑

ความเชื่อพื้นฐานที่ว่า การจะปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธองค์บุคคลจะต้องปลีกตัวเองจาก ชีวิตที่เป็นอยู่ เป็นความเชื่อที่ผิด ความเชื่อเช่นนั้น เป็นสิ่งที่ต่อต้านส่วนลึกต่อการปฏิบัติตามคำ สอนอย่างแท้จริง มีหลักฐานหลายแห่งในคัมภีร์ทางพุทธศาสนา (ที่แสดงว่า) บุรุษและสตรีที่ ดำรงชีวิตแบบธรรมดาในครอบครัวตามปกติ ผู้ปฏิบัติตามที่พระพุทธเจ้าทรงสอนได้อย่างประสบ ผลสำเร็จ และทำพระนิพพานให้แจ้งได้ วัจจโคตตะอะชีวก (ผู้ซึ่งที่เรากล่าวถึงในบทที่ว่าด้วยเรื่อง อนัตตา) ครั้งหนึ่งถามพระพุทธเจ้าอย่างตรงๆว่า **มีบุรุษสตรีที่อยู่ครองเรือน ซึ่งปฏิบัติตามคำ สอนของพระพุทธองค์อย่างประสบผลสำเร็จ และบรรลุถึงมรรคผลมีหรือไม่** พระพุทธองค์ ทรงเน้นอย่างชัดเจนว่า ไม่ใช่เพียงหนึ่งคนหรือสองคน ไม่ใช่เพียงร้อยคน สองร้อยคน หรือห้าร้อย คน แต่มากต่อมาก **ที่บุรุษและสตรีที่ครองเรือนอยู่ ปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์อย่างมี ผลและบรรลุถึงสภาพทางจิตอันสูงส่ง^๒**

เหมาะที่เดียวสำหรับประชาชนธรรมดา ที่จะดำรงชีวิตอันหลีกเลี่ยงในสถานที่อันสงัดจาก เสี่ยงอีกที่กึ่งและรบกวน แต่มันเป็นสิ่งที่ที่ค่าควรแก่การยกย่องและเชิดชูกว่า ที่จะปฏิบัติตามคำสอน ของพระพุทธเจ้า ขณะที่ดำรงชีวิตอยู่ในระหว่างเพื่อนมนุษย์ ด้วยความช่วยเหลือเขา ทำตนเป็นผู้ บริการพวกเขา บางทีมันอาจจะเป็นประโยชน์ในบางกรณีสำหรับบุคคลที่จะมีชีวิตแบบหลีกเลี่ยงสัก ระยะเวลาหนึ่งเพื่อที่จะพิสูจน์จิตใจและนิสัยของเขา ในฐานะเป็นการฝึกตามศีล สมาธิ และปัญญา ขึ้น พื้นฐาน เพื่อที่จะมีความแข็งแกร่งพอที่จะออกมาสู่สังคมในภายหลัง และช่วยเหลือคนอื่นๆ แต่ถ้า บุคคลดำรงชีวิตของเขาทั้งหมดอยู่ในความโดดเดี่ยว คิดถึงเฉพาะความสุขและทางรอดของตัวเอง

^๑. ม.ญ. ๑๒/๕๓-๗๒/๔๒

^๒. ม.ม. ๑๓/๒๕๖/

บัดนี้อาจมีบางคนถามว่า ถ้าคนธรรมดาอาจปฏิบัติตามพุทธศาสนาในขณะที่ยังมีชีวิต อยู่ในบ้านในเรือน แล้วทำไมจะต้องมี พระสงฆ์ หรือหมู่แห่งพระภิกษุ ซึ่งตั้งขึ้นโดยพระ พุทธองค์ด้วยละ? พระสงฆ์เอื้ออำนวยโอกาสสำหรับผู้ที่ปรารถนาที่จะอุทิศชีวิตของตน ไม่ เพียงแต่เจริญสมาธิและปัญญาของตนเองเท่านั้น แต่เพื่อรับใช้คนอื่นด้วย ผู้ที่ครองเรือนไม่ สามารถจะมุ่งอุทิศชีวิตทั้งหมดของตนเพื่อรับใช้ผู้อื่น เหมือนพระสงฆ์ซึ่งไม่มีครอบครัวที่จะต้อง รับผิดชอบ หรือความผูกพันแบบโลกๆ อื่นๆ จึงอยู่ในฐานะที่จะอุทิศชีวิตทั้งหมดของเขา “เพื่อ เกื้อกูลและความสุขของพหุชน” ดังที่พระพุทธองค์ทรงแนะนำไว้ นี่เป็นเครื่องชี้เหตุผลในแนว ประวัติศาสตร์ที่ว่า วัดทางพุทธศาสนาไม่ใช่เป็นเพียงศูนย์กลางทางจิตใจเท่านั้นแต่เป็นศูนย์กลาง แห่งการศึกษาและวัฒนธรรมด้วย

สายสัมพันธ์ของสังคัม

สิงคาลสูตร (สูตรที่ ๓๑ แห่งทีฆนิกาย)^๑ แสดงการยกย่องอย่างมากถึงชีวิตฆราวาส ครอบครัวยุคของเขาและความสัมพันธ์ทางสังคัม ซึ่งแสดงไว้โดยพระพุทธองค์

มาณพหุมนามว่าสิงคาล เคยไหว้ทิศหลักทั้ง ๖ เพื่อสวรรค์ กล่าวคือ ทิศตะวันออก ทิศใต้ ทิศตะวันตก ทิศเหนือ ทิศเบื้องล่าง และทิศเบื้องบน ในการปฏิบัติตาและรักษาคำสั่งสุดท้าย ซึ่ง พ่อของเขาขณะจะตายได้สั่งไว้ พระพุทธองค์ได้บอกชายหนุ่มว่า ในอริยวินัยแห่งคำสอนของ พระองค์ทิศ ๖ มีความหมายแตกต่างออกไป ตามอริยวินัยของพระพุทธองค์ ทิศ ๖ คือ

ทิศตะวันออก	ได้แก่	มารดาบิดา
ทิศใต้	ได้แก่	ครูอาจารย์
ทิศตะวันตก	ได้แก่	ภรรยาและลูกๆ

^๑ ที.ปา. ๑๑/๑๗๒-๒๐๖/๑๙๔-๒๐๗

ทิศเหนือ	ได้แก่	มิตร, ญาติ เพื่อนบ้าน
ทิศเบื้องล่าง	ได้แก่	คนรับใช้, คนงาน และลูกจ้าง
ทิศเบื้องบน	ได้แก่	นักบวช

“บุคคลควรนอบน้อมทิศทั้ง ๖ นี้” พระพุทธองค์ตรัสคำว่า **นอบน้อม** (นมสเสยฺย) ในที่นี้ เป็นคำที่มีความหมายมาก เพราะว่าบุคคลนอบน้อมต่อบางสิ่ง ที่ควรแก่การเคารพ นับถือ และบูชา กลุ่มคนทั้งทางครอบครัวและทางสังคมทั้ง ๖ กลุ่ม ที่กล่าวถึงข้างบนนี้ ถูกนำมากล่าวถึงในพระพุทธศาสนา ในฐานะเป็นสิ่งที่พึงเคารพ นับถือ และนอบน้อม แต่บุคคลจะนอบน้อมทิศ ๖ นั้นอย่างไร? พระพุทธเจ้าตรัสว่า **“บุคคลสามารถจะนอบน้อมทิศทั้ง ๖ ได้ด้วยการปฏิบัติหน้าที่ของตนต่อทิศเหล่านั้นเท่านั้น”** หน้าที่เหล่านี้ พระพุทธองค์ทรงอธิบายแก่มาณพสังคาล ไว้ในพระสูตรของพระองค์

ประการแรก พ่อแม่เป็นผู้ที่บุตรธิดาจะพึงเคารพ พระพุทธองค์ตรัสว่า “มารดาบิดา ท่านเรียกว่า เป็นพรหม” คำว่า **พรหม** แสดงถึงอาการเคารพอย่างสูงและมากที่สุดในความคิดของชาวอินเดีย และในคำนี้พระองค์รวมพ่อแม่เข้าใจด้วย ดังนั้น ในครอบครัวผู้ดีชาวพุทธในยุคปัจจุบัน เด็กๆจะไหว้พ่อแม่ของเขาทุกๆวันทั้งตอนเช้าและตอนเย็น ดังที่กล่าวไว้ ลูกๆจะต้องปฏิบัติหน้าที่ประจำต่อพ่อแม่ของเขา ตามหลักอริยวินัย คือ

- เลี้ยงดูพ่อแม่ในเวลาท่านแก่เฒ่า
- ช่วยทำกิจของท่าน ในนามของท่าน
- พึงรักษาเกียรติยศของวงศ์สกุล และสืบต่อประเพณีประจำตระกูล
- พึงป้องกันรักษาทรัพย์สมบัติที่ท่านหามาได้
- เมื่อท่านล่วงลับไป ก็ทำบุญอุทิศไปให้

ในทางกลับกัน พ่อแม่ มีความรับผิดชอบต่อลูกๆดังนี้

- พึงกันลูกออกจากทางชั่ว
- พึงให้ลูกตั้งอยู่ในความดี และการทำงานที่เหมาะสม
- ให้การศึกษาที่ดีแก่เขา
- ควรให้เขาแต่งงานกับตระกูลที่ดี

- ความมอบทรัพย์สินสมบัติให้ในเวลาที่เหมาะสม

ประการที่สอง ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ ศิษย์ควรเคารพและเชื่อฟังครู ควรรับใช้เมื่อท่านต้องการใช้ ควรศึกษาวิชาการด้วยความเคารพ และในทางกลับกัน ครูควรฝึกฝนศิษย์ของตนอย่างเหมาะสม สอนวิชาการให้อย่างดี แนะนำศิษย์ให้รู้จักเพื่อนของตน พยายามที่จะปกป้องศิษย์ให้ปลอดภัย หรือให้มีงานทำ เมื่อเขาสำเร็จการศึกษาแล้ว

ประการที่สาม ความสัมพันธ์ระหว่างสามีกับภรรยา ความรักระหว่างสามีกับภรรยา ได้รับการพิจารณาว่าเป็นของสูงหรือควรเคารพ ความรักนี้เรียกว่า **สทาร์พรหมจริยะ** “ชีวิตครอบครัวที่ควรเคารพ” ในที่นี้ควรจะสังเกตถึงความสำคัญของคำว่า **พรหม** ไว้ด้วย (ในฐานะที่) ความสัมพันธ์นี้ ควรจะให้ความเคารพอย่างสูงสุด ภรรยาและสามีควรจะซื่อสัตย์ นับถือและรักดีต่อกันและกัน และแต่ละฝ่ายมีหน้าที่หลักต่อกันและกันดังนี้ สามีควรยกย่องภรรยาเสมอและไม่ดูหมิ่นเธอ, ควรรักและซื่อสัตย์ต่อภรรยา, ควรทำให้ฐานะปลอดภัยและสุขสบาย, ควรทำให้เธอพอใจด้วยการมอบของขวัญคือเสื้อผ้า (เป็นความจริงที่ว่า พระพุทธองค์ไม่ลืมที่จะกล่าวถึง การมอบของขวัญที่สามีควรทำแก่ภรรยาของตน เพื่อแสดงถึงความเข้าใจกัน และความเห็นใจกัน อันเป็นความรู้สึกของมนุษย์ที่จะพึงสนองตอบต่ออารมณ์ของมนุษย์ด้วยกัน) ในทำนองกลับกัน ภรรยาควรจัดดูแลงานบ้านให้ดี, ควรต้อนรับแขกผู้มาเยี่ยม เพื่อนๆ ญาติและลูกจ้าง, ภรรยาควรรักและซื่อสัตย์ต่อสามี, ควรป้องกันเกียรติของสามี, (และ) ต้องเป็นคนฉลาด กระจับกระจางในกิจการทั้งปวง

ประการที่สี่ ความสัมพันธ์ระหว่างมิตร, ญาติ, และเพื่อนบ้าน เพื่อนควรจะทำให้เพื่อสบายใจและเสียสละเพื่อเพื่อน, เพื่อควรจะพูดแต่คำที่ไพเราะและสมานไมตรี, ควรทำงานเพื่อสงเคราะห์กันและกัน, ควรวางตนเสมอต้นเสมอปลายต่อกัน, ไม่ควรทะเลาะวิวาทกันเอง, ควรช่วยเหลือเมื่อเพื่อนต้องการความช่วยเหลือ ไม่ควรละทิ้งเพื่อนขณะเมื่อเพื่อนมีความยุ่งยาก

ประการที่ห้า ความสัมพันธ์ระหว่างคนใช้กับเจ้านาย เจ้านายหรือนายจ้างมีหน้าที่ทั่วไปต่อคนใช้หรือลูกจ้างของเขา กล่าวคือ

- ควรมอบหมายงานตามกำลังและความสามารถ
- ควรจ่ายค่าแรงใช้เหมาะกับงานที่ทำ
- ควรรักษาเมื่อเวลาเจ็บป่วย
- ควรให้สิ่งของหรือโบนัส ตามโอกาสอันควร

คนใช้หรือลูกจ้าง ในการสนองตอบ ควร

- ขยันและไม่เกียจคร้านในการทำงาน
- เคารพและซื่อสัตย์ต่อนายจ้าง
- ไม่ควรขี้โกงเจ้านาย
- ควรจะเป็นผู้เอาจริงเอาจังต่องานในหน้าที่ของตน

ประการที่หก ความสัมพันธ์ระหว่างนักบวช (ตามคัมภีร์ที่ได้แก่สมณะและพราหมณ์) กับ **คฤหัสถ์** ประชาชนควรจะอุปถัมภ์นักบวชด้วยปัจจัย ๔ ด้วยจิตอันประกอบด้วยเมตตาและความเลื่อมใส นักบวช (เมื่อได้รับการบารุงแล้ว) ควรสั่งสอนวิชาและความรู้ต่อคฤหัสถ์ด้วยจิตเมตตา และแนะนำคฤหัสถ์สู่ทางดีหนีจากความชั่ว

เราจะเห็นแล้วว่า ชีวิตคฤหัสถ์พร้อมทั้งครอบครัว และความสัมพันธ์ทางสังคม ได้รวมอยู่ใน “อริยวินัย” และอยู่ในกรอบแห่งทางชีวิตของชาวพุทธ ดังที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้

ดังนั้นในสังยุตตนิกาย^๑ ซึ่งเป็นนิกายหนึ่งในคัมภีร์บาลีที่เก่าแก่ที่สุด ท้าวสักกะจอมราชา แห่งเทพทั้งหลาย ได้ประกาศว่า พระองค์เคารพไม่เฉพาะพระภิกษุ ผู้ประพฤติพรหมจรรย์เท่านั้น แต่เคารพอุบาสก อุบาสิกา ผู้ประกอบกรรมดี เป็นผู้มีความดี และเลี้ยงครอบครัวโดยชอบด้วย

มนุษยธรรมของชาวพุทธ

ถ้าปรารถนาจะเป็นชาวพุทธ ไม่ต้องประกอบพิธีเบื้องต้น (หรือแบบติสรม์) แต่บวชเป็นภิกษุ ซึ่งเป็นสมาชิกของภิกษุสงฆ์ ผู้บวชต้องบำเพ็ญตนตามขบวนการอันยาวตามแบบการฝึกฝนทางระเบียบวินัย และการศึกษา) ถ้าบุคคลใดเข้าใจคำสอนของพระพุทธเจ้าชัด และถ้าเชื่อมั่นว่า คำสอนของพระองค์เป็นทางอันถูกต้อง หลังพยายามที่จะประพฤติตาม เมื่อนั้นบุคคลนั้นเป็นชาวพุทธคนหนึ่ง

^๑. ส.ส. ๑๕/๙๓๐/๓๔๔.

แต่ตามประเพณีที่สืบทอดกันมาอย่างไม่ขาดสายในประเทศที่นับถือพุทธศาสนา บุคคลที่จะถือว่าเป็นชาวพุทธ เมื่อเขาถึงพระพุทธรูป พระธรรมและพระสงฆ์ ซึ่งเรียกกันทั่วไปว่า “รัตนตรัย” เป็นที่ฟังและสมาทานศีล ๕ อันเป็นศีลธรรมขั้นต้น ของชาวพุทธที่เป็นฆราวาส คือ

๑. เว้นจากการฆ่าสัตว์
๒. เว้นจากการลักทรัพย์
๓. เว้นจากการประพฤตินิโคตติในกาม
๔. เว้นจากการพูดเท็จ
๕. เว้นจากการดื่มน้ำเมา

คำสมาทานมีกล่าวไว้ในบาลีเดิม ในพิธีทางศาสนา ชาวพุทธจะพร้อมกันกล่าวถึงสรวงและสมาทานศีล ๕ โดยการนำของพระภิกษุ

สังคัมและเศรษฐกิจของชาวพุทธ

ไม่มีการบูชาภายนอกหรือการฉลองซึ่งชาวพุทธต้องจัดทำ พุทธศาสนาคือทางดำเนินชีวิต และสิ่งที่เป็นแก่นคือการประพฤติตามมรรค ๘ อันประเสริฐ จริงอยู่มีประเพณีที่ง่าย ๆ และสวยงาม ในวันสำคัญทางศาสนาในประเทศพุทธศาสนาทั้งหมด มีการบูชาต่อองค์พระปฏิมา สถูป หรือ ทาคือบา และต้นโพธิ์ในวัด ซึ่งชาวพุทธบูชาโปรยดอกไม้ จุดประทีปและธูป (แต่) นี้ไม่ควรจะไปเปรียบเทียบกับผู้สวดมนต์อ่อนน้อมของศาสนาประเภทเทวนิยม มันเป็นเพียงแนวทางการถวายเป็นความเคารพด้วยความรำลึกพระบรมศาสดา ผู้ทรงได้แสดงหนทางไว้ ข้อสังเกตเกี่ยวกับประเพณีเหล่านี้ แม้จะไม่ใช่แก่นของศาสนา แต่ก็มีคุณค่า ในการทำให้จิตใจเบิกบานกับความนึกคิดทางศาสนาและเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับบุคคล ผู้ที่มีความก้าวหน้าทางสติปัญญาและจิตใจน้อย และช่วยให้เขาดำเนินไปตามมรรคที่ละน้อยๆ พสกที่คิดว่า พุทธศาสนาสนใจเฉพาะความคิดที่ลุ่มลึก หลักศีลธรรมจรรยาที่สูง ความคิดทางปรัชญาและความคิดที่ว่า พุทธศาสนาไม่เข้าใจสภาพทางสังคมและเศรษฐกิจของประชาชนเป็นความคิดที่ผิด พระพุทธเจ้าทรงสนพระทัยความสุขของมนุษย์สำหรับพระองค์ ความสุขจะมีไม่ได้โดยปราศจากการดำเนินชีวิตที่สะอาดบริสุทธิ์ อันมีฐานอยู่บน

พระพุทธศาสนาไม่ถือว่าความสุขสบายทางวัตถุมีจุดจบในตัวเองเป็นเพียงมรรคที่นำไปสู่ผล (ความสุข) ที่สูงกว่าและประเสริฐกว่า แต่เป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้ คือ จำเป็นในการที่จะเก็บเกี่ยวกับจุดหมายที่สูงกว่าเพื่อความสุขของมนุษย์ ดังนั้น พุทธศาสนาตระหนักถึงความต้องการปัจจัยวัตถุขั้นมูลฐานตามธรรมชาติ อันเอื้ออำนวยต่อความก้าวหน้าทางจิต แม้กระทั่งพระภิกษุ ก็ปฏิบัติทางสมาธิในสถานที่อันวิเวก^๑

พระพุทธเจ้าไม่ทรงดำเนินชีวิตนอกสิ่งแวดล้อมทั้งด้านสังคมและเศรษฐกิจ แต่พระองค์ทรงพิจารณาสิ่งแวดล้อมทั้งหมดทั้งในแง่สังคม เศรษฐกิจ และการเมือง คำสอนของพระองค์เกี่ยวกับปัญหาทางจริยธรรม ทางจิตและปัญหาทางปรัชญา เป็นที่รู้จักกันดีอย่างแพร่หลาย แต่มีน้อยคนที่จะรู้ โดยเฉพาะในประเทศตะวันตก เกี่ยวกับคำสอนของพระองค์เกี่ยวกับเรื่องทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง ถึงกระนั้นก็มีพระสูตรหลายแห่งเกี่ยวกับเรื่องเหล่านี้ กระจัดกระจายกันอยู่ในคัมภีร์พุทธศาสนาดั้งเดิม เราเอามาด้วยกันสัก ๒-๓ ตัวอย่าง จักกวัตตีสีหนาทสูตร แห่งที่ฉนิทาย^๒ (เลขที่ ๒๖ กล่าวอย่างชัดว่า **ความยากจน เป็นเหตุแห่งการทุจริต และอาชญากรรม** เช่น โจรกรรม, การพูดปด, การเบียดเบียนผู้อื่น, ความโกรธ, ความโหดร้าย, เป็นต้น พระราชาในอดีต เหมือนกับรัฐบาลในปัจจุบันคือพยายามที่จะลดอาชญากรรม ด้วยการลงโทษ ในกฎทัณฑ์สูตร^๓ นิกายเดียวกันชี้ให้เห็นว่าวิธีนี้เป็นสิ่งที่ไร้ผลอย่างไร? พระสูตรนี้บอกว่า วิธีการนี้ไม่สามารถจะสัมฤทธิ์ผลได้ พระพุทธองค์กลับให้ข้อสังเกตว่า **การที่จะถอนรากเง้าของอาชญากรรม เรื่องเศรษฐกิจของประชาชนควรจะต้องปรับปรุงก่อน** พี่พันท์ และเครื่องอำนวยความสะดวกอื่นๆ ในการเกษตรกรรม ควรจะได้จัดหามาอบให้แก่ชาวนาและชาวไร่ สำหรับพ่อค้าและผู้ดำเนินการธุรกิจ ด้านพาณิชย์กรรมควรจะได้เกื้อหนุนด้านทุนทรัพย์ค่าแรงงานที่เหมาะสม ควรจะได้มอบให้แก่คนที่ใช้แรงงาน (กรรมกร) เมื่อประชาชนได้รับความอุปถัมภ์อย่างนี้ด้วยสิ่งอำนวยความสะดวก เพื่อได้รับรายได้ที่พอเพียง พวกเขาจะพากันพอใจไม่มีความกลัว หรือไม่สร้างปัญหา และต่อจากนั้น ประเทศชาติก็จะมีสันติสุขและปราศจากใจผู้ร้าย

^๑. คูรรคกถาภคณินิกายปัจจุสมุทนี

^๒. -ท ป. ๑๑/๓๓/๖๒

^๓. ที. สี. ๑๐/๒๐๖/๑๗๑

ด้วยเหตุนี้เอง พระพุทธองค์จึงทรงบอกถึงความสำคัญในการพัฒนาสภาพความเป็นอยู่ของ เขาด้านเศรษฐกิจให้ดีขึ้น นี้ไม่ได้หมายความว่า พระองค์เห็นด้วยกับการกักตุนทรัพย์ไว้ด้วยตัณหา และความยึดถือ ซึ่งขัดกับหลักคำสอนพื้นฐานของพระองค์ หรือไม่ได้หมายความว่า พระองค์เห็น ด้วยกับการดำเนินชีวิตทุกแบบ มีการค้าหลายชนิด เช่น การผลิตและการค้าอาวุธ เป็นต้น ซึ่ง พระองค์ทรงตำหนิว่า เป็นมิจฉาชีวะ (การดำเนินชีวิตในทางที่ผิด) ดังที่กล่าวมาแล้ว

หัวใจเศรษฐกิจ

ครั้งหนึ่ง บุรุษนามว่า ทิมชานู^๑ ได้เข้าเฝ้าพระองค์ และทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้า พระองค์เป็นชาวบ้านธรรมดา ดำเนินชีวิตเลี้ยงครอบครัวท่ามกลางบุตรและภรรยา ขอพระผู้มีพระ ภาคว่าได้ทรงตรัสบอกธรรมสักอย่างหนึ่ง ซึ่งจะช่วยให้ข้าพระองค์มีความสุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้า”

พระพุทธองค์ได้ตรัสกับเขาว่า “มีธรรมอยู่ ๘ ประการ อันช่วยให้เกิดความสุขแก่มนุษย์ใน โลกนี้ กล่าวคือ

ประการที่หนึ่ง จะต้องเป็นคนขยัน, บากบั่นพยายาม ไม่ยอมย่อท้อในอาชีพที่ตนทำอยู่ และรู้งานเป็นอย่างดี (อุฏฐานสัมปทา)

ประการที่สอง จะต้องรู้จักรักษารายได้ที่ตนหามาได้ในทางที่สุจริตและด้วยหยาดเหงื่อ แร่งงานของตนเอง (อารักสัมปทา) (นี้มุ่งถึงการ ป้องกันทรัพย์จากโจรกรรม ฯลฯ ความคิดเหล่านี้ ควรจะได้รับการพิจารณาในฐานะที่ขัดแย้งต่อภูมิหลังของระยะกาล)

ประการที่สาม จะต้องมีเพื่อนดี (กัลยาณมิตรตตา) ซึ่งเป็นผู้ซื่อสัตย์ มีการศึกษาดี, มีความ สุจริต, มีใจกว้าง และมีปัญญา อันจะช่วยให้เขาดำเนินไปในทางที่ถูก เว้นจากทางผิด

^๑. จ.อ. ภูมิจักก. ๒๓/๑๔๔/๑๘๙

ประการที่สี่ จะต้องรู้จักใช้จ่ายทรัพย์อย่างมีเหตุผล, รู้จักเฉลี่ยรายได้ ไม่มากและไม่น้อยจนเกินไป คือ ไม่เก็บทรัพย์ไว้แบบคนตระหนี่ และไม่ใช้จ่ายทรัพย์และไม่มีขอบเขต กล่าวอีกนัยหนึ่ง ดำรงชีวิตอยู่ภายในกรอบที่พอเหมาะ (สมชิวีกตา)”

ความสุขในโลกหน้า

จากนั้น พระองค์ได้อธิบายถึงคุณธรรม ๔ ประการ ซึ่งช่วยให้คฤหัสถ์มีความสุข ในโลกหน้า กล่าวคือ

๑. **สัทธา** มีศรัทธาและความเชื่อมั่นในคุณค่า (value) ทางศีลธรรม จิตใจ และปัญญา
๒. **ศีล** งดเว้นจากการทำลายและทรมาณสิ่งมีชีวิต เว้นจากการขโมย และหลอกลวง เว้นจากการประพฤติผิดในเพศ เว้นจากการพูดเท็จและเว้นจากการดื่มน้ำเมา
๓. **จาคะ** มีความเสียสละ ใจกว้าง โดยไม่ยึดมั่นถือมั่นในทรัพย์สมบัติของตน
๔. **ปัญญา** พัฒนาปัญญา อันจะนำไปสู่การทำทุกซีให้หมดไปและเห็นแจ้งในพระนิพพาน

บางครั้งพระพุทธองค์ ทรงอธิบายอย่างละเอียดเกี่ยวกับการรักษาและใช้จ่ายเงิน ดังจะเห็นได้จากการที่ทรงบอกแก่สังคาลมาณพว่า เขาควรใช้เงินหนึ่งในสี่ของเงินที่ได้ เป็นค่าใช้จ่ายประจำวัน หนึ่งในสองของรายได้ควรใช้ในการลงทุนค้าขาย (ดำเนินธุรกิจ) หนึ่งในสี่ของเงินที่ได้ ควรเก็บไว้ส่วนหนึ่ง เพื่อใช้จ่ายในภาวะฉุกเฉิน^๑

สุขของคฤหัสถ์

ครั้งหนึ่ง พระพุทธองค์ตรัสกับท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐี^๒ ซึ่งเป็นอุบาสกบริษัท ที่มีความเลื่อมใสในพระองค์มากที่สุด คนหนึ่ง ขณะพบกันในการฉลองพระเชตวันมหาวิหาร ใกล้กรุงสาวัตถี ว่าฆราวาสผู้ที่ครองเรือนมีความสุขอยู่ ๔ ชนิด

^๑. ที. ปา. ๑๑/๑๙๗/๒๐๒

^๒. อภ. จตุกก. ๒๑/๖๒/๙๐

ประการแรก สุขจากการมีทรัพย์อันมั่นคง และเพียงพอ ที่ตนหาได้ โดยสุจริต (อัตถิสุข)

ประการที่สอง สุขจากการใช้จ่ายทรัพย์อย่างอิสระ เพื่อบำรุงตนเอง ครอบครัว เพื่อนฝูง ญาติ และทำบุญ (โภคสุข)

ประการที่สาม สุขจากการไม่มีหนี้สิน (อนณสุข)

ประการที่สี่ สุขเกิดจากการดำรงชีวิตอันปราศจากความมัวหมอง และบริสุทธิ์โดยไม่ทำความชั่วทั้งทางความคิด คำพูด และทางกาย (อนวัชชสุข)

ควรสังเกตให้ด้วยว่า ในบรรดาสุขเหล่านี้ สามข้อแรก เป็นเรื่องปากเรื่องท้อง และในที่สุดพระพุทธรองค์ก็ทรงทำให้ท่านเศรษฐีเห็นว่าความสุขอันเกิดจากการมีทรัพย์สิน และวัตถุภายนอกนั้น ไม่มีค่าเท่าเสียยวที่ ๑๖ ของสุขทางจิต ที่เกิดจากการดำรงชีวิตที่ปราศจากโทษ และชีวิตที่ดี

จาก ๒-๓ ตัวอย่างที่กล่าวข้างต้น บุคคลสามารถเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงคำนึงถึงความอยู่ดีกินดี ในฐานะเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับความสุขของมนุษย์ แต่นั่นแหละ พระองค์ก็ได้ทรงยอมรับว่าเป็นความก้าวหน้าอย่างแท้จริง ถ้าเพียงแต่สมบูรณ์ทางวัตถุ โดยปราศจากพื้นฐานทางจิตใจและศีลธรรม ขณะที่ให้ความสำคัญแก่ความเจริญทางวัตถุ พุทธศาสนาก็จะเน้นเสมอถึงความเจริญในด้านศีลธรรมและจิตใจ สำหรับความสุข ความสงบและสังคมที่พึงประสงค์

สงครามกับสันติภาพ

พระพุทธเจ้าทรงไว้ซึ่งความยุติธรรม เพราะทรงเห็นชัดในด้านการเมือง สงครามและสันติภาพ เป็นที่รู้กันดีที่ควรจะย้ำในที่นี้ว่า **พระพุทธศาสนาประกาศและเผยแผ่ หลักอหิงสา และสันติในฐานะเป็นศาสนสากล** และไม่เห็นด้วยกับการเบียดเบียนกัน ไม่ว่าชนิดไหน หรือการทำลายล้างชีวิตกัน ตามทัศนะทางพระพุทธศาสนา **ไม่มีสิ่งใดที่อาจเรียกได้ว่า “สงครามที่ยุติธรรม”** ซึ่งเป็นศัพท์ที่บัญญัติขึ้นอย่างผิดๆ และแพร่หลายออกไป เพื่อให้พวกที่โกรธ โหดร้ายชอบเบียดเบียน และฆ่าคนจำนวนมากๆ มีความพอใจและลู่แก่ความผิด ใครเป็นคนตัดสินว่ายุติธรรมหรือไม่ยุติธรรม? ผู้ที่แข็งแรง และผู้ชนะ เป็นผู้ยุติธรรม ผู้ที่อ่อนแอ และแพ้ คือผู้ไม่ยุติธรรม

พระพุทธองค์ไม่เพียงแต่สอนอหิงสกรรมและสันติธรรมเท่านั้น แต่พระองค์เสด็จไปแม้กระทั่งสู่สนามรบเลยทีเดียว ทรงเข้าไปขัดตราทัพเป็นการสวนพระองค์ และทรงต่อต้านสงครามอย่างเช่นกรณีที่ทรงเข้าไปห้ามพระญาติฝ่ายศากยะและโกลียะ ซึ่งกำลังเตรียมรบกัน ในกรณีแย่งน้ำจากแม่น้ำโรหิณี และครั้งหนึ่งทรงห้ามพระเจ้าอชาตศัตรู จากการไปโจมตีแคว้นวัชชี

ในสมัยพุทธกาล ก็เหมือนกับทุกวันนี้ มีผู้ปกครองที่ปกครองประเทศของเขาอย่างไร้ความยุติธรรม ประชาชนถูกกดขี่ และใช้แรงงาน ถูกทรมาน และกลั่นแกล้ง ถูกเก็บค่าส่วย-ภาษีอากรอย่างเหลือเกิน ถูกลงโทษด้วยการลงโทษที่โหดร้าย ด้วยสิ่งอันไม่ประกอบด้วยมนุษยธรรมเหล่านี้ พระพุทธองค์ทรงเคลื่อนไหวก้าว (เพื่อต่อต้าน) อย่างลึกซึ้ง **ธัมมปัทมสูตร** ได้บันทึกไว้ว่า ด้วยเหตุนี้พระองค์ทรงมุ่งหมายพระทัยไปสู่ปัญญา การปกครองที่ดี (รัฐบาลที่ดี) ทศนะของพระองค์ควรจะได้รับการใส่ใจเป็นพิเศษ ตลอดไปถึงภูมิหลังทางสังคม การเศรษฐกิจ และทางการเมือง ในสมัยของพระองค์ พระองค์ทรงแสดงให้เห็นว่า **การที่ประเทศทั้งปวง อาจกลายเป็นประเทศที่เต็มไปด้วยการฉ้อราษฎร์บังหลวง เสื่อมทราม และไม่มีสุขก็ต่อเมื่อหัวหน้ารัฐบาลของประเทศนั้น ๆ กล่าวคือ พระราชา รัฐมนตรีและข้าราชการ เป็นผู้คอร์รัปชัน แบบไม่ยุติธรรมเสียเอง ประเทศจะมีความสุขได้ก็ต่อเมื่อมีระบบการปกครองที่ยุติธรรม รูปการปกครองที่ยุติธรรมจะรู้ได้อย่างไร? พระองค์ทรงอธิบายไว้ คำสอนที่ว่าด้วย **ทศพิธราชธรรม (Ten Duties of The King)** ที่ปรากฏใน **คัมภีร์ชาดก**^๑**

หัวใจของข้าราชการ

เพราะ คำว่า **ราชา** ในอดีตควรแทนด้วยศัพท์ปัจจุบันว่า **รัฐบาล** ดังนั้น หน้าที ๑๐ ประการของพระราชา (ทศพิธราชธรรม) จึงประยุกต์ใช้กับบุคคลทั้งปวงผู้ก่อตั้งรัฐบาล เช่น ประมุขรัฐ รัฐมนตรี ผู้นำทางการเมือง ข้าราชการฝ่ายตุลาการ และฝ่ายบริหาร ฯลฯ

^๑. ข. ชา. ๒๘/๒๔๐/๘๖

ข้อแรกของทศพิธราชธรรม คือ *ความเสียสละ ความเป็นผู้มีใจกว้าง การให้* (ทาน) ผู้ปกครองไม่ควรมีความทะเยอทะยาน และอุปาทานในทรัพย์สมบัติ แต่ควรให้เสียสละออกไป เพื่อความอยู่ดีกินดีของประชาชน

ประการที่สอง มี*หลักศีลธรรมอันสูง* (ศีล) ผู้ปกครองประชาชนไม่ควรทำลายชีวิต ลักชิง วิ่งราวคนอื่น ไม่ควรประพฤติผิดทางกาม พูดคำเท็จและดื่มน้ำเมา นั่นคือว่า อย่างน้อยเขาจะต้องรักษาศีล ๕ ข้อของคฤหัสถ์

ประการที่สาม *มอบทุกสิ่งทุกอย่าง เพื่อความดีของประชาชน* (บริจาค) เขาจะต้องเป็นผู้ที่เตรียมพร้อมที่จะเลิกละความทุกข์สบายส่วนตัว ชื่อเสียง และเกียรติ และแม้กระทั่งชีวิตของเขาเพื่อผลประโยชน์ของประชาชน

ประการที่สี่ *ความซื่อตรง-ซื่อสัตย์* (อาชชวะ) จะต้องมีใจเหนือความกลัว และความรักในการปฏิบัติหน้าที่ จะต้องมีความซื่อตรง ในความตั้งใจของเขา และต้องไม่หลอกลวงสาธารณชน

ประการที่ห้า *ความเมตตาและความสุภาพอ่อนโยน* (มัททวะ) ต้องมีอารมณ์เยือกเย็น

ประการที่หก *มีนิสัยเคร่งครัด* (ตบะ) จะต้องเป็นผู้ที่ดำเนินชีวิตแบบง่าย ๆ และไม่หมกหมุ่น อยู่ในชีวิตที่ฟุ้งเฟ้อ เขาจะต้องมีลักษณะที่คุ้มครองตนเองได้

ประการที่เจ็ด *มีอิสระจากโทษะ พยาบาท การผูกโกรธ* (อภิกโรธะ) จะต้องอดทนไม่แสดงอาการโหดร้ายต่อผู้ใด

ประการที่แปด *ไม่เบียดเบียนใคร* (อวิหิงสา) ซึ่งหมายถึงไม่เพียงแต่ไม่ทำให้อื่นเดือดร้อนเท่านั้น แต่เขาจะพยายามที่จะส่งเสริมสันติโดยหลีกเลี่ยงและป้องกันสงคราม และทุกสิ่งทุกอย่างที่ก่อให้เกิดการเบียดเบียนกัน และทำลายชีวิตมนุษย์

ประการที่เก้า *ความอดทนอดกลั้น มีใจกว้าง เข้าใจคนอื่น* (ขันติ) เขาจะต้องเป็นผู้ที่สามารถที่จะหนักเอาเบาสู้อ และทนต่อการถูกโจมตีทุกอย่างโดยไม่เสียหัว (อารมณ์)

ประการที่สิบ *ไม่เป็นปฏิกษิใคร ไม่โกรธซึ่งใคร* (อวิโรธะ) นั่นคือว่าจะต้องไม่ขัดต่อเจตจำนงของมหาชน ไม่ขัดขวางมาตรการใดๆ ที่จะช่วยให้ประชาชนมีสวัสดิการที่ดี กล่าวอีกนัยหนึ่งผู้ปกครองประเทศจะต้องปกครองร่วมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับประชาชน^๑

ถ้าประเทศปกครองโดยบุคคลผู้พร้อมด้วยคุณสมบัติเช่นนั้น ไม่จำเป็นจะพูดเลยว่าประเทศจะมีความสุขขนาดไหน แต่นี่ไม่ใช่โลกพระศรีอารยณะ (Utopia) เพราะว่ามีพระราชานโศกในอดีตเช่นพระเจ้าอโศกแห่งอินเดีย ผู้ซึ่งได้สถาปนาอาณาจักร อันมีพื้นฐานจากความคิดเหล่านี้

ผู้ชนะที่ยิ่งใหญ่

โลกเราทุกวันนี้ อยู่กันอย่างหวาดกลัว ระวัง สงสัย และตริ้งเครียดอย่างเห็นได้ชัด วิทยาศาสตร์ได้ผลิตอาวุธ ซึ่งสามารถในการทำลายอย่างคาดไม่ถึง มหาอำนาจทั้งหลายกำลังแกว่งอาวุธใหม่ๆ เหล่านี้ ช่มชู้และทำทลายชาติอื่นๆ อยู่พร้อมกับคุยโตอย่างปราศจากความละอายว่า ตนสามารถจะสร้างความวอดวายและความทุกข์ขึ้นในโลก ได้ยิ่งกว่าชาติอื่น

บัดนี้ มหาอำนาจทั้งหลายได้ดำเนินไปตามทางแห่งความบ้าคลั่งสู่จุดหมายเช่นนั้น ถ้าพวกเขาก้าวไปตามแนวนั้นอีกเพียงก้าวเดียว ผลลัพธ์ก็ไม่มีอะไรอื่นนอกจากการสูญสิ้นทั้งสองฝ่ายติดตามด้วยการทำลายล้างมนุษยชาติทั้งหมด

ด้วยความกลัวต่อสถานการณ์ มนุษย์ได้สร้างตนเอง ใคร่จะพบทางออก และแสวงหาทางออกไปจากทุกข์บางชนิด แต่ไม่มีใครพบทางออกที่แท้ยกเว้นที่แสดงไว้โดยพระพุทธองค์ กล่าวคือศาสนของพระองค์เกี่ยวกับบอหิงสาและสันติ, ความรักและความสงสาร, ความใจกว้างและความเข้าใจกัน, สัจจะและปัญญา, ความเคารพและให้ความสำคัญแก่ชีวิตทั้งหมด, อิศระจากความเห็นแก่ตัว, โทสะและการเบียดเบียนกัน

^๑. น่าสนใจที่จะตั้งข้อสังเกตไว้ในที่นี้ว่า หลัก ๕ ประการ หรือ *ปัญจศีล* ในนโยบายต่างประเทศของอินเดียสัมพันธ์กับหลักพุทธศาสนา ซึ่งพระเจ้าอโศกจักรพรรดิพุทธผู้ยิ่งใหญ่ของอินเดียได้ประยุกต์ใช้ในหลักการบริหารการปกครองของพระองค์ เมื่อศตวรรษที่ ๓ ก่อน ค.ศ. แม้แต่ศัพท์ว่า “ปัญจศีล” ก็เป็นศัพท์แบบพุทธ:- ผู้เขียน

พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ความโกรธไม่เคยระงับด้วยความโกรธ แต่ระงับด้วยความเมตตา ที่เป็นหลักความจริงนิรันดร”^๑ “บุคคลพึงชนะความโกรธด้วยความเมตตา ชนะความร้ายด้วยความดี ชนะความตระหนี่ด้วยการให้ ชนะความเหลวไหลด้วยคำสัตย์จริง”^๒

ไม่มีสันติภาพและความสุข สำหรับมนุษย์ ตราบเท่าที่เขาอยากและกระหายที่จะเอาชนะ และปราบปรามเพื่อนบ้านของเขา สมดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “ผู้ชนะย่อมก่อเวร ผู้แพ้ย่อมนอนเป็นทุกข์ ผู้ที่ละเสียได้ซึ่งการชนะและการแพ้ทั้งสองอย่าง ย่อมเป็นสุขและสงบ”^๓ การชนะที่น่าสันติสุขมาให้ คือ การชนะตนเองเท่านั้น “บุคคลอาจชนะคนตั้ง ๑,๐๐๐,๐๐๐ คน ในสนามรบแต่ผู้ที่ชนะตนเอง เพียงอย่างเดียวเท่านั้น ชื่อว่าเป็นผู้ชนะที่ยิ่งใหญ่ที่สุด”^๔

อกของเรา

ท่านอาจจะพูดว่า ข้อความนี้ สวยมาก ประเสริฐ และสูงส่ง แต่ไม่อาจนำไปปฏิบัติได้ (อยากถามท่านบ้างว่า) มันเป็นเรื่องที่ควรทำหรือที่จะเกลียดคนอื่น การฆ่าคนอื่น เป็นการควรทำหรือ? การมีชีวิตอยู่ในความกลัว และหวาดระแวงอย่างออกหน้าออกตา ดูกลัวในป่าดิบ เป็นสิ่งที่ควรปฏิบัติหรือ? นี่เป็นสิ่งที่ควรทำและสบายกว่าหรือ? ความโกรธเคยระงับด้วยความโกรธหรือ? ความชั่วเคยชนะด้วยความชั่วหรือ? แต่มีหลายตัวอย่าง อย่างน้อยในกรณีส่วนบุคคล ซึ่งความโกรธระงับด้วยความรักและความเมตตา และความชั่วชนะได้ด้วยความดี ท่านจะต้องพูดว่า ข้อความนี้เป็นจริง อาจปฏิบัติได้ในกรณีส่วนบุคคล แต่ไม่อาจทำได้ในกิจการระดับชาติและนานาชาติ ประชาชนถูกสะกดจิตทำให้สงสัยอย่างใช้จิตวิทยา ทำให้มีเดบอด และถูกหลอก โดยการใช้อำนาจและการโฆษณาด้วยถ้อยคำ เช่น “แห่งชาติ” “นานาชาติ” หรือ “รัฐ” ชาติมิใช่การรวมกลุ่มแห่งปัจเจกชนหรือ? ชาติหรือรัฐไม่ได้ทำงาน บุคคลต่างหากทำ **สิ่งที่ปัจเจกชนแต่ละคนคิดและทำ คือ สิ่งที่ชาติหรือรัฐคิดและทำสิ่งที่อาจประยุกต์เข้าได้กับแต่ละคน ก็เป็นสิ่งที่อาจประยุกต์เข้าได้กับชาติหรือรัฐ** ถ้าความโกรธสามารถระงับได้ด้วยความรักและเมตตาในระดับปัจเจกชนแล้วไซ้

^๑. พ. ฆ. ๒๕/๑๑/๑๕

^๒. พ. ฆ. ๒๕/๒๗/๔๕

^๓. พ. ฆ. ๒๕/๒๕/๔๒

^๔. พ. ฆ. ๒๕/๑๘/๒๘

ออกจะเสียดายในการพยายามเช่นนั้น แน่จนเหลือเกินว่า มันไม่ได้เสียดายมากมายไปกว่าการพยายามที่จะก่อสงครามนิวเคลียร์เลย

ธรรมพิชัยยุทธ

มันอุ่นใจและมีกำลังใจ ที่จะคิดอย่างปัจจุบันว่า อย่างน้อยก็มีนักปกครองผู้ยิ่งใหญ่ผู้หนึ่งที่รู้จักกันดีในประวัติศาสตร์ ผู้ที่ชวนชวามั่นใจและเห็นทางที่จะประยุกต์คำสอนเกี่ยวกับ อหิงสา สันติ และความรัก ไปใช้กับการปกครองบริหารจักรวรรดิอันกว้างใหญ่ ทั้งกิจการภายในและภายนอกประเทศ นั่นคือ **พระเจ้าอโศกมหาราช** ผู้เป็นจักรวรรดิพุทธ อันยิ่งใหญ่ของอินเดีย (ศตวรรษที่ ๓ ก่อน ค.ศ.) ซึ่งเรียกกันว่า **“พระปิยทัสสี”** (ผู้เป็นที่รักของทวยเทพ)

ในครั้งแรกพระองค์ดำเนินตามปฏิบัติตัวอย่างพระราชบิดาของพระองค์ (พระเจ้าพินธุสาร) และปู่ของพระองค์ (คือจันทรคุปต์) และปรารถนาที่จะชนะแหลมอินเดียให้เรียบร้อย พระองค์ได้บุกและเอาชนะ **แคว้นกาลิงคะ** และยึดเอาไว้ได้ มนุษย์หลายแสนคนถูกฆ่า บาดเจ็บ ถูกทรมานและถูกนำไปเป็นเชลยในสงครามครั้งนี้ แต่ภายหลัง เมื่อพระองค์กลายเป็นชาวพุทธ พระองค์ได้เปลี่ยนแปลงอย่างแท้จริงด้วยคำสอนของพระพุทธเจ้า ในบรรดาจาริกที่แพร่หลาย จาริกฉบับหนึ่งจาริกบนแผ่นดิน (เรียกปัจจุบันว่า แผ่นดินจาริกที่ ๑๓) ต้นฉบับเดิมอาจอ่านได้จนทุกวันนี้ เมื่อพูดถึงชัยชนะที่กาลิงคะ พระจักรพรรดิทรงแสดง **ความเสียใจ**ของพระองค์คิดถึงการประหารชีวิตครั้งนั้น พระองค์ได้ประกาศอย่างชัดเจนว่า พระองค์จะไม่จับดาบของพระองค์อีกเพื่อชัยชนะใดๆ แต่จะ พระองค์ปรารถนาให้สัตว์ทั้งปวงไม่เบียดเบียน รักษาตัวเอง ปฏิบัติตนอย่างสงบเสถียรและสุขภาพ แลละวิธีนี้ได้รับการพิจารณาว่า เป็นชัยชนะหลักโดยพระปิยทัสสี (พระเจ้าอโศก) อันชื่อว่า **ธรรมวิชัย** (The conquest by pitty dhammavijaya) ไม่เพียงแต่พระองค์เองเท่านั้นที่ปฏิเสธการรบ พระองค์ทรงแสดงความปรารถนาว่าขอลูกและหลานของเรา อย่าได้คิดถึงชัยชนะที่เพิ่มขึ้นใหม่

นี่เป็นเพียงตัวอย่างในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ ต่อผู้ชนะอย่างแท้จริง ที่จุดสุดยอดแห่งอำนาจของพระองค์ และยังคงความแข็งแกร่ง ที่จะสืบต่อชัยชนะไปสู่อาณาจักรของพระองค์ ด้วยการปฏิเสขสงครามและการเบียดเบียนกัน และหมุนไปสู่สันติและอหิงสา

ทางแห่งสันติ

นี่เป็นบทเรียนสำหรับโลกปัจจุบัน นักปกครองแห่งจักรวรรดิหันหลังให้กับสงครามและการเบียดเบียนกันอย่างเปิดเผย และรวบรวมศาสนแห่งสันติและอหิงสา ไม่มีเรื่องราวในประวัติศาสตร์ที่แสดงว่า พระเจ้าแผ่นดินเพื่อนบ้านองค์ใดที่จะขจัดความดีของพระเจ้าอโศก โดยการโจมตีพระองค์ด้านทหาร หรือไม่มีการปฏิวัติรัฐประหาร (กระด้างกระเดื่อง) ภายในจักรวรรดิของพระองค์ ตลอดพระชนม์ชีพ ทรงข้ามมีแต่สันติตลอดแผ่นดิน และแม้กระทั่งประเทศทั้งหลาย ภายนอกราชอาณาจักร อาณาเขตของพระองค์ดูเหมือนจะยอมรับความเป็นผู้นำอันดีของพระองค์

การพูดถึงการดำรงสันติโดยดุร้ายแห่งอำนาจ หรือโดยการสร้างระเบิดนิวเคลียร์ เป็นสิ่งที่โง่เขลา ความสามารถทางอาวุธ สามารถสร้างแต่ความกลัว และไม่สงบ มันเป็นไปได้ที่จะสันติอันถาวรและยั่งยืนด้วยความกลัว เพราะความกลัว สิ่งที่ตามมาคือ ความโกรธ, พยาบาท, ความเกลียดชัง ซึ่งกดดันไม่ใช่แต่เพียงในปัจจุบันเท่านั้น แต่พร้อมที่จะแปรหรือเปลี่ยนมาเป็นความโหดร้ายในขณะใดก็ได้ สันติภาพอันถาวรและมั่นคงสามารถจะเกิดมีเฉพาะในบรรยากาศแห่งเมตตา ความเป็นมิตร ปราศจากความกลัว ความระแวงสงสัยและอันตราย

พุทธศาสนามีจุดที่จะสร้างสังคม ที่ไร้การขัดแย้งกัน สังคมที่ไม่มีความสงบและสันติอันปราศจากการเอาแพ้เอาชนะกัน สังคมที่ไม่มีการประหารผู้บริสุทธิ์อย่างรุนแรง สังคมที่เคารพคนที่เอาชนะตนเองมากกว่าพวกคนที่เอาชนะคนเป็นล้าน ๆ ด้วยกำลังทหารและเศรษฐกิจ สังคมที่ถือว่าความร้ายชนะได้ด้วยความดี บาปชนะได้ด้วยบุญ สังคมที่ไม่เพาะเชื้อความพยาบาท ความอิจฉาริษยา โทษและโลภะในใจมนุษย์ สังคมที่มีความกรุณาต่อกันจริงๆ สังคมที่สิ่งทั้งปวงรวมทั้งสิ่งมีชีวิตทั้งหลายได้รับการคุ้มครอง ด้วยความใจกว้าง พินิจพิเคราะห์และความรัก สังคมที่มีการดำรงชีวิตในสันติและสมัครสมานกัน

